4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1973

47334

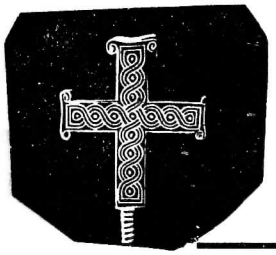

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Trg kralja Tomislava 21

Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)

Uredničko vijeće:
Enver Čolaković, Pere Dulčić, August Đarmati, Ivan Golub, Radovan Grgec, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Liljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig, Ante Šimunić i Dinko Tusun.

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 4 puta godišnje (ožujak, lipanj, rujan, prosinac)

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 13 d.

Godišnja pretplata 50 d uplaćuje se u korist tekućeg računa 30101-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 5 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb

30101-620-16
3096-268

Grafički uslužni centar — Zagreb
Tiskara »Orbis« — Zagreb

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 ZAGREB, PROSINAC 1973. GOD. VI

Smiljan VELEBIT

Dr Franjo Fancev

Uz 30. obljetnicu smrti

Umro je 1. travnja 1943, u 61. godini života. U dušama svih koji su ga poznavali bolno je odjeknula vijest o njegovu odlasku zato što su bili svjesni da je taj gubitak posebno težak za hrvatsku nauku, hrvatsku književnost i za kulturu uopće. Četiri puna desetljeća prekapao je arhive, knjižnice i stare publikacije i s neumornim zanosom tragao za činjenicima i podacima iz stare hrvatske književnosti. Napisao je brojne studije, prikaze, osvrte, dopune, skupio dokumente i tako osvijetlio mnoge pojave, opovrgao brojne netočne tvrdnje i mišljenja, prokrčio putove u daleka razdoblja naše kulturne prošlosti i tako poput don Frane Bulića budio svijest o našem nacionalnom jastvu, o duhovnoj snazi i budnosti i u najtežim razdobljima hrvatskom narodu nesklone povijesti.

Franjo Fancev je rodom iz Virja, seljačko dijete, Podravac, a Podravcu je glavno karakterno obilježje: raditi i imati, drugome pomoći i dati, a nikad uzimati i prositi. Podravina je kraj razboritih i vrijednih gospodara. Fancev je bio vrijedan, pronicav i karakteran. Školovan je u Virju, Bjelovaru, Zagrebu i Beču, gdje je 1907. promaknut na čast doktora filozofije. Posvetio se hrvatskom i francuskom jeziku s književnošću, a uz to se zanimao za talijansku, provansalsku i njemačku književnost i kulturu. Po završetku studija počinje raditi u bjelovarskoj Gimnaziji, zatim prelazi u Sveučilišnu knjižnicu kojoj je 1919. g. imenovan ravnateljem. U isto vrijeme postavljen je docentom na

Filozofskom fakultetu za historijsku gramatiku hrvatskoga jezika, a 1926. imenovan je redovitim profesorom za povijest hrvatske književnosti, na kojem položaju ostaje do svoje smrti. U tri navrata bio je dekan Filozofskog fakulteta. Bio je i redoviti član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Godine 1937. dr Franjo Fancev izabran je za predsjednika Društva hrvatskih književnika. Svojim autoritetom i neumornim radom unio je stvaralački zanos što se odrazilo, u to vrijeme, u pokrenutom časopisu Savremenik. Bio je aktivni član Matice hrvatske i Udruženja visokoškolskih nastavnika.

Međutim, pored redovitih dužnosti u svome zvanju Fancev je sve svoje slobodno vrijeme posvetio naučnom radu. U Časopisu za hrvatsku povijest, br. 1—2, god. 1943. objavio je prof. Mirko Matijević Bibliografski popis radova Franje Fanceva koje je objavio od 1905. do 1943. u mnogobrojnim časopisima i zbornicima. Broj publikacija dosegao je do 142. Prvi svoj rad objavio je u Hrvatskim novinama, Virje, god. 1905. pod naslovom *Sveta braća Ćiril i Metod, slavenski vjerovjesnici.* Studiju o kajkavskom dijalektu okolice Virja objavio je na njemačkom jeziku u Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1907. Od tada Fancev objavljuje svoje radove u stručnim revijama u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu. Suradnik je Narodne enciklopedije Stanoja Stanojevića, Leksikona Minerve i Hrvatske enciklopedije.

Područja koja su ga kao učenjaka posebno privlačila jesu naša stara književnost na području Dalmatinske Hrvatske i to razvoj pjesništva i srednjovjekovne crkvene drame na području dubrovačkom, hvarskom, splitskom i zadarsko-šibenskom, odnosno glagoljskom. Međutim, crkvena drama nije njegovana samo na hrvatskom jugu već je i Zagreb, od onda kad je postao sjedištem biskupije, njegovao književnost, specijalno dramu, u sjemeništu i prvostolnici na Kaptolu. To je obradio u raspravama: *O drami i teatru kajkavskoga Zagreba, Liturgijske obredne igre u Zagrebačkoj stolnoj crkvi, Zagrebački pasionali u historiji hrvatske književnosti, Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vjekova njegove historije,* itd.

Dolaskom Isusovaca u Zagreb otpočinje razvoj srednjih škola, zapravo gimnazija kojima nije nedostajalo učenika. Isusovci se afirmiraju brzo kao dobri odgojitelji, profesori, književnici i leksikografi. Na gimnazijama se pored naučnih disciplina razvija i smisao za umjetnost, pa su učenici pod vodstvom svojih profesora svake godine i pred općinstvom organizirali priredbe i izvodili drame. Fancev je djelovanje Isusovaca dobro osvijetlio. Da je tako, govori činjenica da se o. Miroslav Vanino, pišući svoje naučno-povijesno djelo Isusovci u Hrvatskoj, posmrtno objavljeno u Zagrebu 1969. godine, 77 puta pozvao na djelo Franje Fanceva.

Razvoj književnosti na kajkavskom dijalektu jedno je od kulturnih područja koje je Fanceva posebno zanimalo. Baš na tome području procvjetat će u 19. stoljeću preporodne ideje koje će malo-pomalo ujediniti sve Hrvate u jednu volju i u jedno nacionalno jastvo. Iz toga područja su radovi: *Počeci kajkavske književnosti i štampanje prvih kajkavskih knjiga, Prilozi za historiju kajkavske poezije 17. stoljeća, Iz hrvatske književne povijesti, O postanju »Pavlinskog zbornika«, Povijest hrvatske kajkavske pjesme »Popevka od protuletja«, Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka, Hrvatska kajkavska*

poezija prošlih vjekova, Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramatike iz početka 19. vijeka, itd.

Pored navedenog, Fanceva je privlačio renesansni Dubrovnik kao i Split Marulićeva vremena, zatim razvoj hrvatskog tiskarstva i hrvatske leksikografije. Ono što je najvažnije u njegovu radu jest nepodnošenje bez dokumenata i ovlaš donesenih zaključaka. Takvima se uvijek otvoreno i s provjerenim povijesnim činjenicama usprotivio. Tako se u svojoj raspravi Isusovci i slavonska knjiga u 18. stoljeću oštro suprotstavlja mišljenju Branka Vodnika koji je sve Isusovce jednostavno proglasio Nijemcima, izuzevši Antuna Kanižlića, a drugi su ih bez ikakvih dokaza nepravedno, tko zna za čije interese, optuživali. Fancev poimenično navodi osnivače misija i škola u Dubrovniku, Varaždinu, Rijeci i Požegi (Kašić, Splićanin Crisogono, Nikola Krajačević, Petar Ljubić i Marko Stručić). Hrvatsko školstvo 17. i 18. stoljeća u isusovačkim je rukama. Književni rad Isusovaca također je poznat: jezičnim pitanjem bave se Kašić, Mikalja, Habdelić i Sušnik. Kajkavski književni jezik izgradiše Isusovci Krajačević, Milovec i Habdelić. Fancev zaključuje: »Narodnom jeziku i knjizi nisu se mogli protiviti, jer to je ono baš čime su u narod išli.« A za njihovu nacionalnu pripadnost navodi požeški zavod u kojem od 22 rektora dvadesetorica bijahu Hrvati, jedan Slovenac i jedan Nijemac.

U našim priručnicima u kojima se govori o Reljkoviću uvijek se navodi uvriježeno mišljenje kako je on u Njemačkoj, kao zarobljenik, upoznao prosvjetiteljske ideje. Fancev piše o Josipu Milunoviću, slavonskom isusovcu, ne po rođenju već po djelovanju, koji je bio već izgrađen i školovan čovjek kad se Reljković rodio, a u predgovoru svoje knjižice »Šest nedilja na proštenje . . .« protivnike pismenosti zove opačinom i zloćom. Krivi su oci i matere. »Ne date ih u škole, već ih pušćate da se vratolome, od igre do igre, od kuće do kuće, pušćate ih na prelo. Psuju, ruže, sramote.« Fancev zaključuje: »Njega je trebao upoznati Reljković, pisati svoj Satir, a ne ugledati se u francuske i njemačke književnike. Reljković nije osnovao nijedne škole, dok je Milunović osnovao škole u Kutjevi i Sesvetama.« Kad su dr Bučar i dr Mirković pokušali preuveličavati značenje protestanata za našu kulturu i njihovo djelovanje učiniti pokretom, opet je odgovorio Fancev i na temelju povijesnih činjenica ostvario okvire u kojima se odvijao njihov rad. »Kad mi dr Bučar i dr Mirković utvrde bilo koju protestantsku općinu na čelu s pastorom Hrvatom, onda ću vjerovati da je to zbilja bio pokret.« Zatim dalje: »Nije istina da je zasluga protestantizma za razvoj književnosti na narodnom jeziku, već je istina da hrvatski narod stoljećima ima književnost na svome jeziku.«

Posebna zasluga pripada Fancevu što je skupio dokumente o porijeklu hrvatskoga narodnog preporoda, na temelju kojih je izgradio svoje stanovište o autohtonosti preporodnih pregnuća u Gajevo vrijeme; jer, iako rascjepkani i razjedinjeni tijekom stoljeća, duhovno nismo nikad bili poraženi narod. Mislilo se o knjizi, jeziku i pravopisanju. »Hrvatski ilirski preporod nije ni gradački, ni bečki, ni peštanski, ni Kolarov, ni Šafarikov import, već je autohtoni produkt sredine. Po dosadašnjem tumačenju postojao je 'filius ante patrem'. To bi bilo čudo kad rodoljublje očitovano u Gajevim pjesmama, prije

nego ode u Graz ili Beč, ne bi imalo zamaha u čitavoj sredini u kojoj je Gaj živio.« (Fancev, *Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret*, Hrvatsko kolo, Zagreb, 1935.) Obilnom građom i podacima o kulturnim pregnućima pretpreporodnog i preporodnog razdoblja Fancev je dao veliki doprinos i našoj novijoj književnosti, pa je dr Miroslav Šicel u svojoj knjizi Pregled novije hrvatske književnosti posvetio Fancevu 7 redaka na str. 228. »Kao književni historičar pretežno na području starije hrvatske književnosti posebno se afirmirao i Franjo Fancev (1882—1943), ali ga treba spomenuti i u ovom pregledu, jer se posebno bavio problematikom književnosti ilirizma. U mnogobrojnim studijama i člancima, pisanim strogo naučnom akribijom, zastupao je tezu o autohtonosti ilirskog pokreta, potkrepljujući svoje tvrdnje nizom podataka.«

Ovo je sažeto, ali lijepo priznanje, a profesor Fancev ga je uistinu zaslužio.

Vlado HORVAT

Muzikalnost stila A. G. Matoša

U povodu stogodišnjice rođenja

Teoretičari književnosti i umjetnosti iznose veoma različita mišljenja o muzikalnosti stila. Čujmo dva najoprečnija.

Etienne SOURIAU u svojoj poznatoj knjizi »*Odnos među umjetnostima*« ima i poglavlje »Muzika i književnost«. U njem tvrdi da se samo uspoređivanjem može shvatiti »ona dublja, intimnija umetnička stvarnost . . . koja omogućuje da se u poeziji zapazi muzika. Velim muzika, ne metaforički, nego po stvarnoj vezi, po upotrebi potpuno istih sredstava, shodno pravilima koja su funkcionalno slična. Muzika uistinu mnogo neuglađenija, mnogo prostija od muzičareve, a ipak bar isto toliko dostojna divljenja, po načinu na koji se do nje dolazi, sredstvima i materijalom zaista vrlo elementarnim, vrlo buntovnim, vrlo neelastičnim, i koje valja upotrebljavati takve kakve ih daje jezik za stvaranje veoma magijskih ritmova, melodija i harmonija.«[1] O muzici poezije Souriau želi govoriti *jednoznačno*, a *ne* samo *metaforički*, i zato tvrdi da se radi o upotrebi »*potpuno istih sredstava*«. No, odmah zatim postaje nedosljedan, jer sve svodi na *funkcionalnu sličnost, tj. analogiju.*

René WELLEK i Austin WAREN u svojoj »*Teoriji književnosti*« pišu: »Termin 'muzičnost' (ili 'melodičnost') stila treba odbaciti kao varljiv. Pojave koje sad utvrđujemo nisu nimalo slične muzičkoj 'melodiji': u muzici melodiju određuje, naravno, visina tona, te je ona otud pomalo slična jezičkoj intonaciji. U stvari, crta intonacije izgovorene rečenice, čijim su tonskim visinama svojstvene nepostojanost i brze promjene, znatno se razlikuje od muzičke melodije, čije su tonske visine utvrđene, a intervali određeni.«[2] Autori, koji se inače odlikuju velikom akribijom, odbacuju pojam muzikalnosti stila, jer da je on varljiv, to jest dvoznačan: označava dvije pojave, literarnu i muzičku, koje »nisu nimalo slične«. Ali odmah zatim priznaju da je melodija u muzici »*pomalo slična* jezičkoj intonaciji«, a intonacija izgovorene rečenice *razlikuje se samo »znatno«* — ali ne posve — od muzičke melodije. A pojam koji označava stvarnost u isto vrijeme i sličnu i različnu, pa makar i pomalo sličnu a znatno različnu, nikako nije varljivo dvoznačan, nego *analogan.*

Tako smo, eto, logičkom analizom dvaju suprotnih mišljenja — pokazavši njihovu unutarnju nedosljednost — dokazali njihovu identičnost: muzikalnost stila nije ni jednoznačan ni dvoznačan, nego analogan pojam jer između literature i muzike postoji *strukturna i funkcionalna sličnost*, unatoč očitoj različitosti.

Nakon što smo teoretski, barem ukratko, dokazali opravdanost pojma muzikalnost stila, pokažimo sada s kojim pravom govorimo o muzikalnosti Matoševa stila.

Muzikalnost Matoševih stihova svima nam je dobro poznata, kao i njegovo priznanje da — otkad se zbog grča desnice morao odreći sviranja — »stihovima zadovoljava svoje muzikalne potrebe, pišući ih ušima i za (dobre) uši«.[3] Spominjanjem »muzikalnih potreba« Matoš pokazuje da je svjestan i svoga glazbenog talenta, i svoje glazbene kulture. To je još jasnije pokazao 1909, odgovarajući na napad Josipa Canića[4]: »U pitanju moje muzikalne kompetencije mogu gospodinu Caniću reći da je nisam stekao na bugariji ili bisernici, nego kao praktičan glazbenik, živeći kao čelist od muzike 15 godina u inozemstvu, prošavši tako cijelu modernu orkestralnu i »kammer«-muziku, rođen u muzikalnoj kući i upućen odgojem, radom, iskustvom i čitanjem u tajne svih muzikalnih struja. Međutim, ja se ne geriram kao zagrebački muzikalni kritičar, pišući svoje muzikalne impresije samo en passant, mimogrece, jer se kao literat i novinar smatram tek muzikalnim amaterom.«[5] Taj »muzikalni amater« napisao je već 1901. Andriji Milčinoviću o svom ocu Augustu, »poznatom zagrebačkom učitelju i orguljašu kod Sv. Marka« — kako ga karakterizira u Autobiografiji — slijedeće:

»Šteta, te je u muzici tako reći autodidakt. Kunem Vam se, da ima i danas muzikalnog osjećaja kao svaki virtuoz. I ja bih, da postadoh, kojom srećom, muzičar, više vrijedio nego ovako. I onako, AKO BUDEM ŠTO VALJANO NAPISAO, VRIJEDIĆE NAJVIŠE MUZIKALNI DIO, RITAM, STIL. (Istakao V. H.) Ne mogu Vam dosta naopetovati, da mi je jedino zato krivo na mizeriju, te ne mogu razraditi, elegantno i ukusno, koju ideju. Ovako — crtičar. Roman stisnut u par redaka. U ostalom, moja djeca, koju »u traljama otac u svet opravlja«, možda će baš radi tih tralja biti tako tragična.«[6] Jasno nam je da je Matoševo nezadovoljstvo s »traljama« njegovih djela neobjektivno, a uzrokovali su ga pretjerani i prestrogi artistički zahtjevi prema sebi i svome stvaranju, pa i prema drugima.

Muzikalnost Matoševa stila ne sastoji se samo u pomnom izabiranju melodičnih riječi, eufonijskih sintagmi i dotjeranom ritmu rečenica, nego i u harmoničnosti većih proznih cjelina, koje su u globalnoj strukturi vrlo slične konkretnim muzičkim oblicima.

Na tu analogiju koja postoji između strukture Matoševe proze i strukture određenog muzičkog oblika prvi je upozorio dr Ivo FRANGEŠ u opširnoj studiji »*Stil Matoševe novelistike*«.[7] Na odlomku novele »Ugasnulo svjetlo«, kao i na srodnom sonetu »Utjeha kose«, pokazuje on bjelodano da Matoš strukturira riječi i sintagme u trojnom ritmu, npr. »mrtav, taman, žalostan a r p e g g i o!« ili »U snu. Tužnu. Mrtvu.« Dr Frangeš zaključuje: »Ne treba zaboraviti ni posljednju riječ odlomka, koja u potpunosti objašnjava (unutrašnjim objašnjenjem) *fakturu i nadahnuće teksta* (istakao V. H.): a r p e g g i o, jer ovo je odista pravo a r p e g g i r a n j e.«[8]

Dr Krunoslav PRANJIĆ u svojoj knjizi »*Jezik i književno djelo*« — na kraju sintaktostilističke studije »Fuga Matošiana« — *(Ekskurs u muzikološke analogije)*, koji započinje ovako: »Nazvao sam to i ekskursom — i vizualno,

sâm podnaslov već grafički ogradio i n p a r e n t h e s i — što će pokušaj biti zaista samo pokušaj, svjestan riziko, ali činjenice, *jezične* činjenice nekolikih Matoševih proznih tekstova neodoljivo vuku u analogije muzikološke... Da je čija proza muzikalna — to je, često, opće mjesto književne kritike i esejistike. No 'muzikalnost' je tu samo metafora koja tek *naznačuje* možda ispravno intuiran fenomen. ... Pokušat ću analizirati (jezično-stilski: pojavom reduplikacija, zapravo triplikacija glagolskih i imeničkih) kraj novelete »Iglasto čeljade« koja svojom strukturom podsjeća na kontrapunktski stil i na ekspoziciju (prvu provedbu) najrazvijenije umjetničke forme kontrapunktskog stila — na ekspoziciju *fuge*.«[9] Zatim donosi opis kontrapunkta i fuge prema Muzičkoj enciklopediji, pa spomenuti Matošev tekst, i na kraju zaključuje: »Bila bi to, strukturno i kompozicijski, šestoglasna literarna fuga (Sextupel fuga). Šest 'glasova' nosi šest tema, šest triplikacija:

... Ubiti ... Ubiti ... Ubiti ...
... Umrijeti ... Umrijeti ... Umrijeti ...
... Smrt ... Smrt ... Smrt ...
... Poznanje ... Poznanje ... Poznanje ...
... Ništa ... Ništa ... Ništa ...
... Igla ... Igla ... Igla ...

— A svaka nova tema, jezično izražena triplikacijom, iz prethodne preuzima riječ-sponu, 'S t i c h w o r t'... I svaka tema daje nekakav odgovor, nekakvu eksplikaciju prethodnoj. Strukturna analogija, dakle, vrlo očita.«[10]

Ta se literarno-muzička strukturna analogija odnosi samo na jedan dio, konkretno na završetak novele. Postoji li u Matoševu stvaralaštvu možda i čitava novela koja u svojoj globalnoj strukturi odgovara kojoj muzičkoj shemi? Postoji. To je novela »*Camao*«, u kojoj i »zvijezde zvuče, a zvukovi zvjezdoniču«. Građena je *po shemi klasičnog sonatnog stavka*, jer se strukturnom analizom u njoj otkrivaju *3 dijela* (pripovijedanje o Kamenskom, zatim o njegovoj vezi s Fanny, i konačno dolazak njezina muža Foresta) kroz koje se obrađuju *2 teme* (ljubav i smrt). Prvi dio završava *codettom* (ubojstvo u Zagrebu), a treći *codom* (završni segment).

Detaljnija analiza otkriva nam još dublje literarno-muzičke strukturne analogije, i muzikalnost Matoševa stila pokazuje u novom svjetlu.

BILJEŠKE

[1] Etjen SURIO, Odnos među umetnostima, Svjetlost, Sarajevo 1958, str. 197.
[2] VELEK-VOREN, Teorija književnosti, Nolit, Beograd 1965, str. 182.
[3] Sabrana djela I, JAZU 1953, str. 401.
[4] Josip Canić bio je kompozitor, dirigent i kritičar. Komponirao je pretežno za tamburaške zborove. Vidi Muzička enciklopedija I (drugo izdanje, 1971), 286a.
[5] Citirano prema »Misli i pogledi A. G. Matoša«, priredio M. Ujević, JAZU 1955, str. 354.
[6] Citirano prema M. ŽEŽELJ, Tragajući za Matošem, Matica Hrvatska, Zagreb 1970, str. 217.
[7] Rad JAZU 333, Zagreb 1963, 239—298.
[8] O. c. 271.
[9] Dr Krunoslav PRANJIĆ, Jezik i književno djelo, Školska knjiga, Zagreb 1968, str. 133.
[10] O. c. 135.

Carmelina SICARI

Mauriac i Greene

Neprestano se govori o povezanosti i općenitoj srodnosti katoličkih romanopisaca Mauriaca i Greenea. O tome postoji čitava kritička literatura čije je polazište izjava samoga Greenea koji uvrštava svoju »estetsku konverziju« u jednu etapu svoje integralne konverzije. Tu etapu predstavlja njegov susret s Mauriacovim djelom »Poljubac gubavcu« 1922. god. Ova se vanjska povezanost i srodnost očituje u »crnoj« tehnici pripovijedanja i u napuštanju »pobudne« tradicionalne književnosti radi slobodnijeg istraživanja zla i dekadencije u čovjeku.

No ako bolje pogledamo, analiza razlika između dvojice pisaca, koje pri pažljivu čitanju odmah upadaju u oči, mnogo je plodnija. Takva bi analiza mogla temeljitije osvijetliti značajke katoličkoga« romana i općenito kršćanskoga romana, zatim kulturne faktore koji predstavljaju pozadinu raznih njegovih aspekata kao opća načelna obilježja, i konačno, mogla bi dati karakteristične indikacije za individualni život kršćanina.

Značajno je da kritičari, naročito engleski, uspoređujući dvojicu pisaca, inzistiraju na riječi kojom se Greene više puta poslužio, a Mauriac je prešućuje. To je riječ »the Faith«, vjera. Čini nam se da se upravo tu nalazi najznačajnija razlika između dvojice pisaca premda se obojica u svojim djelima bave istraživanjem i promatranjem zla u čovjeku. Dok kod Mauriaca dominira horizontalna dimenzija, zemlja i ambijenat, kod Greenea dominira vjera.

Greene usredotočuje svoju pažnju na čovjeka pojedinca i na problem njegova individualnog spasenja koje je uvijek vezano uz spasenje drugih. Mauriac, naprotiv, stavlja u središte svojega pripovijedanja situacije i ambijente. Za jednoga je čovjek mjera stvorenja, mjera pada i grijeha, dok je za drugoga čovjek nesposoban da se izvuče iz klupka »stvari«, stopljen s njima u jednu cjelinu, apsorbiran i prignječen težinom materije.

Jasno je da iza takve Mauriacove koncepcije stoji filozofija egzistencije, objektivizam pozitivizma i »esprit de géométrie«. Zlo je za Mauriaca u ljudskom društvu, zaprljanom i opsjednutom proračunatošću, »stvarima« i utilitarističkim mentalitetom. To društvo pulzira u skladu s rezultatima socioloških kulturnih faktora koji su imali pretenzije da poboljšaju čovjeka, ali su ga konačno zarobili. Zlo je dakle kolektivno. Iako se u Mauriacovim djelima pripovijeda obično samo jedan događaj, on sam po sebi nije toliko zanimljiv, ali je znakovit i njegovo se značenje postepeno proširuje u prikazivanju određenoga mentaliteta i sredine.

Descartesov duh u kombinaciji sa Sartreovim stavlja težište u ovaj svijet u kojemu više nema ni traga kulturnim izvorištima, nego samo neugodan

vonj svagdašnjice. Čovjek je tu kao neki mekušac koji se ne može odvojiti i razlikovati od svojega ambijenta, kao neka biljka, kao živa lešina.

Problem čovjekove slobode i odgovornosti postavlja se u svoj svojoj dramatičnosti. Ne radi se tu toliko o okolici Bordeauxa, o gladu za zemljišnim posjedom koji obuzima ljude, nego o zemlji koja je predana čovjeku da on njome upravlja, a u stvari ona upravlja njime i prignječuje ga. Čovjekov pad u bezdan grijeha jest za Mauriaca potpuno izopačenje i izvrtanje prirodnog reda stvorenja. Ta koncepcija utječe na Mauriacovu estetiku. Njegove blijede i opsjednute ličnosti nemaju individualne fizionomije, sve su nalik jedna na drugu. Tako je to s osobama što se ne mogu odvojiti od ambijenta koji ih tako reći sakriva i pokriva. Jean Péloueyre iz »Poljupca gubavcu« čita Nietzschea, ali je vrlo sličan Fernandu iz »Roditeljice«, Bernardu iz »Tereze Desqueyroux«, koji su svi zatvoreni u svoju logiku računa i koji nisu u stanju, čak ni kad zraka svjetla probije mrak njihova života, da se promijene, da se preporode i da se opru gvozdenim zakonima zemlje. To se isto događa i sa ženskim osobama koje također poput lešina nosi sa sobom struja života u mračnoj atmosferi izgubljenih stvari.

Kod Greenea su vidici drugačiji. U središtu se njegovih preokupacija nalazi čovjek koji treba da se opredijeli za vlastito spasenje i oko kojega se bore snage dobra i zla. Stoga je taj čovjek središte stvorenja. Zlo se nalazi u individualnom čovjeku. Naravno da iza takve koncepcije stoji čitav razvoj kulturne misli koji od Erazma Roterdamskog ide prema protestantizmu i koji je još uvijek prisutan u engleskom društvu.

Takav pristup problemu zla, koje se krije u dubini ljudskoga srca, dovodi do neposrednijeg odnosa prema Bogu, do utjecanja vjeri. Bog kuša ljude i dopušta da oni iskuse grijeh, ali ostaje prisutan u ljudskom srcu. Najživlji poziv Božji upućen je čovjeku kao neko cjepivo vjere koja će do kraja života progoniti ljude i koju oni mogu prihvatiti ili odbiti. Tako taj poziv definira Greene u »Svršetku ljubavne priče«. * U takvom osvjetljenju Greeneove osobe ne izgledaju kao dijelovi bezlične mase, nego kao originalne ljudske ličnosti, jer je originalan i njihov odnos prema Bogu i prema vjeri kao odaziv na neprestani zov Božji. Tako se Sara iz »Svršetka ljubavne priče« buni i bori svim snagama protiv toga poziva, ali na koncu ipak, pobijeđena, upoznaje sladak Božji jaram i beskraj onoga koji kao Otac spasava i otkupljuje čovjeka, dok ga obara i ponizuje. Sličan je i slučaj svećenika koji je zarobljenik svojega naroda, u Greeneovu romanu »Sila i slava«.

Mauriac i Greene svojim djelima predstavljaju posljedice dviju različitih kultura i dviju različitih etika, ali i dva stožera u životu kršćanina, dva osvjetljenja problema spasenja, kolektivnu potrebu da se u ljudskom društvu ponovno uspostavi pravi red stvari i individualnu potrebu čovjekova predanja vjeri

To nisu protivni, nego komplementarni stavovi koji su, razlikujući se na području umjetnosti, doveli do važnih i zaista značajnih rezultata.

(Osservatore Romano, 10. VIII-73.)

S talijanskog preveo **Radovan Grgec**

Sreća

More misli daruje,
mjesec sanje,
a vjetar daljine.

Daljine me vole.

Kamenje se zaobljilo
potpuno.

Zrikavci su stravu izbili
iz ruku noći.

Suton

Čujem ga kako lazi
noseći ponjavu noći
na leđima.

Kesten me zove
posteljama svojih listova
veoma mekim.

Blisko zvono me mami
da se igramo skrivača.

Veče u parku

Crna paučina
igra se žmurke.

Mladi par
smijehom prekida
njezine niti.

Svjetiljke oblače haljine
sa žutim cvjetićima.

Vodoskok još nije ugasio
svoj žedni nemir.
Samac je stranac u parku!

Jednokolica

Ovaj točak na kom klipsam po elipsi
Nije Omega Tehne dvadesetog vijeka
Niti se po prvi put okreće u krug
Ali ova Kola, konačno i sve na svijetu
Bez sumnje zavisi od njegova i najmanjeg dijela

Samo jedan nepromišljen nagib
Nagao zaokret ili skok preko jarka
Kobno bi mogao stajati
Ovu čudnu jednokolicu
U kojoj se ipak zabavljam ko lud

Epitaf točku

O moj točku vrteći
Kako je silna tvoja prašna ambicija
Da dosegneš svoj nevidljivi kraj —
Koji ti je neki svemirski kolar
Pomno spojio s početkom!
O prijeđenoj razdaljini ti ne vodiš računa
Jer si kotač koji se neprestano okreće u krugu
Oko svoje zamišljene Osovine
Pa ti zvijezde u prolazu
Ne služe kao miljokazi na putu
Za tvoju svemirsku Atlantidu
Tvoja je svinutost bez početka i kraja znak
Za jednu beskrajnu izgubljenost
U kojoj se svejednako okrećeš
Ti isto tako ništa ne možeš znati o zakrivljenosti prostora
Jer si i sam vrteća zakrivljenost
I to si brži što si potpunije zaokružen
A što brže hitaš svom zapečaćenom kraju
To si bliže svom početku
Na kraju treba priznati
Da ti još nitko na ovoj zapjenjenoj Mliječnoj Stazi
Nije posvetio tako lijepo sročen epitaf
Nitko ti još nije uputio tako tople riječi
O moj točku vrteći

Pjesma za svakoga pomalo

Neka nitko ne pita što se to ovdje zbiva s nama
Jer dešava se jedna sasvim obična stvar
Što uostalom i oni davno prije nas nisu baš najbolje shvatili
(Pa ipak su živjeli — jedno određeno vrijeme — ne razumjevši pravo
Ni zašto su došli ni zašto se već trebaju razići;
Naposljetku kao da im je sve bilo jasno ili čak svjedno)
Mi, dakako, po tome ne možemo znati jesu li bili sretni
I da li im je sada dobro ovako opruženima s cvijećem u naručju
Pouzdaju li se još uvijek u visoki stupanj svoje svijesti
O sebi i o nekim prirodnim pojavama
O onome što je oduvijek bilo s njima ili protiv njih
Borave li još uvijek u onoj djelotvornoj točki koncentracije
Zahvaljujući kojoj danas mnogi razbijaju preživjele sisteme i navike
A u novije doba i atome
Posebice bi zanimljivo bilo pitati ih o tome
Kako tamo prolaze pjesnici (imali smo jedan veliki broj
Dobrih pjesnika čija djela žive i danas)
Jesu li njihove pjesme ravnopravno svrstane u onostrane antologije
I kako tamo izgleda, na primjer, jedan Književni petak
Neka nitko iz publike ne postavlja pitanja, molim
Pogotovo ne pitanje da li je ovo u redu što se ovdje govori
Sve se ovo moglo isto tako lijepo prešutjeti
Pa kome pravo kome krivo
Još samo dodati treba da nam oni prije nas ne mogu ništa pomoći
U onome u čemu smo i sami bespomoćni
Jer ni za sebe kad je trebalo nisu mogli maknuti prstom
Stvari koje nas okružuju jednako su nam lijepe i jednako ružne
Kao što su to bile i njima
I mi također jako loše shvaćamo ovo kotrljanje na točkovima vremena
Valjda zato i volimo jedni druge pitati: a što će biti poslije?
(Kao da ovo p r i j e više vrijedi od onoga p o s l i j e, ili obrnuto)
Čini se naime da nam je sve jasno ili čak svejedno
Gori li to Rim ili se zapalilo tamo neko drvo
Svi smo od rana jutra na nekakvom pustom drumu
Koji tko zna kamo vodi
Samo se možda malo previše trudimo oko toga da onima poslije nas
Ostavimo što manje tajni što manje tajnih izlaza
Kao da oni jedva čekaju našu pomoć

Marijan VOGRINEC

Boja

Između četiri zida
Voda na licu
Iskra asfaltom
Između gore i dolje
Bogalji
Kolica
Sirene
Između krvi i krvi
Između lista i pjesme
Tri budale pred »Medulićem«
Vrijedi ishlapjeti
Dizala više ne rade
U ranu zoru
Blatnjav u naporu za perom
Uzaludan kamen
Bez rijeke
Ludost pokušaja analize
Svi smo ukalkulirani
Već drugi jarboli

Dugo te puštam da odeš

Koliko pijeska pod tvojim modrim grlom.
Ideš plaha udaljenom ulicom pokraj kanala.
Ideš naslonjena
na moje okno.
S rukom u kosi vjetrom u oku
ideš mimo i iznad.
Polako. Odlaze jablani divnim putem u moju Slavoniju.
Samo se tebe sjećam u poluoblačno podne.
Koliko mlijeka u tvome oku.
Drhturi pomilovana voda. Dugo. Modro.
Otireš sjenku s bedra. Ne poznajemo se
u hiru skrivanja. Bijelim jedrom
zastireš grad naš suviše glasna
da bih te pustio.
Koliko neotkrivene pjesme u napetom glasu bedara.
Kliziš dlanom

horizontom svoga zasjenčanog tijela.
Tu je vodopijama izvorno sunce negdje.
Dolaze ti moje ravnice na grudi
i liježu
dugo se spuštaju sve dublje
da golubicu moju smijene izmorenu.
Koliko opojne sjene u tvojoj daljini.
Opet si rukom negdje na tijelu
ili uporan tragač za mojim snom.
To je već jače od svake jave.
Dugo te puštam da odeš
s ruba sasvim prisutnog okna.

Benedikta ZELIĆ-BUČAN

Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji 1860/61. g.

I

U poslijeratnoj historiografiji prevladava mišljenje da je hrvatski narodni preporod u Dalmaciji prešao razvojni put od slavenstva (slovinstva, slavjanstva), preko jugoslavenstva do hrvatstva.

O problematici nacionalnog pitanja u Dalmaciji u drugoj pol. XIX st. najopširnije je pisao Rade Petrović, posvetivši tom pitanju čitavu knjigu. Po njemu današnji Hrvati i Srbi u Dalmaciji stupaju u XIX st. kao Slaveni (Slavjani, Slovinci), pa i proces nacionalnog osvješćivanja poslije 1860. g. vrši se pod imenom slavenstva, a tek od 70-ih godina postepeno sve više maha hvata hrvatstvo i srpstvo.[1] To slavenstvo, koje u Dalmaciji ima južnoslavensko, a ne panslavensko značenje, zastupa u prvim godinama preporoda i Pavlinović, koji će »počevši već od 1868. g. prvi početi da se obračunava s tim imenom i da ističe hrvatsko ime«.[2]

Vremenski podjednako razgraničava razvoj Pavlinovićeve nacionalne misli i Mirjana Gross. I prema njoj prva, slavenska etapa traje od početka preporoda do sklapanja austro-ugarske nagodbe, kada se osjeća jača potreba oslanjanja na povijesno državno pravo pa u vezi s tim jače naglašavanje hrvatskog imena.[3] Tada Pavlinovićevo shvaćanje hrvatstva još nije isključivo ni neprijateljski usmjereno prema srpskoj nacionalnoj ideji, koja se prema njoj počinje javljati istovremeno i usporedo s hrvatskom. Pavlinović će tek postepeno, s općom atmosferom dualizma, koja tjera pojedince do nacionalne isključivosti, oblikovati protusrpsku i klerikalnu koncepciju hrvatstva.[4]

Dok su Petrović i Grossova više pažnje posvetili razvoju nacionalne misli u doba narodnog preporoda u Dalmaciji općenito, Nikša Stančić se posebno pozabavio analizom razvitka nacionalne i političke misli kod prvaka narodnog preporoda u Dalmaciji Mihovila Pavlinovića. I po njemu je prva faza tog razvitka bila slavenska. Tada je Pavlinović stajao »na stanovištu etničkog, kulturnog i nacionalnog jedinstva, pa i državnog ujedinjenja Južnih Slavena uz priznanje i poštivanje 'plemenskih' posebnosti«, što je bila »pod jugoslavenskim imenom izrazito ilirska koncepcija«.[5] Vrijeme početka isticanja hrvatskog imena kod Pavlinovića Stančić pomiče nešto ranije i smatra da je njegov govor na proslavi 300. godišnjice junačke pogibije bana Nikole Zrinjskog 1866. god. njegov prvi javni izraz hrvatskog nacionalnog osjećanja, početak njegova jačeg »napiranja« na hrvatstvo.[6] U tumačenju uzroka te promjene, te orijentacije od jugoslavenstva i slavenstva sve više prema hrvatstvu Stančić se znatno razlikuje od Grossove. Ona čitav taj razvoj objašnjava političkim prilikama unutar Monarhije, a Stančić nakon iscrpne

analize srpske nacionalne misli u Dalmaciji, koja se je počela širiti još u vrijeme kada je Narodna stranka zajedno s Pavlinovićem stajala na pozicijama slovinstva i jugoslavenstva, i koja je od samog početka bila i politička misao i kao takva protuhrvatski orijentirana,[7] dolazi do zaključka da je Pavlinovićeva teorija o narodno-državnom hrvatstvu bila reakcija »na jačanje velikosrpske misli i sredstvo obrane hrvatskog naroda i hrvatske države od velikosrpskog ekspanzionizma«.[8]

Što se pak tiče odnosa Narodne stranke prema protivnicima združenja s Hrvatskom, prema tzv. autonomašima, nekako se bez posebna ispitivanja u literaturi prihvaća stajalište da je taj odnos imao prvenstveno politički karakter, tj. da borba protiv sjedinjenja 1860/61. god. nije imala »biljeg borbe između hrvatstva i talijanstva, ili neku težnju za sjedinjenjem s Italijom, osim možda kod nekoliko njih«.[9]

Angažiranost Narodne stranke s obzirom na pitanje sjedinjenja Dalmacije s ostalom Hrvatskom M. Gross je podijelila na četiri razvojne faze. Prva: 1860/61, druga: 1862—1865, treća: 1866/67—1877, četvrta: 1878—1882. godine.[10] Približno adekvatne mogle bi se postaviti i vremenske granice fazama s obzirom na razvoj nacionalne i političke ideje kod prvaka Narodne stranke. Nas u ovom slučaju posebno zanima prvo razdoblje, 1860/61. godine.

Kao što možemo vidjeti iz prethodnog osvrta na mišljenja nekolicine historika, koji su u svojim istraživanjima posebnu pažnju posvetili razvoju nacionalne misli u doba narodnog preporoda, oni bez obzira na razilaženja u periodizaciji i tumačenju uzroka razvoja nacionalne misli u Dalmaciji ovo prvo razdoblje, god. 1860/61, ne analiziraju posebno nego ga povezuju sa slijedećim kao jedinstveno prvo razdoblje slavenske i jugoslavenske razvojne etape. Na to ih je navela činjenica što su u svojim istraživanjima polazili od analize službeno objavljena programa stranke i napisa objavljenih u stranačkom glasilu Nazionale (Narodni list), koji je počeo izlaziti tek od ožujka 1862. godine. Publicistika narodnjaka prije tog vremena, one brojne brošurice koje su se pojavljivale na talijanskom i hrvatskom jeziku tijekom 1860/61. godine, uzimana je u obzir redovito samo u vezi s proučavanjem političke problematike pitanja sjedinjenja, a izostavljalo se iz vida stajalište njihovih autora s obzirom na nacionalno pitanje. Još se manje, ili gotovo nikako, posvećivala pažnja mišljenjima izraženim u brojnim dopisima i napisima iz Dalmacije u Pozoru tijekom tih dviju godina. A upravo ti publicistički podaci prije pojave Nazionala kao i neki do sada nepoznati arhivski izvori unekoliko mijenjaju dosadašnja shvaćanja o razvoju nacionalne misli u Dalmaciji.[10a]

II

Analizirala sam 27 dopisa i pisama iz Dalmacije koji su objavljeni u Pozoru tijekom prva tri mjeseca 1861. godine.[11] U devet od njih uopće se ne spominje nacionalno ime, a u preostalih 18 dopisa ovako: pod imenom *hrvatski* u 11 dopisa[12], *slavjanski* u 4 dopisa[13], *slovinski* (slavenski) u 3 dopisa[14], *jugoslavenski* u dva dopisa[15], *Srbo-Hrvati* u 2 dopisa[16], *Dalmatin* u 1 dopisu[17], *Srbin* u 1 dopisu[18] i neodređeno *naš, naški* u 1 dopisu[19]. Kao što se

vidi, najčešća je bila upotreba hrvatskog imena kao nacionalna oznaka većine dalmatinskog pučanstva. Kada bismo se upustili i u analizu koliko puta je taj nacionalni naziv upotrijebljen u pojedinom dopisu uz druge nazive, pokazao bi se još mnogo veći omjer u korist hrvatskog imena[20]. Treba još napomenuti da se tada pod hrvatskim narodnim imenom podrazumijevalo čitavo slavensko pučanstvo Dalmacije bez obzira na vjersku pripadnost. Tako su postupali ne samo katolici nego i velik broj i učenih pripadnika grkoistočne vjere[21]. Nadalje, u tim dopisima se tada nigdje ne spominju kasniji termini kojima operira i suvremena historiografija: narodnjaci ili protuaneksionisti s druge strane. Ondašnji »narodnjaci« gledali su u zametanju dviju suprotnih političkih stranaka u Dalmaciji u prvom redu nacionalnu i gospodarsko-političku osnovu, pa u svojim dopisima često ističu kao suprotnost talijansku i potalijančenu manjinu koja vlada i uživa gospodarsku premoć, i hrvatsku većinu koja je gospodarski iskorištavana i koja služi. O takvom postavljanju problema sasvim nedvojbeno govori osam dopisa[22], a neki od njih spominju upravo hrvatsku i talijansku stranku u Dalmaciji[23]. Ima i onih koji upućuju na političku vezu dalmatinskih Talijana s Italijom[24].

Sadržajna analiza svih tih dopisa zauzela bi odveć mnogo prostora, pa ćemo se ograničiti samo na potanju analizu Pavlinovićeva stajališta o nacionalnom pitanju u to vrijeme.

Na Borellijev govor u Carevinskom vijeću prvi je iz Dalmacije reagirao Pavlinović kad je u Pozoru objavio »Odgovor iz Dalmacije grofu Borelliju, državijećniku u Beču po pitanju hrvatsko-dalmatinskog sdruženja«. Tu on podsjeća čitatelja na hrvatstvo Dalmacije, o čemu se je sam mogao uvjeriti prigodom svojeg putovanja kada su mu od Korčule do Zadra svi priprosti ribari i težaci na pitanje tko su i kojim jezikom govore odgovarali: »Mi smo Hrvati, mi hrvatski govorimo«[25] Potom pita Borellija na čemu on temelji svoje mišljenje da još nije vrijeme združenju, pa dodaje: dokle god Borelli ne dade zadovoljavajući odgovor na to pitanje, neka mu ne bude žao »da mi na hiljade i hiljade *Hrvata iz Dalmacije* podižemo jednodušni glas protiv njegova glasa« . . .[26] Uvjeren je da je Dalmacija ime zemljopisno, a ne narodno, a u njoj živi *zgoljna Hrvaština,* pa za njega otimanje od združenja znači nazadovanje i odricanje od svoje narodnosti. I da bi što jače potvrdio kako Dalmacija i Dalmatinci ne čine zasebnu narodnu jedinicu on zaključuje: »Recimo, Dalmacija, Dalmatinci, svaki će razumjeti da govorimo o dijelu *srpskohrvatskoga naroda,* naime *slavenskoga.*«[27] Prema ovom njegovu prvom javnom glasu o nacionalnom pitanju možemo zaključiti: 1) da je on svjestan da u Dalmaciji živi kao većina hrvatski narod, ili kako on kaže: zgoljna Hrvaština. On to znade na temelju sačuvane narodne svijesti (to kažu svi ribari i težaci!); 2) ali on ide i dalje i na osnovu svojih književnih spoznaja i ideja uključuje taj hrvatski narod u veću srpskohrvatsku, dapače slavensku etničku zajednicu.

Možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je u nekima od onih dopisa iz Dalmacije u Pozoru od početka siječnja do kraja ožujka 1861. godine sudjelovao i Pavlinović.[28] No za otvoreno pismo »Visokocienjenomu gospodinu S[tipanu] I[vićeviću] u Zagrebu« možemo na temelju sadržaja,

stila i potpisa biti sigurni da ga je pisao Pavlinović. U tom pismu se Pavlinović zadržava samo na prilikama u Dalmaciji pa i govori samo o hrvatskoj većini njezina pučanstva nasuprot manjini talijanskih i potalijančenih »tobožnjih slobodoumnih prosvjetljenika«. U pismu Pavlinović izražava zadovoljstvo što se je Ivićević za svojeg boravka u Zagrebu sam uvjerio ne samo o hrvatskoj srdačnosti i gostoljubivosti koje su stare odlike *»našega hrvatskog naroda«* nego još više što se je uvjerio o ustavnoj slobodi Hrvatske. O slobodoumnosti hrvatskog ustava u Dalmaciji se malo znade, no kad bi se i znalo za nju, Pavlinović je uvjeren da bi ona šaka tobožnjih prosvijetljenih slobodoumnika odbila tu slobodu i združenje s Hrvatskom, jer oni hoće slobodu samo za sebe, takvu slobodu koja će potvrditi okove *zasužnjenomu hrvatstvu* u Dalmaciji, *da sve povlastice uživa samo talijanština na ime sve Dalmacije, a ono 405.000 Hrvata da plaća talijanska učilišta.* Pavlinović nema iluzija da će u tom pogledu nešto bitno izmijeniti budući sabor dalmatinski, jer će u njemu imati odlučujuću riječ opet talijanska manjina, te on sumnja da će Hrvati u Dalmaciji u ovom stoljeću u kojem sve više samo o slobodi naroda, dobiti i toliko slobode koliko turska raja u Bosni, da joj se njezinim jezikom sudi. Uza sve to oni će ostat čvrsti, naoružani strpljenjem i neće se sami sebe nikada odreći, to više što se narod sve više budi i sve teže čuti svoje okove, a to dobrim dijelom upravo zahvaljujući pritisku i napadajima protivnika.[29] U ovom pismu ni jednom riječju ne spominje širu, slavensku etničku zajednicu.

Iz istog vremena sačuvan je i jedan Pavlinovićev poveći članak koji raspravlja o pitanju združenja kao i o nacionalnom pitanju u Dalmaciji. To je članak pisan talijanskim jezikom pod naslovom »La questione croato-dalmata« (Hrvatsko-dalmatinsko pitanje). Sačuvan je u konceptu u njegovoj ostavštini koja se čuva u Historijskom arhivu u Splitu.[30] Nije datiran, ali prema problematici o kojoj raspravlja, posebno po nekim podacima iz sadržaja, mora da je napisan negdje pri kraju 1860. (svakako iza Odgovora Borelliju, koji u članku spominje) ili na početku 1861. godine. Nisam mogla ustanoviti da je bio gdje objavljen, ne spominje ga ni Ravlić u Pavlinovićevoj bibliografiji[31], do sada se na nj nije osvrnuo ni jedan historik u svojim raspravama, što me jače utvrđuje u uvjerenju da zaista nije nikada bio objavljen. Članak je pisan talijanskim jezikom, što je sasvim iznimna pojava za Pavlinovića, s razloga što je, kao što se iz sadržaja vidi, bio namijenjen potalijančenim građanskim krugovima, kao i nekoliko brošurica koje su se u isto vrijeme i s istom svrhom pojavile iz pera drugih narodnjaka raspravljajući o potrebi i prednostima združenja s Hrvatskom.

U uvodnom dijelu Pavlinović napominje da je već u Odgovoru na govor grofa Borellija iznio svoje mišljenje o etnografskom, historijskom a dijelom i političkom aspektu pitanja združenja Dalmacije s Hrvatskom, a sada želi ukazati na to u čemu leži bît tog problema. Poslije kraćih općenitih razmatranja o neumitnom toku historijskog razvitka, koji nezaustavljivo kreće naprijed »preko praha kraljeva i naroda koji nijesu htjeli spoznati svoj čas«, on prelazi na raspravljanje dileme »autonomija« Dalmacije ili njezino ponovno združenje s materom zemljom. Već u početku odbija pokušaj protivnika da se pomiješa pojam nacionalne neovisnosti s pojmom političke

slobode. Sasvim neopazice prelazi na sebi svojstven način raspravljanja u obliku dijaloga. Zamišljeni protivnik u svojoj strasti i strahu iznosi više razloga protiv sjedinjenja, koje Pavlinović sve redom s lakoćom pobija, a na kraju prisiljava svojeg protivnika, potalijančenog Hrvata, da se s njim složi.

Na prigovor da je Hrvatska siromašna Pavlinović odgovara da je znak krajnje neupućenosti kada se hoće mjeriti ekonomska snaga Hrvatske prema siromašnom ličkom seljaku koji silazi sa svojih planina na pazar u primorske gradove, a zaboravlja se na obilje plemenite i plodne Slavonije. No kada bi Hrvatska i bila uistinu siromašna, to bi bio dobitak za Dalmaciju, jer bi bilo više ekonomičnosti u javnoj upravi, a neovisnost bi bila utvrđena i time što bi činovništvo koje se ne bi odveć velikim plaćama izdvajalo iz naroda, više sraslo sa sudbinom tog naroda.

— Zar s Hrvatskom, jednom barbarskom zemljom, da se združimo mi civilizirani Dalmatinci? — pita s visoka protivnik združenja. Pavlinović, ne bez vidljive poruge, odgovara da će to biti uprav čast za njih, jer će imati prilike da zasja njihova učenost poput zvijezda i da braći predaju ono što su sami naučili od tuđinaca. Ipak, dodaje ozbiljno, on sumnja da li se Dalmacija može s pravom nazvati civiliziranom zemljom ako se uzme u obzir i ono 300.000 Zagoraca-graničara, pa ispada upravo smiješno takvo dalmatinsko precjenjivanje. Zatim nabraja u jednom dahu kulturne prednosti Hrvatske: hrabrost naroda koji se u nedavnom ratu pokazao odlučan da do kraja brani slobodu od jakog neprijatelja (hrvatsko-mađarski rat), koji ima desetine spremnih generala, Crkvu koja predstavlja jaku političku snagu, narod koji uz velika odricanja osigurava život književnosti i znanosti, koji ima Maticu i Akademiju, poznate u svijetu, koji rađa mecene poput Strossmayera. Ako se sve to može nazvati barbarstvom, što bi se onda tek moglo kazati za siromašnu i zapuštenu Dalmaciju koja niti što radi niti što ima osim ponekog časnog imena i bijedne zadarske »Voce Dalmatica«. No ako su Hrvati barbari možda stoga što ne razumiju talijanski, tada on uzmiče i klanja se slavnom plemenu Scipiona i Grakha. No to uplašena i strašću zaslijepljena protivnika ne zadovoljava, on u svom strahu više: »Evo Hrvata, van Hrvati!« Tada ga Pavlinović prostodušno pita nije li ipak i on sâm pravi pravcati Hrvat. (un Croato bello e fatto), što protivnik odbija: »Bože sačuvaj, ja sam Dalmatinac!« Kada ga Pavlinović upućuje da se nije od oca Herodota nikada čulo da bi postojao neki dalmatinski narod, činovnik uzmiče i izjavljuje da je on Talijanac. Tada mu Pavlinović priznaje da osim njega — ako je uistinu Talijanac — ima još nekoliko hiljada Talijana u Dalmaciji i za njih bi bilo probitačnije da umjesto vike na Hrvate traže zakonske garancije za svoj jezik, pa da kao *»mirni gosti žive pored ovog plemenitog hrvatskog naroda«* (pacifici ospiti presso questo popolo di generosi Croati).

Istina je, priznaje potalijančeni činovnik, da u Dalmaciji ima malo pravih Talijana, ali, htio — ne htio, u njoj vlada talijanska civilizacija, svi učeni ljudi govore talijanski i bila bi potrebna upravo jedna reforma da se od njih naprave Hrvati.

Tu ga Pavlinović spremno hvata za riječ i naglašava da je upravo to zahtjev suvremenog napretka: reforma. Hrvati (Sciavoni) naučili su tu riječ od svojih učitelja, i kada su malo o njoj promozgali, došli su do zaključka da je u Dalmaciji zaista najhitnije potrebno provesti pravu i temeljitu reformu njezina sadanjeg stanja i to iz razloga što se želi napraviti od Dalmacije satelit jedne prekomorske zemlje i jer joj se želi nametnuti neka umišljena autonomija zamišljena tako da ih ostavi u stanju automata. Njima se, naprotiv, hoće jedna prava i istinska autonomija, koja bi, ujedinivši narodnu obitelj, ojačala svakog pojedinog člana, garantirala im narodnost i uljudbu. Oni su za reformu, jer »vrlo mali broj stranaca i njihovih pristaša drži u rukama sve položaje i svu nastavu, jer se pod plaštem jednog plemenitog jezika čini atentat na naš narodni život, jer stvari idu tako loše, da se na kraju moraju ispraviti«. Kad protivnici govore o talijanskom odgoju inteligencije, oni imaju u vidu samo jedno određeno razdoblje, u koje svakako ne spada i posljednje desetljeće. U protivnom bi sami uvidjeli da je samo činovnička inteligencija za talijanski jezik, jezik ureda i nastave, jezik koji zapovijeda i odlučuje, koji kažnjava i nagrađuje, koji daje unosna zaposlenja i ugledan položaj, ali je prava nezavisna inteligencija narodna, ona je u hrvatskoj stranci (parte illirica) i već se može nabrojiti dobar tucet odličnih narodnih inteligenata s kojima se mogu mjeriti, ali ih ne mogu premašiti, neki od talijanaša.

Tu Pavlinovića njegov sugovornik prekida, upada mu u riječ i priznaje da je i on sam Hrvat, ta koliko puta mu je kazala njegova siromašna baba Jele: ti si Hrvat! (»già confesso che anch'io sono Croato; quante volte me l'ha detto la mia povera baba Jela: ti si Hrvat!«). No odgojen je, nažalost, i živio u tuđinskom elementu, ne zna se izražavati materinskim jezikom. No uviđa da nema druge, treba naučiti vlastiti jezik, te tako osigurati svoj kruh, odgojiti tako svoju djecu i živjeti kao lojalan Dalmatinac.

Sad Pavlinović zaključuje da je protivnik otkrio prave uzroke protivljenja sjedinjenju s Hrvatskom: *nepoznavanje jezika, isključivost i želja za prevlašću.* On bi mogao ukazati na druge ne manje istinite razloge, no odustaje od toga da mu ne predbace stranačku pretjeranost, pa umjesto toga ističe geslo narodnjaka (illirici): *narodnost, pravednost, legitimnost.*

Na kraju zaključuje da je vrijeme da se odbace sve spletke i predrasude i da se sastavi tijek našeg političkog života koji je tuđinska ruka prekinula prije više od četiri stoljeća. Vrijeme je da se okoristimo ovom prilikom kao neprocjenjivim blagom, ta valjda neće oni sami vlastitim rukama zakovati verige svojega duhovnog ropstva! Vrijeme je i da se otvoreno kaže kako se neprijatelji naše narodnosti, našeg jezika i slobode uzalud trude da se zaklone pod plašt tobožnjeg političkog mišljenja. On ih poziva da dignu srca i govore iskreno, pa će se složiti kao čestiti građani koji žive pod istim zakonom. Inače oni će se otvoreno boriti protiv svih svojih otvorenih protivnika tko god oni bili, a sakrivene neprijatelje će zaskočiti sama Providnost. I na kraju, pun vjere u pravednu stvar za koju se bori, završava tvrdnjom da ih protivnici mogu zadržavati presijecajući im puteve, »ali na kraju pobjeda će biti naša!«

Prenijela sam opširnije sadržaj toga članka jer on do sada nije znanstvenoj i kulturnoj javnosti bio poznat, a sada ćemo se osvrnuti u vezi s našom temom na to kako u njemu Pavlinović tretira nacionalno pitanje. On u članku upotrebljava tri izraza kao oznaku za narod koji živi u Dalmaciji i narodnu stranku kojoj pripada: Schiavoni, Illirici, Croato-Hrvat. Ipak to nisu samo sinonimi za iste pojmove, u toj raznolikosti ima izvjesnog sistema. Izraz *Schiavo* stavlja u usta potalijančenom činovniku, svojem sugovornika, a jedan put ga sam upotrebljava prihvaćajući ga od svojeg sugovornika. To nije bez osnove. Taj izraz je bio uobičajen u talijanskom jeziku, upravo u talijanskoj administraciji Dalmacije za hrvatsko stanovništvo Dalmacije. Izraz *illirico, illirici* upotrijebljen je pet puta. Upotrebljava ga redovito da označi uopće slavensko pučanstvo u Monarhiji (Cesare vuol rendere l'indipendenza al popolo illirico dedito alla corona sua), ili pak da označi općenito slavenski karakter Dalmacije (se Dalmazia sia illirica o meno) ili pak da označi narodnjačku stranku (parte illirica, noi illirici). A kada hoće imenovati narodnost većine dalmatinskog pučanstva, pa i potalijančenika, tada pet puta upotrebljava izraz Croato, Hrvat. Kod toga je značajno da tu hrvatsku svijest čuva upravo seljački puk (tante volte me l'ha detto la mia povera baba Jela: ti si Hrvat!). I upravo na tu narodnu hrvatsku svijest koju je jezikom i tradicijom sačuvao seljački puk naslanja Pavlinović iz povijesti stečeno znanje o hrvatskom državnom pravu i taj historijski trenutak, mogućnost da se združi odijeljena Dalmacija s maticom državom, smatra providencijalnim, pa se to ne smije propustiti. »Evo nas na putu da se nakon stoljeća patnji, samovolje i nasilja vratimo na sveti put prava; na putu da ponovno zadobijemo vlastito kraljevstvo, vlastiti ustav...«. Osnova na kojoj Pavlinović već 1861. g. temelji politički program sjedinjenja nije samo prirodno pravo združenja dijelova istog hrvatskog naroda, ne samo ekonomska korist, nego prije svega potreba da uključenjem u svoju vlastitu državu postanu dionici njezina državnog prava kao jamca narodne nezavisnosti i uživatelji ustavnih sloboda po hrvatskom ustavu koji nije skrojen po engleskom, germanskom ni francuskom uzoru, nego je izrastao organski, »iz života jednog slobodna kršćanskog naroda«.

III

Na kraju saberimo što se sve dade zaključiti iz ovdje obrađenih izvora:

1) Tijekom 1860/61. god. prije zasjedanja prvoga dalmatinskog sabora velika većina narodnih prvaka u svojim javnim napisima upotrebljava samo hrvatsko ime kao nacionalnu oznaku većine dalmatinskog pučanstva. Pod hrvatskim nacionalnim imenom oni tada uključuju jednako katolike kao i grkoistočne žitelje.

2) Narodnjački prvaci grkoistočne vjere tada se nazivaju hrvatskim ili općim slavenskim, slavjanskim imenom, a sasvim rijetko imenom srpskim, koje je puku nepoznato.

3) Narodnjački pisci brošura, članaka i dopisa iz tog vremena i onda kada za širu etničku i jezičnu zajednicu upotrebljavaju neki širi pojam:

Srbohrvati, Jugoslaveni, Slovinci, Slavjani, sam slavenski živalj Dalmacije nazivaju hrvatskim nacionalnim imenom.

4) U to vrijeme u publicistici je jako prisutno isticanje nacionalne i ekonomske suprotnosti između povlaštene talijanske manjine i podređene hrvatske većine i upravo to čini osnovu za diferenciranje dviju suprotnih političkih stranaka.

5) Pavlinovićevi pogledi na nacionalno pitanje u to doba potpuno se poklapaju s pogledima većine ostalih hrvatskih narodnjačkih prvaka. On svoje tada naglašeno hrvatsko nacionalno osjećanje temelji na narodnoj tradiciji, a politički zahtjev za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom oslanja na hrvatsko državno pravo.

Sad se postavlja pitanje zbog čega su Pavlinović i drugovi iza prvoga dalmatinskog sabora, a posebno od 1862. god. kada je počeo izlaziti stranački list Nazionale (Narodni list), u javnom političkom djelovanju napustili hrvatsku platformu i neko vrijeme nastupali pod općim slavenskim (slovinskim) ili jugoslavenskim imenom. Čini se da su za objašnjenje te slavenske etape sasvim prihvatljivi argumenti koje navodi Mirjana Gross: prvo, grupi svjetovnih intelektualaca odgojenih u talijanskom duhu bilo je bliže slavensko ime, udomaćeno preko Kačića i dubrovačkih književnika, a hrvatsko ih je ime podsjećalo na značenje koje su mu davali talijanski preporoditelji, tj. Hrvat=graničar, koji se borio protiv talijanskog nacionalnog ujedinjenja; drugo, i narodnjacima grkoistočne vjere bilo je tada slavjansko ime bliže od srpskog imena, pa su se pod tim zajedničkim imenom mogli okupiti na suradnju s Hrvatima; treće, slavenskom imenu se je u početku manje opiralo nacionalno indiferentno građanstvo, koje se je u prvoj fazi (ja bih kazala u prvoj i drugoj fazi) više opiralo združenju s Hrvatskom nego afirmaciji hrvatskog jezika; četvrto, slavenska ideja omogućivala je povezivanje narodnog pokreta u Dalmaciji s ostalim slavenskim narodima u Monarhiji koji su se opirali centralizaciji; peto, i težnja narodnjaka prema združenju Dalmacije s Bosnom — u čemu su bili jedinstveni s autonomašima, a što je Dvor blagonaklono gledao, naravno, isključivši povezivanje Bosne s Hrvatskom — imala je također odlučujući utjecaj na prihvaćanje slavenske ideje.[32]

Ipak treba napomenuti da su svi ti razlozi postojali već i na početku 1861. godine kada je tako živo došlo do izražaja hrvatstvo narodnih prvaka, barem onih iz svećeničkih krugova, koji su činili većinu narodne inteligencije.[33] Morao je dakle za taj prijelaz od hrvatstva na slovinstvo postojati i još neki, odlučujući razlog. Ja bih ga potražila u političkoj situaciji u Monarhiji. Centralističkim tendencijama vlade grofa Schmerlinga sasvim je odgovaralo energično protivljenje dalmatinskih Talijana i talijanaša združenju. Jednom nagoviješteno a ne izvršeno združenje moglo je držati u šahu hrvatski državni sabor i služiti kao sredstvo pritiska za odašiljanje delegata u Carevinsko vijeće. To tim više što tadanji vladajući krugovi sve do 1866. nisu shvaćali opasnost od talijanske iredente u pogledu Dalmacije. Da bi satrla u zametku hrvatski karakter narodnog pokreta u Dalmaciji koji je, ako ostane hrvatski, nužno morao rezultirati izvršenjem sjedinjenja, što bi opet

još više ojačalo oporbu Hrvata prema centralizmu, Schmerlingova vlada od samog početka vrši žestok pritisak na hrvatski narodni pokret u Dalmaciji, što se očituje u brojnim političkim progonima. Da bi se zaštitili od tih represalija i omogućili rad na narodnom osvješćivanju i afirmaciji jezika barem nasuprot talijanštini, hrvatski narodni preporoditelji se zaklanjaju pod plašt slovinstva.[34] No kada su se političke prilike u Monarhiji izmijenile, kada se u ratu 1866. god. otvoreno pokazao talijanski iredentizam i opasnost od podupiranja talijanstva u Dalmaciji, kada su nakon sklapanja austro-ugarske nagodbe Vladi postali neopasni deklarativni zahtjevi za združenjem, popušta i njezin pritisak na Hrvatsku narodnu stranku. Uz to pojačana i ustrajna potajna i javna djelatnost srpske nacionalne propagande u Dalmaciji dovodi Pavlinovića do uvjerenja da su jugoslavenstvo i slovinstvo u stvari ne samo beživotne i romantičarske ideje nego da su, štoviše, za Hrvate u Dalmaciji opasne, jer uspavljuju njegovu istinsku hrvatsku nacionalnu svijest, pa se on na ustuk srpskoj nacionalnoj i političkoj misli okreće hrvatstvu kao nacionalnoj i državotvornoj ideji. U tome Nikša Stančić ima sasvim pravo[35], s jednom samo ali značajnom korekturom. Pavlinović se svojim programom *Hrvatska misa'* 1869. god. ne okreće hrvatstvu od *prvotnog* slovinstva, nego se on tada od slovinstva *ponovno vraća* hrvatstvu. Tada se vraća prvotnoj, ranije nedovoljno iskristaliziranoj, a zbog političkih teškoća i romantičarskih iluzija napuštenoj hrvatskoj misli,[36] kao nacionalnoj i državotvornoj osnovici buduće politike Narodne stranke, koju on više nije napuštao do kraja života.

BILJEŠKE

[1] R. Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo, 1968. str. 252.
[2] Nav. dj. str. 254.
[3] M. Gross, O nekim aspektima razvoja nacionalne ideje za vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji, Hist. pregled, IX, Zagreb 1963. str. 16.
[4] Isto, str. 17 i bilj. 4 na istoj str.
[5] N. Stančić, Misaoni razvoj Mihovila Pavlinovića u šezdesetim godinama XIX st., Zbornik Dalmacija 1870, Zadar 1972., str. 245.
[6] Isto, str. 246; Isti, Program Mihovila Pavlinovića iz god. 1869., Hist. Zbornik, XXIII—XXIV, Zagreb 1970—1971., str. 128.
[7] Program . . . str. 122—128· Misaoni razvoj . . . str. 249—253.
[8] Misaoni razvoj . . . str. 253.
[9] G. Novak, Narodni preporod u Dalmaciji, Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, MH Zagreb 1969., str. 79.
[10] N. dj. str. 13—15.
[10a] Treba upozoriti da se je R. Petrović u n. dj. osvrnuo ne samo na publicistiku (prvenstveno brošure) nego i na arhivsku građu prije 1862. god. (vidi u n. dj. bilj. 45, 47—50, str. 268—272) i na temelju tih izvora došao do zaključka da je pojam hrvatstva postojao u seljačkom puku. »Ali taj osjećaj hrvatstva nije identičan sa modernom hrv. nacionalnom sviješću, kao izrazom jedinstvene hrvatske cjeline. To je neka vrsta parcijalnog hrvatstva koje se u procesu formiranja slilo u modernu hrvatsku naciju« (n. dj. str. 271).
[11] U ovoj analizi ne uzimam u obzir dopise posljednjih mjeseci 1860. godine, jer je to godište Pozora u Naučnoj biblioteci u Splitu, koja mi je najpristupačnija, vrlo manjkavo, nedostaje uzastopce i po desetak brojeva.
[12] Pozor br. 7, 9, 19, 22, 24, 25, 33, 45, 47, 49, 54/1861.
[13] Isto, br. 6, 33, 48, 59/1861.
[14] Isto, br. 24, 46, 48/1861.
[15] Isto, br. 9 i 10/1861.
[16] Isto, br. 7 i 49/1861.
[17] Isto, br. 4/1861.
[18] Isto, br. 48/1861.
[19] Isto, br. 58/1861.
[20] Tako npr. dopisnik pod pseudonimom »Mosećanin« u poduljem dopisu Jeka iz dalmatinskog zagorja u kojem navodi brojne primjere gospodarskog izrabljivanja, dapače varanja hrvatskih zagorskih seljaka od strane građana i činovnika a sve zbog nerazumljiva tuđeg talijanskog jezika, upotrebljava

1 put izraz jugoslavensko pleme, 2 puta Srbo-Hrvati, 1 put zemlja srbohrvatska, a 9 puta narod hrvatski kao nacionalnu oznaku većine dalm. pučanstva, a 13 puta pridjev hrvatski kao oznaku jezika te većine. Uz to od 11 dopisa navedenih pod br. 12 u njih 6 upotrebljava se isključivo samo hrvatsko ime (Pozor br. 19, 22, 25, 45, 47, 54/1861).

[21] U adresi na Hrvatski dikasterij u Beču, koju su potpisali uz katoličke svećenike i župnike i brojni grkoistočni parosi u ime svoje i svojih vjernika (pravih Slavjana, pravih Slave sinova) stoji da se oni obraćaju Dikasteriju »budući da u Dalmaciji narod hrvatski za sada ne može drugim putem izjaviti svoje želje i težnje« . . . pa oni očituju »da puk hrvatski u Dalmaciji pri sviesti narodnosti svoje želi što prije sjedinjenje sa svojom braćom u Hrvatskoj i Slavoniji«. (P-r. 33/61.) Dopisnik iz Ravnih kotara pod incijalima I. D. J. (Ilija Ded Janković) želi da se svaki Hrvat prisjeti što je sve za prošlih vremena prepatio od tuđinske vladavine, pak upozorava da je isto tako žalosno i sadanje stanje dalmatinskih Hrvata, te se on stoga zalaže za sjedinjenje s Hrvatskom. (Pozor, 25/1861.)

S ovim podacima koje nam pružaju dopisi u Pozoru poklapaju se i arhivski podaci od nekoliko godina ranije koje navodi u svojoj knjizi R. Petrović. To su odgovori nekolicine katoličkih svećenika na pitanja I. Kukuljevića kojim imenom naziva puk u Dalmaciji sebe i svoj jezik: hrvatskim, srpskim ili dalmatinskim. Iz tih odgovora navodimo prema Petroviću samo najbitnije. Šimun Milinović je pisao Kukuljeviću iz Makarske 25. VII 1858. da u čitavoj neretvanskoj krajini kao i u Makarskom primorju sve do Neretve i puk i učeni ljudi svoj jezik nazivaju samo hrvatskim, pa i pripadnici grkoistočne crkve. »Dvi godine što sam u Sinju« — nastavlja Milinović — »niti igda od koga čuh da reče da jezik koji se ovda govori jest Srbski, nego uviek uprav hrvacki. U sviem spomenutim mjestima neće niko reći da ni Slavjanski zbori, a kamo li Srbski . . . Ispoviedam, da kud sam god po Dalmacii hodio, niegda niesam čuo da se igdi Srbski jezik zove koji se amo govori. Niti ja znadoh za Srbski jezik, dok niesam Vuka Stefanovića piesme, osobito Kovčežića počeo čitati. Cienim da on dade toj stvari dosta povoda, pak gdie koji kalugjer u novie doba pried pukom napomene Srbiu i Srbski jezik . . .« (R. Petrović, n. dj. bilj. 47 str. 269.) J. Grupković pisao je 17. I 1859. iz Beča, gdje se nalazio na studiju, da u svoj Dalmaciji pa tako i u sinjskoj krajini ima malo svijesti bilo o hrvatstvu bilo o srpstvu i da se u prigodi najčešće upotrebljava izraz: naš, naški, po našku. »Polag toga pak, ipak je čuti Hrvatstvo i iz ustih najzgoljnijega prostaka, doli Srpstvo, koli moje iskustvo dosieca nipodšto . . . u jednu rič, kano iz mukle jame iz neobučenoga naroda dalmatinskoga čut je hrvatstvo, srbstvo pako ni malo ni vele; crkovnjaci, stranom prosvietljenom Dalmatinah kršćana ima u osvidočenju riči i običaju hrvatstvo mnogo veće nego hrišćanski crkovnjaci sa stranom prosvietljenom, Srbstvo; puku prostom pak koliko kršćanskom toliko i hrišćanskom hrvatstvo je pridava (predaja, B. Z.) i didovina.« (N. dj. bilj. 48, str. 270) I. Berčić je pisao iz Zadra 10. II 1859: »Što se tiče Vašeg upitavanja da kažu li Dalmatinci da su hrvati il srbi il slovinci, i da (li) govore hrvatski, il srbski il dalmatinski, imam Vam odgovoriti da nigdie (ne) kažu mi smo srbi il srbski govorimo da izuzmemo Dalmatince istočnog obreda, među kojimi učili su nieki ovoh zadnjih godinah kazati: mi smo Srbi, mi srbski govorimo, priemda i danas ima 500 hristjanah na Dicmu (u spljetskom okružju) koji s ostalim Dalmatinscim kažu il (mi) smo hrvati, il da nesmiju to reći barem vele da hrvatski govore, dok nieki kažu slovinski i da su Slovinci.« (N. dj. bilj. 49 s. 271.)

[22] Pozor br. 7, 19, 22, 24, 47, 48, 49 i 54/1861. Navodimo samo poneku rečenicu iz nekih od njih. U pismu iz splitskog okružja potpisnici čije ime uredništvo taji iz polit. razloga, u ime hiljada jednokrvne braće mole jednu uglednu ličnost u Hrvatskoj neka se zauzme na Dvoru da se spriječe napadi »zgrijane talijanske stranke ciljejuće na štetu naše hrvatske narodnosti . . . jer »mi koji pohrvaćenje hrvatske Dalmacije i sjedinjenje naše otačbine s Hrvatsko Slavonskom kraljevinom želimo i podupiremo ljudi smo većom stranom privatni«, bez vlasti i moći, izloženi napadima moćnih činovnika (P-r br. 19/61). Dopisnik s Brača G. P. (Gabro Puratić?) u osvrtu na Bajamontijev govor u Općinskom vijeću kaže: »Mi (405.000 Hrvatah) hoćemo naš jezik i našu narodnost; vi (okolo 15.000 Talijanah i potalijanjenih Hrvatah) hoćete da nam nametnete silom talijanski jezik« (P-r, 22/61). A. K. M. (Matas) u odgovoru advokatu Zulianu iz Šibenika koji se je u tri maha negativno izrazio o njegovu »Glasu hrvatsko-slovinskom« uvjerava Zuliana »da ne propagande, ne slavohlepnost, ne slavoljubje, već jedino strah i briga za narodnost stvori hrvatsku stranku u Dalmaciji«. Predbacuje mu da oni koji se odupiru združenju mogu uz birokraciju zadobiti za sebe neke povlastice, ali će se na taj način narod u Dalmaciji prometnuti u »robove Hrvate i gospodare Talijane i potalijančenjake« (P-r, 49/61). U molbenici 200 Dalmatinaca iz okoliša spljetskog Strossmayeru od 15. I 1861. žale se na šaku talijanskih zanešenjaka koji teže i unapried šćepati nas 400.000 Hrvatah dalmatinskih pod jaram njihova jezika, te mole neka se zauzme na Dvoru da se činovnicima, koji su svi Talijanci, zabrani uplitanje u pitanje združenja, kao i to da »i mi Hrvati budemo postavljeni na temelj zakoniti, da se glas naš može čuti«. (P-r, 54/61).

[23] Pozor, 19 i 49/61.

[24] Dopisnik iz Benkovca javlja da su se vratili kući dalmatinski Talijani koji su išli u Beč prosvjedovati protiv združenja, a jedan od njih, Dr Bioni iz Šibenika, proslijedio je iz Beča u Italiju »da tamo savjete i nove naputke primi i da dozna čemu se Talijani dalmatinski od braće svoje iz Italije nadati mogu«. (P-r, 48/61.) O namjerama da se Dalmacija učini satelitom jedne prekomorske zemlje govori i Pavlinović u članku »La questione croato-dalmata«, o čemu će kasnije biti više govora.

[25] Zbog manjkavosti brojeva Pozora iz 1860. g. u Naučnoj biblioteci u Splitu, navodim prema citatima iz rasprave Josipa Beroša: Preludij u Dalmaciji 1860/61. sjedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom — za sjedinjenje i protiv njega, Dalmacija 1870, Zadar 1972, str. 102.

[26] Na istom mj.

[27] Isto, str. 112.

[28] Tu u prvom redu mislim na nepotpisani dopis pod naslovom »Što su i što žele biti Makarani i Primorci« (P-r, 45/61) iz kojeg, zbog njegove zanimljivosti donosim veće izvatke. Iza kratkog pregleda prošlosti svog kraja prelazi na suvremene teškoće. »Nu na većoj pogibli bijaše narodni život ovo zadnjih petdeset crnih godinah. Što je god častno i sveto narodu, bi pogaženo; pučki duh ne bi poštovan; tuđa pravda, tuđi se je ured uveo, a pučki običaji, koji i u nevolji tješe puk, pometnuti. Hrvatski Primorac valjalo je,da se spusti na tuđa sudca, na zapletke tuđa odvietnika, da mu razsudi djedovinu; valjalo je da u miru pretrpi samovoljnost tuđih činovnikah, silu tuđih glavarah, koji su hulili narodne svetinje.«

Nadalje govori kako je sreća što hrvatska povjesnica živi u našem puku u narodnoj pjesmi, koja mu kazuje: »da u njemu hrvatska krv teće, da se je hrvatska vila naselila na njegovu Biokovu

i nadjenula ime njegovim brdom; da su hrvatski kraljevi njegovi bili i da su zajedno na maču slavu sticali; da je hrvatsko pleme Kačića kod njega se naselilo i po njemu postalo moguće; i da od onih dvanaest hrvatskih plemenah koji su pošli k kralju Kolomanu ugovoriti svrhu sjedinjenja hrvatskih pokrajinah s Ugarskom, bijaše i jedan Kačić; da je Primorje dopalo Tvrtki, bosanskomu banu, kad ga je hrvatski narod izabrao za kralja . . .« Iz tog povjesnog pregleda zaključuje da je samo sila turska otcijepila Primorje od hrvatskog kraljevstva i »ako tko ima kakvu oblast nad njime, da ga samo kano kralj hrvatski i uz one iste uviete. Vidi se jošte da je Primorac uviek bio i da je sad čovjek Hrvat po jeziku, po duhu i po srcu«. Uspoređujući stanje u novije doba pod turskom, mletačkom i austrijskom upravom zaključuje: »I sama pučka sviest vidi da je nevoljnija naša krajina od kad Zadar s njom vlada, nego kad su vladali gabelske i imotske kadije«, pa sjećajući se blagostanja od trgovine za turskog vremena »uvjeren je, da bi se srčenije pobrinuo hrvatski sabor za jadnu braću u Bosni, nego su poslanici europejskih kraljah«.

[29] Pozor, 47/1861.

[30] Arh. signatura: 5RO/MP/Đ-2.

[31] J. Ravlić, Bibliografija M. Pavlinovića, Radovi JAZU, VIII, Zadar 1961.

[32] M. Gross, n. dj. str. 15—16.

[33] Pozorov dopisnik »Mosećanin« kaže da većina glasova koji su se u javnosti već čuli za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom potječe iz usta svećenika, jer su po svojem položaju jedini u Dalmaciji koji »dostojno mogu zastupati narod hrvatski, jer oni su većom stranom iz naroda nikli i u njemu su vikli, nezavisni od nijedne izvanjske sile, mogu slobodno odkriti sve njegove rane i izjaviti njegove želje« (P-r, 7/1861). I R. Petrović na temelju arhivskih podataka iz tog vremena dolazi do uvjerenja da »niže svećenstvo, naročito franjevci, koje je u stalnom kontaktu s pukom glavni je socijalni nosilac i propagator hrvatstva u Dalmaciji« (n. dj. s. 271/272).

[34] Neke od ovih razloga navodi i Pavlinović u svojem pismu F. Račkomu od 25. XII 1866, posebno nastojanje da ne izazivaju Vladu i želju za očuvanjem sloge sa »tobožnjim Srbima« u saboru, »koji misle da se žrtvuju nam kad se Hrvatom nazivaju«. (S. M. Traljić, Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina 19. stoljeća, Radovi JAZU, X. Zadar 1963, str. 402/403.)

[35] Misaoni razvoj . . . str. 253.

[36] Na temelju analizirane izvorne građe R. Petrović je došao do slijedećeg zaključka o tom pitanju: »Hrvatska svijest koja je postojala u seljačkom narodu koji ne vidi hrvatsku nacionalnu cjelinu, upravljena je od preporoditelja obrnutim smjerom. Oni su vidjeli veću slavensku cjelinu od hrvatske, pa su i lutali.« (N. dj. str. 274.)

Ljiljana MATKOVIĆ

Sjećanja na Maltu

(prema dnevničkim zabilješkama)

Prvo što od Malte vidjeh, onako iz aviona, u ranim popodnevnim satima, bijaše njena stjenovita, strma obala kao tek odsječena od neke gromade. Ubrzo se nizahu polja, ograđena kamenjem, u svim nijansama smeđe boje. Pažljivo sam gledala neću li ipak spaziti kakvo stablo, jer sam još prije čula da na tom mediteranskom otoku nema drveća. Samo rijetko razasuto nisko bilje moglo se ponegdje razabrati. Mislima mi proletješe neke činjenice iz povijesti Malte. U prospektu je stajalo: 310.000 stanovnika na 246 četvornih metara površine. Mnogi ne znaju da postoji zapravo malteški arhipelag što ga uz Maltu sačinjavaju još dva otočića: Comino i Gozo. Udaljenost od Sicilije iznosi 93 kilometra. Uzalud sam pogledom tražila brda i rijeke. Otok je u stvari ravna ploča s blagim uzvisinama. Čovjek bi mogao u jedan dan propješačiti taj mali otok koji ipak ima veliku povijest i još veću kulturu. Na sjecištu važnih mediteranskih putova, koji vode od Gibraltara do Sueza, pa od obala Jadranskog, Ligurskog i Tirenskog mora do Afrike, Malta je uvijek imala veliko značenje za narode koji su željeli širiti svoj utjecaj. Tu su se kulture izmjenjivale kao činovi neke drame koja na kraju ipak sretno završava za svoje protagoniste, Malteżane. Zar nisu oni 1964. izborili svoju samostalnost? Kad ih čovjek vidi, odmah mu je jasno da to nisu ni Talijani, ni Englezi ni Arapi, nego poseban narod. Niskog su rasta, a snažni. Govore svojim vlastitim jezikom, koji je semitske strukture, ali s mnogo stranih utjecaja. Većina jednako dobro govori engleski i talijanski. Svaki narod koji je ovuda prošao, ostavio je neke tragove. Tu su bili već i stari Feničani, osobito Kartažani, zatim Grci i Rimljani, Arapi, Normani, Aragonci, Kastiljanci, čuveni red vitezova sv. Ivana iz Jeruzalema, poznatiji pod imenom Malteškog reda, Francuzi i na kraju Englezi. Tursku je opsadu hrabro odbio veliki meštar Malteškog reda Jean de La Vallette 1565. On će postaviti temelje nove malteške prijestolnice, koja će nositi njegovo ime, smještena u najljepšem prirodnom zaljevu Evrope. Najdublji je trag na Malti ostavio doživljaj o kojem izvještava sv. Luka u svom evanđelju. Bilo je to iskrcavanje sv. Pavla, koji je, doživjevši brodolom na putu iz Cezareje, našao ovdje utočište. Njegov tromjesečni boravak na Malti bio je dovoljan da se kršćanstvo ovdje ukorijeni kao rijetko gdje na svijetu. Religiozna svijest Malteżana vidi se u mnogim vanjskim očitovanjima. Pročelja njihovih kuća često imaju kip Krista ili Marije. Kasnije nam je jedan Malteżanin s ponosom pokazao lurdsku spilju u svome vrtu koju svaku večer osvjetljuje posebnom svjetiljkom.

Dok smo napuštali aerodrom, obuzeo me osjećaj, rekla bih, zgusnute prisutnosti. To su trenuci kad je čovjek posve usredotočen na sredinu u kojoj se nalazi. Ne izmiču mu ni najsitnije pojedinosti. Gotovo da se pretvara samo u oči i uši. Autobus nas je vozio uskim uličicama kojima su se nemarno obučeni ljudi kretali polakim koracima pored pretrpanih dućana. Pravi mediteranski ugođaj, koji podsjeća na naše gradove uz more, ali ima neki arapski pečat. Osobito kuće. Sve su građene na isti način: od žućkastog, vapnenastog kamena, jednokatne s lođom u sredini. Onako kockaste djeluju poput malih tvrđava. Naravno, ima i velikih palača, ali i one poštuju taj stil gradnje, ukoliko nisu iz razdoblja renesanse ili baroka. Kao da je na svima pijesak što ga vjetar donosi iz afričke pustinje.

Prvog dana zrak je bio pun vlage koja se zavlačila u odjeću, u kosu, čak i u plahte. Vodič nam je mnogo govorio i tumačio, onako mehanički, s mnogo datuma i imena kao što to vodiči čine. Uostalom, ponavljati uvijek jedno te isto ne može se bez stanovite monotonije u glasu. Vlastite oči uvijek su najbolji vodiči. Treba gledati.

Crkvu u Mosti svaki došljak naprosto mora vidjeti. Ne zbog neke njene osobite ljepote, nego zato što je kupola te crkve treća po veličini na svijetu. Odmah iza kupole sv. Petra u Rimu i Aje Sofije u Carigradu. Za vodiče je to zahvalan objekt. Lakše je govoriti o materijalnim dimenzijama nego o umjetničkim vrijednostima. Njena je ljepota neodrediva i tajanstvena, tako da je ni Dürer nije uspio dokučiti svojim mjerenjima, ali je materijalna veličina očigledna, neosporna, jasna kao sunce. Možda zato i nezanimljiva. Kad sam kasnije tu kupolu vidjela u sklopu krasnoga malteškog krajolika, učinila mi se suviše velika. U tom velikom prostoru punom mramora i ukrasa čovjek se teško može sabrati za molitvu. Pa ipak, svaka čast malteškom arhitektu Giorgiu Grognet de Vasseu koji ju je sagradio.

Budući da udaljenosti ovdje nisu velike, brzo smo se našli u Mdini, bivšoj prijestolnici, smještenoj na uzvisini usred otoka. Već na prvi pogled postade mi jasno da je upravo ovdje najbolje sačuvati ono izvorno, »pravo« malteško, ako tako možemo nazvati sintezu svih mogućih utjecaja. Poput neke uklete, srednjovjekovne gradine, Mdina odiše nepokolebivim mirom. Taj »grad šutnje«, kako ga zovu, obuzima posjetioce svojom atmosferom u kojoj nestaje svaki nemir ili nervoza. Čovjek je pun strahopoštovanja, glas mu postaje tiši, kretnje odmjerenije. Unatoč nekom istočnjačkom, reklo bi se, arapskom pečatu, tim mjestom dominira čuvena katedrala koju je u XVII stoljeću izgradio Lorenzo Gafa na mjestu stare, normansko-sicilijanske katedrale iz XI stoljeća koju je uništio potres. Uzdiže se na mjestu gdje se, navodno, nalazila nastamba rimskog upravitelja Publija koji je ovdje vladao za dolaska sv. Pavla. Pošto mu je Pavao čudesno ozdravio oca, Publije se pokrstio i postao prvi malteški biskup. Crkva vrvi djelima sicilijanskih umjetnika XV i XVI stoljeća, ali posjetioci se najradije zadržavaju u pobočnoj kapelici sv. Sakramenta. Tu je iznad oltara slika Madone koja se pripisuje sv. Luki. Promatrajući tu zaista lijepu, ponešto tamnu sliku, razmišljala sam o evanđelistu, koji je, eto ukoliko je hipoteza o autorstvu slike točna, pretpostavio pero zavidnom slikarskom talentu. Pa ipak, nitko ne može reći da je loše učinio.

U Rabatu, koji s Mdinom čini gotovo jedinstvenu cjelinu poput nekog predgrađa, stepenicama siđosmo u spilju sv. Pavla iznad koje je izgrađena istoimena crkva. Ovdje je Pavao boravio tri mjeseca. Na to podsjeća njegov kip koji se pripisuje Malteżaninu Gafi. Ako je čovjek imalo osjetljiv na okolinu, ovdje će osjetiti čudnovatu puninu osjećaja što je obično ulijevaju mjesta kojima su se kretali veliki ljudi i sveci. Ista punina prati čovjeka i u obližnjim katakombama. Za razliku od ostalih ranokršćanskih groblja koja su otkrivena, ovdje se mogu vidjeti i veliki, okrugli stolovi, ili bolje reći ploče, za kojima su kršćani slavili posmrtne agape. Sve je to isklesano u stijenama. Kad čovjek nakon toga podzemnog razgledavanja vlažnih hodnika, u kojima su prvi kršćani ostavili svoje materijalne tragove, izađe na toplo mediteransko sunce, obuzme ga neka težina kontrasta. Još dugo misli ostaju pod zemljom, solidarne s prvim mučenicima i prognanicima vjere.

Gomilanje dojmova ima svoje granice. Duh može, doduše, mnogo primati, ali ima potrebu za sređivanjem, za usvajanjem onoga što je konzumirao. A koliko nas je toga još čekalo idućih dana! Tu je glavni grad La Valetta s ulicama koje se sve sijeku pod pravim kutom, sa svojom katedralom sv. Ivana koja je pripadala vitezovima Malteškog reda i koja je uistinu velike umjetničke i povijesne vrijednosti. Čekali su nas još i megalitski hramovi u Tarxienu, zaljev sv. Pavla, slikoviti šareni ribarski brodići u Marsaxlokku, gdje se 1798. iskrcao Napoleon sa svojim trupama, spilja Ghar Dalam sa svojim fosilskim ostacima od kojih nas dijeli 170.000 godina.

Mali otok s velikom poviješću! I sve to pod kobaltnim nebom. U predvečerje, poput vatrometa, ljubičaste i žute trake sunca slave svoju vječnu svečanost.

Tomislav PRPIĆ

Starokajkavsko crkveno nazivlje u rječniku Adama Patačića

Autor Rječnika potječe iz stare hrvatske obitelji koja potječe iz Bosne, gdje je Juraj Patačić (umro 1716) bio biskup. U Hrvatskoj se ta obitelj pojavljuje u prvoj polovini XV st. kad je *Bartol Patačić* stekao velike posjede u Hrvatskoj i Ugarskoj. Od članova te obitelji koji su djelovali u javnom životu ističu se: *Petar Patačić*, koji sudjeluje u vojsci Nikole Zrinskoga u obrani Sigeta 1566, *Stjepan Patačić*, namjesnik banske časti *(locumtenens banalis)*, spomenuti *Juraj Patačić*, biskup bosanski i povjesnik, *Baltazar Patačić* (1663—1719), posjednik velikih imanja u Hrvatskoj, popisivač zaplijenjenih imanja Zrinskih nakon katastrofe u Bečkom Novom Mjestu (kojemu su za tu »uslugu« pripala imanja Zrinskih Vrbovec i Rakitovec, uz barunski naslov), autor *Diariuma* za 1687—1717, pa njegov sin *Aleksandar Anton* (1697—1747), sad već nosilac grofovskoga naslova, diplomat, redaktor obiteljskoga statuta *(Status familiae Patachich)* koji se, u rukopisu, čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, *Nikola*, god. 1732. zapovjednik posade grada Karlovca, Katarina Patačić, rođena Keglević, koja je 1781. izdala u Varaždinu svoje *Pesme horvatske*, zbirku ljubavne poezije, napisane pod talijanskim utjecajem. Pod konac XVIII st. tome rodu pripada Orehovica, Kaštel kraj Karlovca, Lović, Slavetić, Lepa ves, Vrbika, Kovačevec, ali je nakon toga vrhunca počelo brzo nazadovanje, tako da je obitelj izumrla već početkom XIX st.

Uz Baltazara Patačića najznatniji je član te obitelji grof *Adam Patačić*, sin Nikole Patačića i majke Pudencijane. U svojem *Pregledu hrvatske glazbe* Božidar Širola kaže da se Adam rodio 18. II 1717. na obiteljskom imanju u Kaštelu kraj Karlovca. Ljudevit Jonke je, međutim, u svojoj opsežnoj raspravi o Adamu Patačiću i njegovu Dikcionaru, ustanovio da se Adam rodio između 1710 i 1718. Gimnaziju je polazio u Varaždinu i Zagrebu, logiku je učio u Zagrebu i Grazu, teologiju je studirao u Grazu, a filozofiju u Hrvatskom kolegiju u Beču, gdje je i postigao doktorat filozofije. Zatim je, kao pitomac zavoda sv. Apolinara u Rimu, nastavio studij teologije i postao doktorom teologije. Ondje je god. 1739. postao i članom Akademije Arkadijevaca kao Sirarius Aerotophorius. Vrativši se kao dvostruki doktor u domovinu, vodio je, od 1738—1740, upravu župe u Vrbovcu. Imenovan je naslovnim opatom Bl. Gospe od Abrahama, a malo zatim (1741) i kanonikom zagrebačkoga kaptola. God. 1743. dobio je i naslov prepošta sv. Benedikta. Po svojoj naobrazbi i aristokratskom podrijetlu bio je kao predodređen za sjajnu karijeru u feudalnom društvu, pa je i on nastavio tradiciju obitelji koja je

davala istaknute svećenike, vojnike, političare i ljude pera. Adam je u svojoj osobi ujedinio sve te sposobnosti i funkcije: kao kanonik zagrebačkoga kaptola bio je zapovjednik dubičke tvrđave, a po reformiranju Vojne Krajine pukovnik kostajničke pukovnije i zapovjednik Dubice. God. 1751. prati zagrebačkoga biskupa Klobušickoga, u svojstvu kanonika *a latere*, na sabor u Požunu. Sad počinje njegov brzi uspon: zbog pokazanih diplomatskih sposobnosti postaje savjetnikom dvorske kancelarije u Beču, naslovnim biskupom u Novom i velikim županom bihaćke županije. Ambicioznom Adamu otvoren je put do najviših crkvenih časti, jer je u Beču, na dvoru, »dobro opisan«. Tako je 1759. postao biskupom u Velikom Varadinu, a 1776. knezom nadbiskupom u Kaloči. Svoje diplomatske sposobnosti potvrdio je i pod starost, istaknuvši se u diplomatskim vijećanjima prigodom dolaska pape Pija VI u Beč, povodom reformi cara Josipa II, koji ga odlikuje velikim križem krune sv. Stjepana.

Kao biskup velikovaradinski razvio je mnogostranu djelatnost. Uredio je ekonomske prilike u biskupiji, popravio biskupski dvor, dogradio katedralu (kao nasljednik grofa Forgacsa) i uredio biskupsku knjižnicu s 15.000 svezaka. Usto je općenito podupirao kulturu i prosvjetu podižući škole, koje je i nadzirao, a sam je, iz svojih sredstava, plaćao i učitelje. Širola ga je uvrstio i u svoj pregled hrvatske glazbe kao osnivača biskupske dvorske kapele. Upravu kapele povjerio je Mihajlu Haydnu, bratu slavnoga skladatelja (1762). Za tu svoju kapelu angažirao je, kao kapelnika, i tada znamenitoga bečkog skladatelja Karla Dittersdorfa. Za tadanji društveni položaj muzičara karakterističan je podatak da je kapelniku, uz plaću od godišnjih 1200 forinti, pripadala i hrana kod gospodskoga stola, stan i ... livreja za slugu. Patačić je sagradio i malo operno kazalište, a suvremeni kroničari spominju da je skladao jednu operu, no on će biti samo autor libreta, jer je napisao i preveo na latinski tekst oratorija *Isacco* za Dittersdorfa koji je na mjestu kapelnika ostao tamo do god. 1769. Tu svoju kapelu Patačić je morao raspustiti kad ga je carica Marija Terezija ukorila zbog rastrošnosti. I u Kaloči je Patačić, kao knez nadbiskup, stekao zasluga gradeći kuće za kanonike i uređujući nadbiskupsku knjižnicu u kojoj se čuva i rukopis njegova latinsko-ilirsko-njemačkoga rječnika. Svojemu naslovu nadzornika nastave dodao je ondje i naslov (i službu) predsjednika književnoga senata Ugarske i suca Stola sedmorice. U Kaloči je i umro 19. VII 1784.

Taj uspješni teolog, filozof, pravnik, organizator i mecena kulturnoga života, diplomat i književnik, za nas je najvažniji kao leksikograf, kao autor djela *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*. Rječnik je nastao, kako je Jonke ustanovio, između 1772. i 1779, za vrijeme Patačićeva biskupovanja u Velikom Varadinu. U kajkavskoj leksikografiji Patačić zauzimlje, uz Habdelića, Belostenca i Jambrešića, istaknuto mjesto jer daje obilje leksičke građe, a od svih kajkavskih leksikografa on se odvaja po tome što pojmove ne niže po neprekinutom abecednom redu, nego po skupovima, odnosno odsječcima, po pojedinim strukama kao zasebnim cjelinama, unutar kojih su natuknice zasebno abecedirane. Taj sustav Patačić je preuzeo od holandskoga liječnika i polihistora *Hadrijana Juniusa*, autora djela *Nomenclator omnium rerum*. Patačićev *Dictionarium* nije tiskan. Ostao je u rukopisu u nadbiskupskoj knjižnici u Kaloči. U njemu se odražuje ne samo stanje kajkavskoga književnog

jezika toga doba nego i ono marijaterezijansko feudalno doba sa svojim poimanjima, katkad čak s odjecima srednjega vijeka. Znamo da je carica Marija Terezija zabranila spaljivanje vještica, ali znamo i to da je zahtijevala da joj u Beč pošalju »jednu živu vješticu«. Nije dakle čudo što i u Patačićevu rječniku nalazimo »vračtva proti copriji«, da se tu navode posebno »jestvine i pitvine« za gospodski stol, a posebno za puk. I pojam kazališta definiran je u smislu kazališta klasike: na sceni se ima prikazivati život i djela kraljeva, careva i drugih velikih ljudi plemenite krvi. »Niži« slojevi ne mogu, dakle, biti nosioci dramskoga zbivanja. Možemo li to zamjeriti autoru? Ta mi još ratujemo s Turcima! Od Patačića ne možemo, dakako, očekivati znanstvenu akribiju, jer sam nije bio filolog i jer smo još daleko od suvremene slavističke znanosti. Stoga tu susrećemo slovničkih naivnosti, tzv. pučkih etimologija, nedosljednosti u pravopisu i grafiji kod tumačenja latinskih natuknica kajkavskim izrazima, a osobito je slaba strana rječnika tumačenje tih natuknica njemačkim jezikom. Tu su tumačenja katkad veoma oskudna, značenja su tu i tamo dana samo »po prilici« ili su naprosto propuštena, a rodovi, brojevi i padeži često su pobrkani. Koliko je tome kriv autor, a koliko pisar koji je, čini se, pisao po diktatu, pa je pogrešno čuo, zbog nedovoljnoga poznavanja njemačkoga jezika, teško je reći. Isto je tako teško pretpostaviti da autor, bečki doktor, nije vladao potpuno njemačkim jezikom. Taj je nedostatak možda vidio i sam Patačić, i tu je možda upravo razlog što autor nije tiskao svoje djelo, nego ga je ostavio u rukopisu. Ako je tako, otpalo bi Jonkeovo mišljenje da Patačić, zaokupljen tolikim poslovima i dužnostima na biskupskoj, odnosno nadbiskupskoj stolici, nije dospio da izda svoj rječnik. Institut za jezik JAZU posjeduje fotokopije toga rječnika koji obuhvaća XIII +V str. predgovora na latinskom jeziku i 1034 str. rječničkoga teksta u kvartnom formatu. Dikcionar je podijeljen u četiri dijela: pars prima (de Deo, spiritibus, coelo, clementia et hominc), pars secunda (de diis (sic!) quae ad hominis vitam tam recte agendam, tum tuendam pertinent, sive sacrorum praesides), pars tertia (oeconomica) i pars quarta (technica). Na kraju je dodan Index primus (latino-croaticus) i Index secundus (croato-latinus). To je dakle ujedno i kao neki zametak enciklopedije. Kao ogled iz toga djela odabrao sam ovdje starokajkavsko crkveno nazivlje iz prvoga i drugoga dijela dikcionara, pri čemu sam, lakšega čitanja radi, proveo današnju grafiju.

LITERATURA

A. Patačić, Status familiae Patachich, Viennae 1735
E. Laszowski, Dnevnik baruna Baltazara Patačića od god. 1687—1690.
Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske glazbe, izd. Roskop, Zagreb, 1922.
J. Matasović, Prilog genealogiji Patačića, Narodna starina, 1930.
Ljudevit Jonke, »Dikcionar« Adama Patačića, Rad JA, 1949, 275
Enciklopedija Jugoslavije, izd. Jugosl. leksikografskog zavoda, Zagreb, sv. 6, 1965.

OGLEDI IZ PATAČIĆEVA RJEČNIKA

PARS PRIMA

CAPUT I

§ 1. De Deo, sanctis et de geniis

Deus Pater Bog jedini vu naravi ali vu bitju, troji v osobstvih ili vu peršonah
Deus Filius Bog Sin
Deus Spiritus sanctus Bog duh sveti
Sss. Trinitas Presveto Trojstvo
Deus homo factus Bog človekom postal
Numen Božja jakost, mogučnost i volja ob kojih vsa ravna
Coelites Nebeščani, vsa vu nebesih svetcev opčina
Virgo Deipara Devica Bogorodica
Angeli (proprie: Posli) Angeli
Divi Svetci
Indigetes Svetci braniteli i pomočniki kojega osobitoga mesta, kraljestva, varaša etc, najmre ako su ondi rodeni, vumerli ali se tamo njihovo telo ima
Anima Duša
Daemon proprie: vučen, šegav ali šegavec, znajuči
Diabolus proprie: potvarjalec, potvoritel, **vulgo:** vrag
Natura Narav, narava

§ 2. Dii gentilium, spectra, et de fato

Dii communes Bogi obestranci ili kakti sredniki
Dii gentium majorum Bogi poglaviti ali plemeniti: bogi ladajuči
Dii gentium minorum Bogi pomanši, polbogi, viši
Dii peregrini Bogi stranski, najmre koji su se takaj od drugih narodov poštuvali
Charites Bogi ljubeznivosti, dobrostivosti
Fatum Naredenje božje vu vsem stvorenju nezaprečno: volja božja
Fauni Divji ljudi, pol ljudi, pol zveri
Furiae Božice fantenja[1]
Harpyae Zgrablive nakazne pol žene, pol ptice
Lamiae Decujede, čarovnice
Lares Bogi domači, vsake po sebi hiže etc.
Larvae Nočnice, nemane, more (duše obsudene, nesrečne etc.); **item in singulari:** naličje[2], maškara
Lemures Nočna strašila[3], duše proklete po stanjih ružeče
Musae Božice poglavitih znanostih; **item in singulari:** popevka
Parcae Božice življenja i sreče človečanske
Spectrum Nakazna, nakazen, strašilo[3]
Striges Čarovnice, žene vragoduhe
Terriculamentum Strašilo[3]

CAPUT I

Dignitates et munia sacra

§ 1. De dignitatibus sacris ecclesiae catholicae

Pontifex maximus Sveti otac, rimski papa
Patriarcha Patriarka; načelnik vsih po stanoviti sveta strani duhovnih pastirov
Cardinalis Kardinal
Archiepiscopus vulgo: eršek; načelnik biškupov, arkibiškup
Episcopus Biškup
Proepiscopus Namestnik biškupov vu redenju, cirkvih, oltarov etc. posvečenju etc.
Episcopus designatus coadjutor Podpomočnik biškupov
Episcopium Biškupski dvor ili mesto kade biškup stalno prebiva
Collegium primariorum sacerdotum Kaptolom
Praepositus Prepušt
Decanus cathedralis Dekan
Vicarius generalis Namestnik biškupov vu navadni duhovni oblasti biškupovi, akoprim još biškup vu životu je
Archiediaconus vulgo Jašprišt
Hierophanta Kuštoš ili čuvar posudja i ostalih cirkvenih stvarih koje su cene vekše
Lector Lektor
Oeconomus Gospodar
Curio Duhovni pastir, (passim) plebanuš
Sacerdos Mašnik, aldovnik

[1] Osvete
[2] Obrazina, maska, krinka
[3] Sablast

Diaconus Pervi dvorjanik mašnikov pri maši popevani, **(vulgo:** djakon)
Hipodiaconus Drugi mašnikov dvorjanik (subdjakon)

§ 2. Officia et dignitates vitam sub certa regula profitentium, sive religiosorum

Antistes Prepušt redovnički
Abbas Opat
Caenobiarcha Poglavar redovnikov koji skup vu jedni opčini živeju
Archimandrita (passim uti coenobiarcha) Koji pazi na štalu ali koje živine hlev
Anachorita Puščenik
Monachus, vulgo Frater, samoživnik, samočnik
Antistita Opatica
Concionator Nazveščjalec reči božje, navučitel, navučijalec ljuctva kerščjanskoga; prodekator
Aeditimus Cirkveni čuvar, **(vulgo:** šakrištan) ali cirkveni sin, šekutor
Nolae curator Zvonar, turnar (koji vure ravna, vurar)
Praefectus sacrarum virginum Duhovni otec pri koludricah

§ 3. De sacrificulis gentilium, praecipue veterum Romanorum

Pontifex maximus Pop pervovlastnik bolvanski
Augur Zvedavec, zvednik iz ptic: pticovešč
Haruspex Zvedavec iz droba živine na aldov zaklane
Rex sacrorum Krajl aldovnikov, krajl bolvanskih posvetilišč
Flamen Jednoga stanovitoga bolvana pop
Vestalee virgines Koludrice poganinske starih Rimnanov
Salii Svetkovni plesalci na čast utorka ili boga vojske
Potitii, pinarii Popi na čast viteza Herkuleša
Luperci Častiteli boga pastirskoga ili pana, kožum kozelskum samo odeveni po Rimu jesu dirjali[1], za dobru i mirovnu živinij (!) pašu
Curetes, corybantes Častiteli božice vseh bogov roditelice (Cybele)
Feciales Poklicari rimski osebiti i kakti posvečeni koji su drugim narodom ali boj, **ako** nisu kvar naplatiti hoteli, naručali, ali š njimi mir potverđavali
Popa Aldovnički mesar
Victimarius Aldovničkoga mesara sluga

CAPUT II

De vestibus sacris

Albogalerus Klobuk poganinskoga popa turnasti
Amiculum lineum Kanđa, kanža
Caslola Kažula
Dalmatica Dalmatinska dolama do laktov
Impluvia Pluvijal, plašč mašnički za večernicu etc.
Infula, mitra Biškupska koruna

CAPUT III

Instrumenta, loca, supellex ecclesiastica et quaedam alia ad cultum divinum aut celebritatem festorum pertinentia

Acerra Ladjica vu koji se temjan za kadilo čjuva
Adytum, sacristia Skrovno mesto cirkve vu koje samim mašnikom je dopuščeno bilo vlezti
Aedicula Cirkvica, **vulgo:** kapelica
Acramentum Zvon
Altare Oltar
Ambitus templi Prostor okolo cirkve kuda se more obhađati
Aqua lustralis Sveta voda, posvečena voda
Aquaminarium Svetilnica, kotlić ali druga posuda vu koji se sveta voda čuva
Ara Oltar
Asylum Obrana cirkvena, sloboda cirkvena kam se krivec smerti vteči more
Baptisma Kerst, **proprie:** pranje, opiranje
Baptisterium Kerstilnica
Basilica Cirkva velika, prostrana, kraljevskemi stroški (odkud se i zove) ali kakti kraljevskemi zezidana
Coemiterium Pokop, groble, mesto blagosloveno vu kojem se kerščeniki pokapaju; cimtorom
Colossus Pil iz dreva ali kamena veliki i visoki zrezan ali zduben, kak se negda s. Krištof na zidinah cirkvenih kiparil je*
Crotalum Regetalka, škrebetalka kakvum se na Veliki Petek zvoni ali takaj negda detca tažiju se[1]; klopotec

[1] Trčali
[1] Zabavljaju se, igraju se

Cymbalum Cimbala, polbuben, polububnica

Daducus Koi duplerom k maši dvori; dupleranošja

Delubrum Pil dreveni; cirkva kojega bolvana[2]

Ecclesia (proprie): skupčina kerščenikov, opčina kerščenikov, **vulgo:** cirkva

Ferculum pompae Nosilnica na obhodih i slavnih cirkvenih procešijah na kojih pili ali kipi** kojega se svetca nose ali koje od tela njegovoga strani[3], kosti etc.

Hermac Pili ali kipi z dreva zdubeni ali z meda[4] srebra, kositra etc. skovani, od persih gori, z glavum samo

Hierotheca, ciborium (proprie) Svetoskrovnica, svetosprema, je pako posuda največje sreberna vu koji se telo božje za pričeščanje čuva; vu koji se, pod vsakojačku sliku načinjeni, za opčinsku ljuctva kerščanskoga pobožnost telo Krištuševo zverhu oltara kaže

Imago Kip

Imagunculae Babke[1] iz dreva največ, tak načinjene da po strunjicah ruke, noge, vrat, glavu, ramena etc. mogu kretati

Labarum Pah, zastava cirkvena koja se na opčinskih obhodih pred ljuctvom nosi

Lararium Domačja, osebita i skrovna molitvena komorica ali hižica

Libaeum Spremica vu koji se sveto olje i s. križma čuva

Ludi Opčinska i očivesta kazanja na kazališčih mučenja svetcev ali svetic, ali kada se pod oči stavlja slavni koji čin kojega kralja ali drugoga verlo plemenite kervi kerščenika etc.

Lustrica Škropilnica (za s. vodu)

Lychnuchus Koji svečju (najmre voščenicu) na svečnjaku nosi

Manducus Strašilo aliti kip veliki, ružni, z velikemi lalokami i zubmi negda na obhodih hodeči ali nošen, kojim se detca plaše

Monasterium Kloštcr

Mysteriae Svetotajnstva

Nola Zvončec, zvončić

Osciliae Babke iz vojska ali slame na prispodobu človečju, kakove negda pri kerščenikih na zagovore donašaju se; babke iz kerpic zešite kojemi se detca igraju ali tažiju

Pompa Opčinsko slavno naredeno i bogato narešeno skupnohodenje kakovo biva na svetkovinu koju veliku vsako godišče ali na dan novoga svetca, ali zarad obladanoga neprijatelja, ali u priimanju vu koje mesto velikoga gospodina etc. ali takaj na pokopu poglavitom etc.

Preces horariae Molitve vsakdanje mašničke; knige molitvene za mašnika etc, **vulgo:** breviar

Pulpitum Prodekalnica

Rhopalum Bat ili jezik zvonov

Ritualis libri Sveto pismo: stari i novi zakon; mešna kniga; kniga naredena na posvetčenja ali blagoslavlenja etc. biškupska

Sacerdotium Mašnički dohodek

Sacerdotium gentile Mašničtvo lastovito kojega pokolenja[1]: da se najmre ono kojemu iz stanovitoga kojega kolena dati more, ni pako drugomu (beneficium juris patronatus)

Sacrum Meša, božja služba

Sacrum gentile Obslužavanje koje čini kakovo pokolenje po sebi za svoje pređe

Sacrum publicum Obslužavanje koje čini opčina ili skupčina koja

Sacrum opertaneum Božja služba skrovita ili skrovna pri koji ni smeti biti ljudem zloga življenja etc.

Sacrarium Šakrištia; ona stran[2] cirkve koja je pred velikim oltarom i od druge strani negda je kruto razlučena; mesto vu kojem se svetcev relikvije čuvaju

Sigillaria Babke iz dreva zdubene ali z meda etc. zlejane, negda laket, negda pedejn duge, po strunjicah[3] ruke, noge, glavu, oči etc. kretajuče

Signa Zastave iz imen ali znamenja koja se nose na opčinskih obhodih pred vsake fele mešterskemi ljudi etc.

Simpulum Kantica ali drugo malo posudje stekleno, sreberno etc. kojim se pri meši vino vleva

Spherula precatoria Čislo

Statua Pil, prilika

Statua parilis Pil ali prilika vu vsem spodobna onomu čija je prilika

Subsellia templi Klecala

Suppedaneum Klup koja se pod pile postavlja

Supplicatio Opčinsko skupnoprošenje, molenje skupnohodečje, **vulgo:** procešija

Synaxis Sveto pričeščanje

Templum Cirkva

Thensa vel tensa Kočije na kojih jesu se vozili negda pili ali kipi bogov poganinskih; nosilnica odzgora nadkrita bogatim zastorom

Thuribulum Kadilnica vu koji se temjan žge

Thus vel tus Temjan **vel** temnjan

Triton Veternica ober slemena króva koja se negda je stavljala pod slikum kokota na verhu turna ali cirkve

---

* Slikao se ** Slike

[2] Kumira

[3] Dijelovi, česti

[4] Mjedi

[1] Obitelji

[2] Dio

[3] Žicama

CAPUT IV

Funebria

Arca Raka

Cenotaphium Smertni podak ili mertvečka zgrađa na čast i spomenek mertvoga

Cippus Kamen četverovuglast na grobu, grobni kamen

Designator Koji na sprevodu (ali takaj na drugom skupnohodenju) ljudih vsaku verstu, polak svoje vrednosti, na red spravlja

Epitaphium Grobni nadpis, grobno nadpisje; nadgrobnica (Vitezović)

Funeralia Ceremonije koje nad mertvecom pred sprevodom čine se, kakti je s. vodum škropenje, kadenje, popevanje mertvečko etc.

Funus Pokop, sprevod mertveca vu mater zemlju

Glebam in os injicere Verči[1] grudu zemlje na mertveca

Hypogaeum Grob pod zemljom zboltani

Inferiae Aldovi za mertveca

Inferias annua religione alicui instituere Na leto dan obslužavanje mertvečko, na spomenek i pokoj mertvoga

Labellum Kamen mali grobni, zrezan kakti žleb ali kopanjica

Libitinarius Koji pri rukah ima vse stroške za pokop potrebne i za ta ista skerb nosi

Parentalia Karmina za pokopom stareših ali rodbine ali takaj aldovi,[2] almoštvo[3] etc.

Pollinetor Koji opira vodum ali maže dobro dišečjum[4] mastjum mertvo telo

Praeco feralis Obznanitel vremena vu kojem bude pokop

Praefica Narekavica, narekuvalica koja se za plačju nad mertvecem plače i javka

Pyra Germada[5] ali verpa[6] drevja kojem se je do pepela truplo mertveca žgalo

Sandapila Nosilnica mertvečka na koji se raka z truplom nosi

Sandapilarius Koji rake ali nosilnice mertvečke dela

Sepulcrum Grob, pokop, grobje, pokapanje

Sepulcrum familiare Pokop kojega pokolenja

Sepulcrum haereditarium Pokop za ves odvetek[7] kojega pokolenja

Stella Zvezda na grobu za znamenje. Negda se je stupič iz kamena zrezan[8] postavljal, sada pri kerščeniki križ dreveni ali kamenati, železni etc.

Vespilo Koji mertvece pokapa

Urna Posuda vu koju se je zgrinjal[9] pepel onih kojih su tela zežgana bila

---

[1] Baciti

[2] Žrtve

[3] Milodar

[4] Mirisavom, mirisnom

[5] Lomača

[6] Hrpa

[7] Potomstvo

[8] Isklesan

[9] Zgrtao

Josip RIJEČANIN

Smrt svetoga Franje

Glasom svojim Gospodinu vapijem,
glasom svojim Gospodinu se molim.
Ps 141 (142)

Jednako usrdno psalam svoj moleći
s Bogom zbori svetac, ko ranijih dana,
nakon dobivenih sa Golgote rana,
divno sabran, smiren, jasan u riječi,

dok okolo svuda, slomljeno, gle, kleči
kolo bratskih duša, Božja čeljad sama,
s Leonom, Rufinom, lučonoše Hrama,
u tami vremena, kada cekin zveči.

Tiho psalam malom odajicom zvoni:
molbe moćnog kralja u vijenac je svio
pred Bogom sad Vitez bosih, Kristu sklonih.

Da, sad kralj za Bosog moli raja dio. —
Pjesma sve to tiše zamiruć romoni,
eda bi iz tijela duh se izbavio.

(13. sonet iz Molitvenog vjenčića sv. Franje)

Pod Križem

Stoji Mati i ne vidi ništa
osim Križa tvrdoga od drva,
na koji joj Sina razapeše
ljudi grubi, kojima ta žrtva
nije bila ni zadnja ni prva.

Odjednom, u duhu, vidje dijete
tiho, gdje se nježno k njoj privija,
zatim ču Ga, gdje na svetom mjestu
mudrima govori o ljubavi,
što najtvrdji zid mržnje probija.

I sva klonu, i na sreću ne ču
vojnikove koračaje čvrste,
koji pridje te Mu probi grudi.
Utonula u sjećanja bolna,
milovaše, i ne znajuć, rukom
Sina modre i krvave prste.

Sonet o pokajnici

Među nama ćutjeh vezu, o Isuse,
kad god su me blage Tvoje oči srele.
U njima je plamen ljubavi, bez mjere,
plamsao i za me, koju grijeh obuze.

Požudno me nikad nisu k sebi zvale,
mada praćahu me, budne, neprestano;
al me isto tako nisu prezirale,
što površno, ludo biće bijah samo.

Zračile su one nadu i toplinu
Srca, koje moja duša sta da sanja
sve više. A kad se ona k Tebi vinu,

sad već posve Tvoja, nakon svih stradanja
k nogama Ti padoh, i tad se raskinu
naglo oklop duše od čulnoga tkanja.

Anka PETRIČEVIĆ
(S. Marija od Prev. Srca)

Bježim sve dalje od smrti

Bježim sve dalje od Smrti
utapajući se u krugove
svjetlosti;

želeći da me sakrije —

bezdan Sjaja.

* * *

Večeras Tvoj glas nisam čula.
Možda ga je raznio
šum vjetra
ili su ga zarobile
uvale...

Na beskrajnim srebrenim žalima
ja sam Te čekala
i svu noć molila

sa tišinom.

* * *

Pusti me da odem još večeras
kada su zvijezde tako blistave.

U očima mi nećeš ugledati suze;
mislit ćeš
da je to sjaj zvijezda.

Želim da odem još večeras —
da zbog ovoga sjaja
ne osjetiš bola pri rastanku.

* * *

Nemoj me zaustavljati
noću na drumu.

Jer me daleke zore čekaju...

Moram zapaliti sunčane iskre —

za novi dan.

Rasvijetljeni brod

Počiva, danju, u luci bez svakog znaka života,
A kada ponoć se spusti u njemu zasja divota.
Sva svjetla zasinu iz njeg, blistav od sjajnosti biva,
Ko da mu raskoš svu daje otajna Sila i živa.
Svjetla mu valove mora u noći još više krase,
I oni postaju srebro; u njima zvijezde se gase.
I brod-grad blistav od sjaja po stazi srebrenoj ide,
A tajne iz njega oči obale Vječnosti vide.

Moja najljepša pjesma

Ti si moja najljepša pjesma.
Pjevam je ljubeći Te,
i one koje si mi darovao,
kroz žrtvu i bol.
A darovao si mi sva bića...
Pjevam je jutrom
kada s Tobom izranjam u blistavilu
i rasipljem svjetlost
Tvoga lica
u bezdane;

kada u rumenome sjaju
uranjam s Tobom
u dubine vječnosti.

Pjevam je šaptom
što romoni
poput izvora...
I što se kao bujica ruši
niz stijenje.

Pjevam je i bez glasa
kada me prelijevaš bljedilom
samrtne muke
i srce pogađaš strelicom
poput najvještijeg ratnika.

I u noći je tamnoj pjevam
kada ne čujem Tvoga glasa,
razdirući koprene teške
da Te ponovno nađem,
da Te obuhvatim.

O, pjevam bez prestanka
svoju najljepšu pjesmu
i Tebi se smiješim...

Ante JAKŠIĆ

Jesen

U sumrak šuti stablo pokraj puta
i nijemo tone s tugom u samoću.
O, teško njemu! Ne može da luta
kad prazna gnijezda zabole ga noću.

I polja šute pod nebeskim lukom
u sivom plaštu prijegora i sjete
ko putnik skrhan nemilosnom rukom
kad crne slutnje na srce mu slete.

Tek vjetar njiše dva-tri lista žuta
ko dalek doziv obranome voću,
a stablo šuti pognuto kraj puta

i s tugom tone u žutu samoću.
O, teško njemu! Ne može da luta
kad prazna gnijezda zabole ga noću!

Jablan

Dan za šumu slazi neveseo, trudan,
zadnju svoju rumen oblaku je dao
i kao da nečeg bilo mu je žao,
za šumom je dugo krvario budan.

Gledao sam šumu, poljane i pruge
dalekoga sjaja. Iz obližnjeg dola
drhtala je pjesma djevojačkog bola
osvijetljena nadom i ljepotom tuge.

Onda u noć sve su utihnule stvari.
Smirile se ptice kao da se boje,
samo bol se opet probudio stari

i tinjao dugo u dnu duše moje.
A kad svaki stvor je već usnuo trudan,
samo jablan svu noć sanjao je budan.

Alma FIDES:

Da te čujem

Gospodine, takni moje srce.
Zaigraj na svome glazbalu,
Stvoritelju sveti:
ja ne znam što ću s njime
Ne umijem izreći.

Gospodine, danas bih
da bude sve,
sva zemlja, svemir
i Mir (u kom se jedino čuje):
samo Ti i ja
Danas bih da budem sva
Tvoje Tijelo
Euharistija.
Moja je krivnja, Bože
ako Te ne čujem
Rasani srce —
Slušaj:
Molitva je

Gospodine,
danas bih da bude tiše od tišine:
da Te čujem.

Mirko ROGOŠIĆ

Tri verzije jedne smrti

I

»Koga bozi vole, umire mlad« bila bi, bez sumnje, samo duhovito stilizirana i pitoreskna izreka, kada se ne bi odnosila, osim ostalih, i na rano umrle pisce, kojih je, zaista, velik broj. Eto, samo u Hrvatskoj, u vremenskom razdoblju od 1910. do 1943. godine, umrlo je prije navršene tridesete oko desetak darovitih, ali nažalost do kraja nedefiniranih pisaca.

Najmlađi je među njima Branko Stanojević, poznat uglavnom po antologijskoj i nepravedno zaboravljenoj pjesmi »Dva grada«: on je umro u 21. godini života. Smrt je odnijela Janka Polića Kamova i Đuru Sudetu kada su bili u 24. godini i na početku svoga stvaralačkog uspona, dok je preko dvadesetosmogodišnjeg Milana Vrbanića, lirika iz Matoševa kruga, prešla na Zagrebačkom kolodvoru željeznica.

Istu sudbinu doživjela su u svojoj 27. godini još dva zanimljiva i neobično značajna hrvatska pjesnika: Fran Galović i A. B. Šimić. Prvi je kao kâundkâ vojnik u Mačvi podlegao mecima, a drugi u bolnici na Zelenom brijegu — grudobolji. Time imena pisaca, koji su rano umrli, nisu dakako iscrpljena. Prije navršene dvadeset i osme umro je matoševac Vilko Gabarić, dok je ravno u tridesetoj godini života nasilna smrt zadesila Ivu Kozarčanina i, dvije godine kasnije Ivana Gorana Kovačića, dva pisca čija književna vrijednost, mada su i o jednom i o drugom napisane brojne kritike, još uvijek nije dovoljno osvijetljena.

Da bi pisac u nas na književnom polju stekao popularnost, potrebna je, čini se, samo jedna sitnica: smrt; ali smrt koja nije prirodna, nego nasilna, jer pridjev »nasilan«, kada je vezan uz smrt, ima moć koja graniči s magijom. To je pridjev s mnoštvom snažnih asocijacija i primisli, ali s posljedicama koje su za pisca pogubne, jer u nas (a tako i drugdje) književna kritika, kada izriče sud na brzinu, izgubi mjeru, i ono što bi o piscu imala reći u pet, deset, pedeset godina, kaže u nekoliko mjeseci, i to stilom kojim se ne bi smjela ponositi.

Više nego književnu, nasilna smrt pisca privuče i novinsku, ili takozvanu tekuću kritiku. I što se dalje zbiva? Objavljuju se kritike napisane zbrda-zdola, kojima je (osim prepričavanja preuzetih sudova i rđava stila) glavna značajka: nekritičnost i nametljivost. A sve to kod kritike (koja nije dogmatična) i kod publike rađa prema piscu stanovitu odbojnost, i njegovo djelo, prije ili kasnije, padne u zaborav, koji nije, s obzirom na kakvoću oblika, zaslužilo, kao, uostalom, ni prije izgovorene tolike počasti.

Nekritičkih trenutaka u kojima se zaborav osvećivao pompoznostima ima

u hrvatskoj književnoj povijesti napretek. Eto, uzmimo, kao primjer, I. G. Kovačića. Koliko li je pohvala izgovoreno i napisano na račun njegove »Jame«? Neki su kritici to djelo — kako po versifikaciji (koja je, uzgredice rečeno, preuzeta od Nazora), tako i po umjetničkom dosegu i jeziku — stavljali ispred glasovitog Mažuranićeva epa »Smrt Smail-age Čengića«, a njegove pripovijetke — koje (osim njih nekoliko) jedva dosižu hrvatski međuratni novelistički standard — smatrane su maltene uzorkom klasične pisane proze. A onda se dogodio obrat. Osim desetog pjevanja »Jame«, preko svega što je on napisao stalo se olako prelaziti. Ne samo novele i kritike, nego je i njegova poezija, gdje je kao stvaralac najjači, omalovažavana i potcjenjivana, i antologičari, kada bi ga uvrstili u antologiju, smatrali su to zacijelo ustupkom kriteriju koji nije estetski.

Udes Ive Kozarčanina sličan je Goranovu samo donekle. Njegovu smrt dnevni tisak predstavio je u reportažama i nekrolozima kao nenadoknadivi nacionalni gubitak, a neke kulturne institucije priredile su komemorativne večeri. S dijeljenjem posmrtnih počasti i priznanja nije se zacijelo moglo ići dalje, jer je u taj tren buknuo drugi svjetski rat, i sve se svršilo s nekoliko vijenaca, govora, nekrologa i nedefiniranih kritičkih sudova, među kojima izreka »de mortuis nihil nisi bene« nije našla mjesta. Naprotiv, o njegovoj prozi govorilo se sa stanovitom opreznošću, isto kao i o poeziji, kojoj u svakoj prilici predbacivahu prozaičnost i razlivenost. Novak Simić (»Hrvatska revija« od 1941, br. 3) kaže:

»Kao što mu proza ima puno lirskog, tako mu pjesme imaju puno proznog.«

Ilija Jakovljević kao da (u »Savremeniku« god. 1941, br. 3) N. Simića nadopunjuje i zaoštrava:

»Čak bi se moglo reći da je kroz prozu muzikalniji od stihova. Bilo je u tom mladiću nešto sevdalinsko, što se razlijevalo, i što se nije lako sažimalo u stihove.«

Kao Simić i Jakovljević s prozaikom i pjesnikom, tako Antun Barac obračunava s Kozarčaninom kao s kritikom:

»... teško se probijao u književnost. No kad se probio, znao je s visine udarati na druge. Imajući zgode da piše, pisao je Kozarčanin i o romanima i o vodama za porast kose — ali katkad s jednakom kompetencijom i za jedno i za drugo...«

Kao lirik prozaik, kao prozaik lirik, dok je kao kritik isto toliko stručan kada piše o romanima koliko i onda kada piše o vodi za kosu, Kozarčanin je u očima kritike ispao pisac kojega je talent neznatan, i ono što je kod njega kvalitetno, to je krivo usmjereno. A baš kritike ovih triju pisaca, mada su više nego negativne, postigle su, čini se, kod čitalaca suprotan efekt. Budući da je kao pisac gotovo odbačen, Kozarčaninove su spisateljske kvalitete (koje su neprijeporne) s vremena na vrijeme tako jako zabljesnule da su iznenadile mnoštvo mladih i neiskusnih literata, što se ne može nipošto reći za Goranov opus. Naprotiv. Kritika je Goranovo djelo predimenzionirala, stvorivši od njega mit koji se pred naletom trijezna kritičkog rasuđivanja počeo neprimjetno raspadati, i kako je Goran gubio, tako je Kozarčanin nezamjetljivo osvajao čitalačku publiku.

Sada se konačno pita: što zapravo privlači Kozarčaninovoj književnosti čitaoce, osim odbojnosti prema javnom mnijenju? Kritika time što se od Kozarčanina oprostila s nekoliko nepovoljnih kritičkih sudova, a novinari s aluzijama na političko umorstvo, uradili su za njegovu popularnost velik dio posla. Ali to ni u kom slučaju nije dovoljno. Da postane poznat i priznat, pisac mora imati, osim reklamno-političkih, koje mu na kraju čine slabu uslugu još neke provjerene kvalitete: ako je pripovjedač, zanimljiv način pripovijedanja, čvrstu i proračunatu kompoziciju i jasno predočene likove, a ni privlačna fabula, kojoj se moderna proza uporno suprotstavlja, nije naodmet; u poeziji mora posjedovati stanovitu kondenziranost izraza, čistoću poetske slike i prirođen osjećaj za pjesmu kao cjelinu. A da li to Kozarčaninova proza i poezija ima? Nije li njegovo djelo dobilo na cijeni zbog nekritičnosti sredine kojoj pripada? Ili je možda ono postalo poznato zbog tragične smrti svoga autora? To je teško utvrditi, jer vjerojatno ima i jednoga i drugoga, pa će biti neophodno potrebno razdvojiti neke književne čimbenike od biografskih, ako ni zbog čega drugog a ono radi konstatiranja činjenica, koje ne bi smjele, što se popularnosti pisca tiče, biti presudne, premda to neće ići lako, jer Kozarčanina kao književnika teško je odvojiti od privatne osobe.

II

Kao rijetko tko u hrvatskoj književnosti, Kozarčanin je i u prozi i u poeziji, prije svega, pisac monologa i ispovijesti; on je čitavu svoju biografiju pokušavao sublimirati i pretvoriti u književnost, a ta biografija, kao što ćemo vidjeti, zaista je siromašna događajima.

Kao dijete roditelja koji nisu bili imućni (otac željezničar, majka domaćica), Kozarčanin se rodio 14. listopada 1911. u Hrvatskoj Dubici, koju je (u jednoj pjesmi) predočio kao gradić s kućama naherenih krovova, tornjića i drvenih balkona, gdje je završio pučku školu, i gdje je, osim raskoši posavskog i unskog pejzaža, već zarana osjetio bijedu što siše izgladnjele žene i djecu utonulih očiju, dakle dvije podjednako snažne i značajne teme, koje će u svom opusu varirati i ispreplitati s manjim ili većim uspjehom.

Želja za daljnjim školovanjem — kao i većinu mladića njegova socijalnog podrijetla — odvela je Kozarčanina u jednu od zagrebačkih gimnazija, pa u učiteljsku školu, gdje se ponovno susreće s neimaštinom, koju nastoji, bar načas, odagnati davanjem instrukcija. U tomu, dakako, ne uspijeva. Naprotiv. Kako su dani školovanja otjecali, to je nazočnost neimaštine, koju doživljava kao poniženje, bila sve uočljivija, i nju Kozarčanin već u svojim prvim pjesničkim nastojanjima pokušava fiksirati i predočiti neposrednim jezičnim slikama:

Sve što je bilo lani, u ovoj će se godini ponoviti.
Jesen je došla. Za tobom ide bijeda. Čemu kriti?
(»Sebi na početku školske godine«)

U Dubicu se vraća tek za trajanja školskih praznika, a iz nje odlazi s lirskim zapisima, novelama i pjesmama, koje nudi onodobnim književnim časopisima (»Hrvatskoj reviji«, »Savremeniku« itd.) da ublaži svoj materijalni položaj. Budući da su ti radovi za književnog početnika izuzetno zreli, i iznad razine nepoznatih mladih pisaca — uspijeva. A zatim dolaze susreti s već

afirmiranim piscima: B. Jurišićem, S. Šimićem, D. Tadijanovićem, D. Cesarićem, D. Ivaniševićem, kao i s Antunom Barcem, koji je svoj prvi susret s Kozarčaninom zabilježio riječima:

»Došao mi je prvi put, kad je bio negdje u prvom ili drugom razredu učiteljske škole. Još malen, ali s pogledom, koji na sebe svraća pažnju: u njemu se mogla čitati i neka dječja zadivljenost pred svima, beskrajna mekoća, ali i nešto, što je podsjećalo na strah.« (»Savremenik, 1941, br. 3).

Literarna sreća bila je Kozarčaninu sklona već na samom početku. Vrata književnih revija, koja su generacijama ispred njega bila potpuno zatvorena, oko 1930. godine širom se otvaraju. To Kozarčanin uveliko koristi, pa objavljuje sve što napiše: i pjesme i novele i kritike, te feljtone, književne referate i prijevode. Urednička uskoća, koja se odjednom htjela pokazati kao širokogrudnost, tako još uvijek plaha i sumnjičava mladića izvodi na krivi put, i umjesto smislu, on se divi dužini rečenice, toj trakavici tromost i nepokretljivost koje u nas kritici, kada je vide u tekstu popularna pisca, još uvijek zamjenjuju za ledenilo i gipkost koju ima zmija. Kako ga u radu sprečava pohađanje škole i učenje školskog gradiva, Kozarčanin radi uglavnom noću. Kada dogotovi koji tekst, vidjeti ga je sutradan u redakcijama, gdje se zadržava samo dok preda rukopise, koje, zbog pomanjkanja vremena, nije nikada brusio i dotjerivao, odlazeći nakon toga, kao i obično, u posljednju klupu, gdje je izvan dosega goniometrije, pa za pisaći stol da oblikuje atmosferu zagrebačkog predgrađa:

»U podrumu je zrak zagušljiv i težak, iako su vrata otvorena i kroz njih sja na nečiste stube pun mjesec. To dolazi od napetosti, koja vlada između tri pijana čovjeka kraj bačve.«

(»Tri gavrana i jedan čovjek«)

ili da riječima predoči slike krajolika viđena u djetinjstvu:

»Opet ušuti potok (za nekoliko sati), a ljudi se počeše rano zorom buditi od škripanja prozora, na koje se vjetar zalijetao čitavim grudima. Tako čudno i bešćutno postade nebo, da ga se bregovi uplašiše, prignuti pokorno kao derviši.«

(»U snijegu«)

Dok je pisao i pohađao učiteljsku školu, Kozarčanin je mijenjao ne samo psihički nego i fizički izgled: rastao je. Tko ga nije danomice viđao, ne bi ga, iza 1931. godine, oupće prepoznao. Mladić se nekako produžio. Tijelo mu je postalo krhko i visoko kao trska, a ruke tanke i izdužene. Od dječaka iz prvog i drugog razreda učiteljske škole ostale su samo oči, koje bi, kadikad, odražavale strah. Premda je tjelesno bio potpuno zdrav, nije ipak davao dojam otporna čovjeka ni onda kad je porastao, pa se postavljalo opravdano pitanje: Da li će krhko i slabašno tijelo podnijeti napore koje iziskuje pisanje?

Sumnju u fizičku izdržljivost Kozarčanin je demantirao plodnošću. Kao da će ga smrt čekati samo dok završi tek neznatan dio započeta posla, on piše svakodnevno i užurbano, izbacujući iz svoje književne radionice tekst za tekstom u rekordnom roku. Briše malo, te ne razvija u sebi kritika, koji bi napisani tekst oslobodio balasta, pa su mu rečenice razlivene, neprecizne, kadikad plitke, ali ne zbog pomanjkanja talenta, nego iskustva u riječi. Nije dakle pjesničkoj energiji, koju je posjedovao, znao izdupsti korito da teče u svim

smjerovima. Tako već zarana stvara, umjesto rijeke, brze i bistre, jezero, kojemu je jedina kvaliteta bjelasanje, što je Kozarčanina, kada nije bio posve usredotočen na fiksirani predmet, ili pojavu, zasljepljivalo, pa nije znao put kojim je krenuti, nego se kao stvaralac okretao u krugu, ploveći jezerom stvorenim od ne baš posve izvornih rečeničnih sklopova i sintagmi; a kada blještavila ne bi više bilo, kada bi stvaralački poticaji i impulsi postajali sporiji, rodila bi se u njemu misao da napisani tekstovi nemaju nikakvu umjetničku vrijednost, te se, poput većine mladih pisaca, povodi za tuđom rečeničnom frazom, sklopom, ritmom, kao i temama. Kako nakon završene učiteljske škole živi isključivo od pera, literarne sumnje, koje svagda prate stvaraoce, odagnao bi pisanjem imaginativne književnosti i bavljenjem novinarstvom. Na stil, koji je čovjek u punom značenju riječi, ne misli niti se njime previše zanosi. Njemu je glavna preokupacija tema i događaj. Ali izbor tema, zbog pomanjkanja životnih iskustava, bio je malen, sužen, gotovo nikakav, i on posiže za događajima iz djetinjstva i dječaštva, koji su obojeni autobiografski, a to su: život seoskih učiteljica i učitelja (nije li pohađao učiteljsku školu?), atmosfera zabitih gradskih krčama, kamo je (poput većine onodobnih hrvatskih pisaca) i on rado zalazio. Znao se, dakako, navratiti i u literaturu kojeg značajnijeg pisca (Hamsuna, na primjer), i sve to u stvaralačkoj groznici nastojati doživljajno nadvladati, preobraziti i pretvoriti u literaturu, što mu, dakako, nije išlo onako kako je predviđao, jer već samo ustrojstvo većih cjelina, nemajući jaku okosnicu i prave kontrapunkte, opiralo se sjedinjavanju.

Kada se motre kritički i nepristrano, Kozarčaninove veće cjeline, kao što su roman i duža pripovijest na primjer, raspadaju se često na manje fragmente, ili sastavne dijelove, koji mogu živjeti o sebi i za sebe. Njegovi romani sastoje se od jedne ili dviju novela i nekoliko pjesama u prozi, koje uglavnom veže slijed događaja, a u poeziji bi znao nizati stihove i onda kada je doživljaj dobio svoj konačni oblik, kada je bio završen. Ali to Kozarčanina, jer je imao pjesničko iskustvo skromno, a poznavanje ustrojstva i arhitektonike pjesme, pripovijesti, romana minimalno, kanda nije smetalo. Da bi završio ono što je započeo, on je pisao više nego što je mogao, izvlačeći iz sebe i posljednje snage i ideje, ostajući kadšto prazan i bez doživljaja koji bi nanizane slike ritmički zatalasao. Nije polagao mnogo ni na svoju osobnu naobrazbu. Čitao je malo, ne udaljujući se od literature koju je (preko »Zabavne biblioteke«) bacao na tržište Nikola Andrić. Za knjige o estetskim i stručnim književnim problemima on nije znao. Njega je zanimala samo proza, i poezija ponekad. »A sada sam se bavio mišlju da iznajmim kolibu u bukoviku iznad kamenoloma i da tamo ... čitam Hamsuna i Krležu« — kaže u jednoj noveli sa stanovitim zadovoljstvom, upućujući (nas) na dva književna izvora, koja se ne mogu, kada je riječ o formiranju Kozarčanina kao pisca, nikako zaobići.

Od prvog pisca (Hamsuna) uči Kozarčanin promatrati život i ljude, koji su bačeni u svijet, gdje se nikako ne mogu snaći, a od drugoga način oblikovanja rečenica, ustrojstvo cjeline i jezik. Oblikujući Hamsunove teme u Krležinoj maniri, Kozarčanin formira čudan i na momente neobičan pjesnički svijet. Tako se iz ambijenta, ispunjena dimom od cigareta i alkoholnim parama, počinju odjednom pomaljati ljudi koji su od alkohola, kao Hamsunovi junaci od gladi, postali glupi, zatim romantični krajolici u kojima su

našli utočište razočarani čudaci. Nisu to nipošto svi likovi. Tu je još i brojna ženska čeljad (učiteljice, žene općinskih namještenika, koje zavode malodobnike, zalutale ljepotice) smještena u jedan začarani krug odakle ih može izvući samo slučaj, pa matere koje se podaju tustim trgovcima za vreću brašna, djeca ispijenih lica od gladi, i zelenaši — čitav jedan svijet kojemu autor nazire samo konture, ali ga nije u stanju predočiti do kraja jezičnim slikama. Da bi mu dao ruho zbilje, Kozarčanin je još užurbaniji, pa slika likove u pokretu, pravi krokije, rjeđe portrete, kako bi skicirao makar obrise, kad još nije u stanju skameniti svijet što je izronio iz sjećanja kao iz magle. Kako je bio strastven, a pri ortanju ljudskih likova u pokretu, začudo, brz, on je gotovo stenografskom brzinom bilježio ideje, koje je kasnije trebao samo dešifrirati i izdvojiti kako bi dobile svoju samostalnost i autohtonost. Ali to Kozarčanin nije učinio. Prijateljima i bližnjima govorio je: »Neću umrijeti dok ne napišem 90 romana, kao Balzac«, što je dokazom da sažimanje, odstranjivanje svega suvišnoga iz organizma teksta, njega nije privlačilo. On se zanosio brojem, umjesto kvalitetom knjiga, dakle plodnošću, koja je pozamašna i za našu sredinu, gdje se ne škrtari tiskovnim papirom i bojom.

Do svoje 29. godine Kozarčanin je objelodanio dva romana (»Tuđa žena«, »Sam čovjek«), dvije knjige novela (»Mati čeka«, »Tihi putovi«) i tri zbirke pjesama (»Tuga ljeta«, tiskanu u zajednici s još trojicom pjesnika, »Sviram u sviralu« i »Mrtve oči«), a iza njega ostalo je isto toliko napisana teksta: duža pripovijest »Mlada voda«, knjiga književnih ogleda pod naslovom »Za dostojanstvo književnika«, zatim tri knjige novela: »Mrlje na suncu«, »Šuma šumi«, i još jedna knjiga koju nije imenovao. Dodamo li tomu brojne pjesme, bilješke, osvrte i polemike, koje su razbacane po časopisima i revijama te monografiju »Rudolfo Franjin Mađer« (koje se kasnije odricao), uvjerit ćemo se da je Kozarčanin zacijelo najplodniji hrvatski međuratni pisac. Dakako, to je činjenica koja se ne da pobijati, ali činjenica koja govori ne samo o plodnosti nego i o jednom ne baš neznatnom literarnom nedostatku: da je slabo uočavao razlike između fiksiranih likova. Nije često opažao nijanse, koje stvaraju sukobe i zamršene psihološke konflikte. On je neke situacije, koje nikako ne mogu biti sporedne i beznačajne, rješavao dogmatski i s pomoću crno-bijele literarne tehnike, te su ljudi u njegovu djelu slični jedni drugima. Muškarci su zgaženi i poniženi ljudi, koji samotuju po zabačenim selima, ili piju po zadimljenim krčmama predgrađa, a žene pritajene vučice, koje, dok muževi u podrumima piju i sjedeći s čašama u rukama na dnima praznih vinskih bačava sami sa sobom razgovaraju — uokolo ljubakaju. Tako je pretjerano pijančevanje dalo Kozarčaninovu muškarcu sva obilježja glupana, a ženi ljubakanje — prostitutke. Svjesno ili nesvjesno (svejedno), taj je put, ili evoluciju, muškarca i žene pratio i predočio kao ni jedan naš pisac, i tako u riznicu hrvatske književnosti uveo jedan poseban tip glupana i prostitutke.

No svijet, pa bio on stvaran ili pjesnički, ne tvore samo dva lika, nego čitava galerija likova. Što su likovi brojniji, to je djelo bolje jer je broj oblikovanih ljudskih sudbina uvijek jednak broju umjetničkih kvaliteta djela. Velikim piscima postaju samo oni pisci koji su kadri stvoriti i vrsno uobličiti ne nekoliko, nego na stotine ljudskih sudbina, koje će kasnije živjeti o sebi

i za sebe. A ono što je Kozarčanin stvorio — ako mjerimo strogim metrom — svijet je u kojemu ona dva lika, predočena u bezbroj varijanata, osjećaju dosadu i čamotinju. I to je čini se, Kozarčanin osjećao. Da naseli još u mladosti fiksiranu površinu svoga pjesničkoga svijeta, on razmišlja o povratku objelodanjenim radovima, kako bi od skica nacrtanih na brzinu, napravio studije ljudskih likova, ali u tome ne uspijeva, jer mu na putu stajahu tri zapreke: fizička i psihička iscrpljenost, naporan urednički i novinarski posao u »Hrvatskom dnevniku« (gdje je radio pune tri godine) i piće, koje mu je danomice smanjivalo radnu sposobnost i oštrinu zapažanja. Zato zamišljene poslove odgađa, i umjesto o radnom stolu, on misli o Novom Marofu, kamo je trebao uskoro otputovati na oporavak.

U iščekivanju dana kada će otputovati, Kozarčanin obavlja svakodnevni novinarski posao i piše tekstove s područja književnosti. U međuvremenu vidjeti ga je u izletištima i gostionicama bliže zagrebačke okolice u društvu kćerke jednog od vodećih hrvatskih međuratnih političara. Da li su ti izlasci uvjetovani strahom za radno mjesto ili nečim drugim, teško je dati decidiran odgovor, ali je svakako sigurno da je često u depresivnom stanju, i pripit. 3. veljače 1941. popodne došao je u redakciju »Hrvatskog dnevnika« pijan. Tu se najprije sastao s Dragutinom Tadijanovićem i Ilijom Jakovljevićem, direktorom lista. Novaković, također novinar »Hrvatskog dnevnika«, tvrdi da su Kozarčanin i (direktor) Ilija Jakovljević razgovarali o raznim književnim pitanjima i to »u prijateljskom razgovoru«. Pored ostalog, tu je bilo govora i o Kozarčaninovu »zadnjem prilogu« »Savremeniku«: »Slutim strah i srdžbu«. No pustimo Novakovića da on ispriča svršetak razgovora:

»Rekao je da još ni sam ne zna kako će završiti ovaj fragment, da li će to biti roman, ili što drugo, jer ni sam s tim nije na čistu.«

Smrt je u međuvremenu prebacila skretnice, promijenivši smjer putovanja. Predosjećajući kamo putuje, Kozarčanin se stao opraštati:

»Pružio je ruku prijateljima, iako to inače nije bio njegov običaj. Stisnuo im je ruku nekako blisko i srdačno, kao da se s njima za uvijek rastaje.«

Zatim je otišao u svoju sobu, gdje je sjedio i nešto radio. Napokon je pomolio ... glavu kroz vrata i rekao (Novakoviću):

»Zdravo, vratit ću se oko sedam sati na večer.«

Sišao je niz stepenice i izišao na ulicu, gdje je susreo Stanislava Šimića i Radovana Žilića. Šimić je primijetio da je Kozarčanin pijan. Zato su se, vjerojatno, zadržali u razgovoru tek nekoliko trenutaka, a zatim rastali. Kozarčanin je, umjesto u redakciju, otišao s novinarom Ivanom Vučetićem u kino »Balkan« da gleda film »Vizija na jezeru«. U kinu je bio od sedam do devet sati uvečer. Kada je završio film, krenuli su Ilicom i oko deset sati došli u gostionicu »Mišak«, gdje im se pridružilo još nekoliko prijatelja i znanaca. Tu je večerao. Oko pola noći društvo je napustilo gostionicu i otišlo u »obližnji lokal na Vinogradskoj cesti na crnu kavu«, gdje su se zadržali, po prilici, jedan sat. U jedan sat 4. veljače 1941. društvo je napustilo lokal i izišlo na ulicu, koju su zalijevali gusti mlazovi kiše sa snijegom. Kozarčanin je pošao oštrim koracima niz Vinogradsku cestu i, rastavši se na uglu Ilice i Vinogradske s Ivanom Vučetićem, krenuo prema Črnomercu.

Ilica je te noći bila pusta. Samo su se pri svjetlu mogli vidjeti mlazovi susnježice i kapljice kiše kako plešu po pločniku. Kada je došao do kasarne na Črnomercu, Kozarčanina, ogrnuta crnim kaputom, zaustavio je prodoran glas stražara. Kozarčanin — tako neki kažu — nije htio stati, već je počeo mokriti. Stražar Milija Jovanović navodno ga je ponovno upozorio da stane, pa kada se nije ni na jedno od tri upozorenja odazvao, opalio je hitac, koji Kozarčanina pogađa ravno u prsa. To tvrde jedni. Prema verziji drugih, Kozarčanin je u pripitom stanju pošao ravno na stražara i napao ga. Nastalo je hrvanje. Da se obrani, ne napusti stražarsko mjesto i ne povrijedi vojna pravila (zbog čega bi odgovarao pred vojnim sudom), stražar iz neposredne blizine ispaljuje hitac u pravcu Kozarčanina, pogodivši ga ravno u srce. Uzimajući u obzir nalaz liječničke komisije (koji je dokazom da je hitac ispaljen sa stanovitog odstojanja), treći tvrde da se radi o smrti s predomišljajem, i to iz političkih razloga.

Činjenica je da je Kozarčanin 3. veljače popodne bio izložen jakom utjecaju alkohola. Ali djelovanje alkohola sve je blaže što je vremenski razmak od posljednje čaše veći. Kada alkohol posvema prestane djelovati, organizam je umoran i iscrpljen u većem stupnju, pa sva osjetila i refleksi djeluju usporeno. Ako još znademo da je padao snijeg s kišom, bilo bi logično da je na glas stražara Kozarčanin sporo reagirao, ili ga uopće nije čuo, jer se nalazio u stanju kada je djelovanje alkohola jenjavalo.

Postoji, naime, i druga tvrdnja: da je Kozarčanin u pripitom stanju išao ravno na stražara, kojega je, kad mu se približio, napao, ali protiv nje su uperene dvije neoborive činjenice, koje je utvrdila liječnička komisija. Prva: »Pomanjkanje nalaza ogarina, osmudina i utisnuća barutnih zrnaca u tkanini okoline ulazne strijelne rupe dokazom je da hitac nije bio ispaljen iz blizine, već iz udaljenosti.« Druga: »Kemijskom analizom krvi i mokraće, uzete iz tijela pokojnika, ustanovio se povećan sadržaj alkohola (u krvi: 1,25 promila, u mokraći: 1,62 promila), što dokazuje da je Kozarčanin Ivan neposredno pred smrt bio pod utjecajem alkohola u manjem stepenu.« Prema tomu, Kozarčanin nije mogao u takvom stanju napasti stražara. Možda mu je mogao dobaciti kakvu psovku na koju je on reagirao pucnjem. Ako znademo da je hitac pogodio Kozačanina ravno u prsa, onda ova verzija otpada kao neosnovana: nije dakle istinita, nego ju je stražar izmislio, nastojeći na taj način svaliti sa sebe odgovornost, koja ga je teretila.

Mišljenje da je Kozarčaninovu smrt, kao i smrt albanologa Milana Šufflaja, režirala policija, nije vjerojatno, jer se Kozarčanin nije aktivno bavio politikom ni naukom koja bi sustavno potkapala temelje tadašnjeg režima, kao što je to činio Šufflaj. On je bio književnik, čija književnost, što se tiče napada na društveno uređenje, nije bila ni toliko tendenciozna koliko književnost takozvanih socijalnih pisaca. Zato ni druga ni treća varijanta nisu čvrste ni osnovane. Svejedno su Kozarčaninovu smrt neke osobe okarakterizirale kao političko umorstvo. U Zagrebu i čitavoj Hrvatskoj raširila se vijest da je tu smrt režirala policija, i nitko do danas to mišljenje ne može opovrći, jer su sve izjave i dokumenti, koji su prikupljeni za proces, spaljeni na dan kapitulacije stare Jugoslavije, dok se kopiji tužbe, Vojnom sudu u Zagrebu, što je

podignuta od strane Ilije Jakovljevića (1898—1948), zameo svaki trag, pa je istini teško pronaći put.

* * *

Odnos između Jakovljevića i Kozarčanina nije uvijek bio najbolji. Prije svega između njih je bila poprilična razlika u godinama. Kozarčanin je imao 1941. 30, a Jakovljević 43. Jakovljević je, nadalje, započeo karijeru kao novinar, ostavljajući rad na literaturi za bolja vremena, dok je Kozarčanin pokušao biti samo pisac. Jakovljević je postao glavni urednik, koji vrsno poznaje funkciju novinarstva i sve što se pomoću njega može postići, a Kozarčanin je tek novinar početnik, koji se u novinarstvu jedva snalazi. Ali to nisu sve razlike. Jakovljević dolazi (s pomoću HSS-a, dakako) za glavnog urednika »Hrvatskog dnevnika« da bi začas (tako to već ide!) postao glavni urednik »Savremenika« i jedan od najpopularnijih hrvatskih pisaca uoči drugog svjetskog rata, dok je circulus vitiosus Ive Kozarčanina bio obrnut. On u literaturu ulazi s pričama o prljavim dvorištima predgrađa i slutnjama skore smrti, zanoseći se mislima da će od honorara, koji dobije za njih, moći uzdržavati brojnu obitelj. Uviđajući da s honorarima ne može nikako vezati kraj s krajem, Kozarčanin kao gotovo već zreo pisac dolazi u novinarstvo da bi zarađivao za svakidašnju egzistenciju a da zapravo nije znao kamo je došao i što je u stvari novinarstvo, poistovećujući ga isprvice, kao što to obično književni poletarci čine, s imaginativnom literaturom. I što se dalje zbiva? Zapravo ništa, reći će mnogi, jer je Kozarčaninu bio glavni šef kolega po profesiji. Ali nije tako. Ako glavni urednik ima sklonosti prema književnosti, pisac se kod njega može, istina, domoći uredništva kulturne rubrike, gdje se javlja osobnim tekstovima u povodu nekoga izuzetnog kulturnog događaja, a u danima kada se ništa značajno ne zbiva, kao novinar šuti, pišući literaturu, jer već sama procjena događaja i piščevo ime za list predstavljaju očitu dobit. A takvo mjesto Kozarčanin nije imao. On je bio dnevničar, koji skače s teme na temu, s događaja na događaj, pišući sad o literaturi, sad o vodi za kosu, što je Antun Barac okarakterizirao kao šarlatanstvo i površnost. K tomu je za glavnog urednika imao osobu koja je na njegovu novinarsku djelatnost gledala kritički:

»Uostalom, krivo bi mislili, koji bi držali, da je Kozarčanin brzo pisao. Trebalo je katkada i po nekoliko dana, dok bi završio kakav kraći osvrt na neku knjigu...

Prihvativši novinarsko zvanje, on je ostao samo književnik, nesposoban da se žustrinom novinara baci i na kulturnu reportažu, a kamoli na kakav drugi novinarski posao.«

(I. Jakovljević: »Savremenik«, br. 3, 1941).

Ništa povoljnije ne misli Jakovljević ni o Kozarčaninu kao piscu. Poznato je da je Kozarčanin bio suprotnost tipu autokritična pisca, jer svoje tekstove nije dotjerivao niti cizelirao, nego ih je davao u tisak onakve kakve ih je prvi put napisao. A u verziji I. Jakovljevića valjda nitko nije toliko autokritičan u hrvatskoj književnosti koliko Kozarčanin:

»Nije se mogao oteti dojmu da je potcjenjivan i u društvu i u književnosti, a činilo (mu se) da vrijednošću priloga, koji je dao našoj književnosti, nije za svoja djela ni zaslužio drugačije tretiranje.«

Tko nema znanja s područja estetike i izgrađen kritički jezik, ne može brzo pisati ni osrednje kritičke tekstove. Kozarčanin nije posjedovao ni jedno ni drugo, i Jakovljević ima pravo kada kaže da je Kozarčaninu trebalo »i po nekoliko dana« da bi dovršio »kakav kraći osvrt«. Ali u svemu drugomu ima Jakovljević krivo, jer je autoru citiranih redaka (Jakovljeviću), kada je vodio »Savremenik«, Kozarčanin bio najplodniji suradnik, objelodanivši u navedenoj reviji niz uspjelih pripovijedaka i pjesama.

Brzina pisanja isključuje autokritičnost. Pritiješnjen svakidašnjim novinarskim poslovima, Kozarčanin je stvarao u nekom grču, prepustivši se tijeku radnje i zvučnosti jezičnih sintagmi, koje su ga znale dovesti do ispraznosti i ponavljanja, i sve da je i htio, nije mogao biti autokritičan. Jakovljevićeva tvrdnja o Kozarčaninovoj autokritičnosti nema dakle nikakve osnove, a njegovo izražavanje kritičkog suda o Kozarčaninu Kozarčaninovim izjavama, koje nisu nigdje tiskane, ne predstavlja dokaze prijateljstva, nego nesnošljivosti. Sve je to, zacijelo, izmišljeno, a prava je istina drugačija.

Kao svaki zbiljski književnik, koji je došao u novinsku redakciju radi posla, tako se i Kozarčanin nevoljko osjećao u »Hrvatskom dnevniku«, ako ni zbog čega drugoga a ono barem zbog toga što je svakodnevno morao plaćati danak novinarstvu literaturom. Od njega se zacijelo tražila novinarska brzina i stilistička okretnost književnika, a to je nemoguće sjediniti. Da je zbog toga došlo između njega i Jakovljevića do spora, to je teško tvrditi, ali je posve sigurno da je Kozarčaninu spreman otkaz. Ne može se tvrditi da je otkaz Kozarčaninu uručen, kao ni to tko ga je inicirirao ni kako je do njega došlo. Možda je postojao kakav mig na koji se Jakovljević nije mogao oglušiti, ili je bio posrijedi kakav veći spor između Jakovljevića i Kozarčanina. Moguće je, dakako, i jedno i drugo, jer je Kozarčanin, imajući priliku da piše u većini književnih revija i nekim novinama, bio kao kritik i recenzent vrlo oštar i nepravedan, ne razlikujući uvijek valjanu od loše ili osrednje literature, dok se u pripovijetkama najčešće zaustavljao na nepodnopšinama koje je društvo napravilo pojedincu, predočavajući ih kadšto besprijekornim jezičnim slikama i sintagmama.

Isto tako se ponašao Kozarčanin i u životu Ne poštivajući umjerenost, on je neprestance odlazio iz krajnosti u krajnost, podliježući kadšto, kada je bila riječ o ljudima iz svoje sredine, i tuđim sudovima i ocjenama. Reagirajući emotivno, Kozarčanin je znao zbog sitnice planuti ili se povući u se, smanjujući tako iz dana u dan krug znanaca i prijatelja. Smatrajući nepovoljnu kritiku o svojim djelima nepravednom i pristranom, Kozarčanin se potkraj života sve više povlačio u samoću, koja ga je odvodila u gostionice i na duge mamurne noćne šetnje gradom.

Vraćajući se iz gostionice »Mišak« mamuran u rane jutarnje sate 4. veljače 1941. kući u Podsused, Kozarčanina je susrela ispred kasarne na Črnomercu smrt, za koju je suvišno bilo koga optuživati, jer su za nju svi pomalo krivi. I društvo sa svojim mogućnicima. I poslovi koje je obavljao. A možda ipak najviše sam Kozarčanin, kojega, eto, ni nakon smrti, koja je popraćena s nekoliko površnih nekrologa i nekritičkih ocjena, nije prestala pratiti zla kob. Njegovi posmrtni ostaci prenošeni su nekoliko puta iz mirogojskih

arkada u zaseban grob, a prema književnim ostvarenjima koja je napisao — a među kojima se sigurno mogu naći dvije knjige vrsno napisane proze i knjiga izvornih i izuzetno sugestivnih stihova — izostavljajući ih iz antologija, postupalo se nekritički i s omalovažavanjem, jer ga je i poslije smrti bio glas površna i srednjeg pisca.

Kamilo KRIŽANIĆ

Neki aspekti uz Heideggerovu interpretaciju Rilkea

O. F. Bollnow u svojoj knjizi »Rilke« ističe kako je pjesnik Rainer Maria Rilke (1875—1926) neobično aktualan, jer se niti u jednom drugom njemačkom pjesniku ne pojavljuju tako i toliko tragedije modernog čovjeka, ali i putokazi kao i mogućnosti novoga ljudskog lika, kao u Rilkeu. Zato je potrebno, pledira Bollnow, studiozno prići pjesniku i njegovu djelu, napose takvim pristupom (svakako filozofskim u smislu one egzistencijalističke paralele: misliti i pjevati bitak) koji otkriva pravo značenje pjesnikova stvaranja za ljudsku egzistenciju i bitak čovjeka.

Istraživanja o Rilkeovoj ličnosti i ostvarenjima polaze s najrazličitijih pozicija i daju rezultate od kulta pjesnikova pa do negacije. O Rilkeu su naime u širokom dijapazonu, kako je negdje dobro opaženo, pisali i entuzijasti i skeptici; psiholozi, napose psihoanalitici, svojim smionim zahvatima često su skidali masku s njegova lica i demitiziral legendu o pjesniku; sentimentalno i razočarano su o njemu pisale žene koje su prolazile njegovim životom od Ellen Keyove i princeze Marie Thurn und Taxis do one egzaltirane Lou Andreas-Salomé. Naučnim metodama studirali su Rilkeov bogati opus oni koji su pripremali disertacije o njemu, pa konačno — last not least — filozofi su pokušavali da pjesnika uvrste u svoje sisteme.

W. Ritzer (»R. M. R. Bibliographie« 1951) katalogizirao je oko pet stotina radova o njemu, a taj broj stalno raste, pa i kvalitativno, napose prilozima koji obrađuju odnose Rilkea i filozofije stojeći tu polemički ili u okvirima već spomenutog paralelizma koji je izražen i više nego samo susjedstvom filozofije i poezije. Iz tih tumačenja »izrastao« je posve novi Rilke. Ako danas čitamo onaj Krležin esej o Rilkeu, naići ćemo na neke nedostatke i praznine napose tamo gdje je pisac eseja označio nepristupačnost i nejasnoće, a filozof svojim komentarima i određenjima upravo tu postavio novo značenje Rilkea. Među tim prilozima nalazi se i Heideggerov koji u svojoj interpretaciji pjesnika polazi od dva djela: »Soneti o Orfeju« i »Devinske elegije« izdvajajući ih tako od ostalog stvaranja da mu posluže kao dijalog s pjesnikom.

Heideggerovi afiniteti prema nekim pjesnicima nisu ni literarnoga ni estetskog karaktera. Štoviše, ti se dijalozi ne javljaju uz mladoga Heideggera, napose uz njegovo kapitalno djelo »Sein und Zeit« (1927), kad Martin Heidegger, Husserlov učenik, kao oštri kritik metafizike najavljuje svoje temeljne filozofske preokupacije: problem bitka i istina bitka. Međutim, kasniji Heidegger (nazvan po nekima i Heidegger II) u svojim meditacijama o pjesnicima ulazi i u bit umjetnosti, ali opet ne estetskim, već misaonim putevima, kad navodi da je umjetnost istina bitka, a ljepota se javlja uz ovu istinu, jer je i ona sama tek jedan aspekt te istine (»Ursprung des Kunstwerkes«).

Teško je posve pratiti put takva Heideggerova prilaženja pjesnicima (a to vrijedi i za ostala njegova djela) zbog složene, a često i zamršene terminologije, smionog filozofiranja, punog obrata, težnje za novim originalnim putevima u razmišljanju, pa su zato i kontradiktorna mišljenja o vrijednosti toga filozofa, koji se je u jednom razgovoru s našim filozofom D. Pejovićem nazvao čuvarom istine bitka. Zato Heidegger u svojim tumačenjima pjesnika usvaja, manje ili više, svoje komentatore koji su oprezno pomogli razumijevanju i usvajanju Heideggerovih teza. To više, što i sam filozof ističe kako su neka njegova tumačenja pjesnika morala ostati i nepotpuna.

Mnogo pažnje pridaje Heidegger i pjesničkom jeziku, jer kako se poezija dešava u jeziku, to ovaj, podvlači filozof, čuva izvornu bit pjesništva, pa čak je jezik i pjesništvo u bitnom smislu. On zove jezik »zajedničkom kućom bitka«, koju čuvaju mislioci i pjesnici.

Među pjesnicima Heidegger daje primat Hölderlinu, njemačkom pjesniku na prijelomu s XVIII na XIX st. On mu je pjesnik pjesnika (»Erläuterung zu Hölderlins Dichtung«), jer je taj pjesnik najpotpunije odgovorio svom pozivu da u Oskudnoj noći opjeva bitak. Bogovi su napustili zemlju, rezonira Heidegger, i pjesnici idu njihovim tragom sveto u posvećenoj noći. (Ovi termini nisu teološkog karaktera, jer je Heideggeru sveto identično sa svjetlom.) St. Zweig je primijetio da niti jedan njemački pjesnik kao Hölderlin nije naglasio toliko božansku misiju pjesnika, njegovi stihovi (kasniji utjecaj na Nietzschea) zvuče mistično i profetski u potrebi da naviješta božansko. Heidegger se čak, tumačeći druge pjesnike, često služi Hölderlinovim terminima vraćajući se uvijek tom pjesniku kao svom ekskluzivnom opredjeljenju.

Pa i svoj dijalog s Rilkeom započinje Heidegger citatom Hölderlina iz elegije »Brot und Wein«. U svom svečanom komemorativnom govoru u povodu dvadesetogodišnjice Rilkeove smrti (umro 29. XII 1926) uvodi nas filozof u svoju problematiku pitanjem »... und wozu Dichter in dürstender Zeit?«, dakle: čemu pjesnici?. Filozof, koji je naglasio jednom da je njegova filozofija u stvari razvijanje onoga što je Rilke pjesnički izrazio, pita se sada za Rilkeov odnos prema Oskudnoj noći koja u njegovo doba postaje sve tjeskobnija i mračnija. Nastojeći prikazati kako teško pjesnik osjeća svu bijedu svoga vremena, neizvjesnost i strah kao i uznemirenost pred budućnosti, prati ga filozof na putu prema svjetskom ponoru. No Rilke je ipak u zaostatku prema Hölderlinu, zaključuje Heidegger. Jer Rilke izvodi bitak metafizički iz volje za voljom (»Erde, du liebe, ich will«). A to za Heideggera ne znači iskušavanje bitka do samoga dna. Pjesnik je nesiguran, makar donosi stih »Dichtung ist Dasein«, on se ipak pita: »Wann aber s i n d wir?«, a Heidegger to popraćuje: nije pitanje da li mi pripadamo biću i da li smo u tom pogledu prisutni. No ostaje upitno, kad mi tako jesmo, da je naš bitak pjesan. Rilke po Heideggeru pripada kao pjesnik završenoj metafizici i tako ga filozof stavlja u blizinu zadnjeg metafizičkog mislioca Nietzschea. Jer metafizički shvaćeno Rilkeovo biće od volje za voljom dolazi do onoga čiji je predoblik volja za moć. Još je jednom Heidegger na putokazu Rilkea Nietzscheu. To je lik anđela iz elegija. Po Rilkeovu shvaćanju ovaj anđeo (nema teološko značenje) omogućuje spoznaju višeg stupnja realiteta. U

sferi bivstvovanja tu se metafizički, uz sve moguće razlike, taj anđeo približio Nietzscheovu Zarathustri.

Ta Heideggerova teza izrečena tako opasnom terminologijom izazvala je autoricu djela »Denken und Dichten des Seins« Elsu Buddeberg da kritički pristupi dijalogu Heidegger-Rilke i naglasi potrebu revizije stava prema Rilkeu. Autorica je u nekoliko djela prostudirala i »Devinske elegije« i pitanje odnosa filozofije i poezije kao i život pjesnikov pa s tih pozicija odbija svaku podređenost Nietzscheu, naročito metafizičku; tu se ne radi samo o ličnim razlikama dvojice umjetnika i filozofa već je potrebno i fundiranje novih stavova o Rilkeu. Pa čak i Heideggerovo poređivanje anđela iz elegija i Zarathustre odbacuje Elsa Buddeberg polemizirajući s Heideggerom. Jer dok je Nietzscheov apokaliptični lik mitos u koji unosi filozof samoga sebe, dakle zaista potresni lik iz vlastite životne tragedije, anđeo iz »Devinskih elegija«, ma kako velik i strašan (»Svaki je anđeo strašan«) izrastao je iz mitskog prostora posve oslobođen od svoga stvaraoca, zaključuje autorica svoja opažanja u neslaganju s Heideggerom.

Austrijski filozof (katoličke orijentacije) Leo Gabriel, prikazujući u svojoj knjizi (»Existenzphilosophie«) problematiku i razvoj egzistencijalističkog mišljenja od Kierkegaarda do Sartra, zaustavlja se polemički na dijalogu Heidegger-Rilke i smatra, suprotno Heideggeru, da bi čovjek kod Rilkea stajao u svjetlu bitka. Ne, nego u sjeni bitka, odgovara Gabriel, jer izvor svjetla dolazi iz svijeta samoga. Gledajući Rilkeov svijet u novoplatonističkim okvirima, ovaj mu svijet izgleda konačnim, ali on, oblikovan u svojoj konačnosti, jedino je iz apsolutne ljubavi koja prevladava i smrt. Ljubav je kao čežnja za prevladavanjem jakoga zato i jedini apsolutum, misli Gabriel, u Rilkeovu pjesničkom svijetu. Zato bi se kod Rilkea, zaključuje Gabriel, prije moglo govoriti o filozofiji kontingencije, nego o egzistencijalizmu.

Uvodno citirani O. F. Bollnow ukazuje na niti egzistencijalizma kod Rilkea primjerom Kierkegaarda. Ovaj danski filozof, koji se po svojim koncepcijama može smatrati pretečom egzistencijalističke misli, postao je neko vrijeme predmet strastvenog bavljenja i izučavanja Rilkeovog, djeluje fascinantno na pjesnika. Rilke uči čak danski da bi Kierkegaarda mogao čitati na originalu, prevodi neka pisma toga buntovnika, individualista i vizionara, kome je subjektivizam jedina istina i realnost, oduševljeno piše o njemu: »Er ist von sublimer Grösse, auch mir einer der Grösste.« I kao utjecaj Kierkegaard vlada kod Rilkea od »Malte« preko »Knjige o satima« pa sve do »Devinskih elegija«, jer se je Rilke, kako Kohlschmidt tvrdi, intenzivno godinama bavio Kierkegaardom. Toga danskog mislioca Rilke mnogo citira u pismima, njega se sjeća u elegijama. Rilkeovo razumijevanje onih Kierkegaardovih disjunkcija (»ili-ili«) i onaj osamljenik (»bačen u svijet«) pripadaju i Rilkeovu svijetu, njima će on prerasti samoga sebe. Stoga Bollnow misli da je »našao« egzistencijalističku nit u Rilkea — pečatom Kierkegaarda. Pa ipak u svom zaključku o Rilkeu Bollnow misli da je svojim zadnjim ostvarenjima pjesnik izišao iz egzistencijalističkog tjesnaca. A ova konstatacija pokazuje kako filozofija egzistencijalizma ipak nije rekla zadnju riječ o Rilkeu.

Mladen SPAHIJA

Zanijet čovjek skladom obiluje

(misao o riječi i bogoslužnu činu)

Govor o smislu riječi i liturgijskog čina biva mogućim u svjetlu razumijevanja sveopćeg tek smisla svijeta. Smisao taj najdivnije iskazuje vlastita nam misao. Ta je misao po tomu misao što u njoj prebiva smisao. A znano nam je da i misao i njen smisao jesu mogući istom po obitavanju u njima Promisli. Misao i njen smisao ukazuju na Promisao. Upitamo li se pak o iskustvenoj potvrdi ovakvu baš zaključku, uviđamo tad kako nam potkrepu i pravdanje valja iskati u odgovoru na pitanje o punini čovjekova žitka.

Povijest i filozofije i povijest znanosti nedvojbeno nam naime govore da »biti« znači »smislenim biti«. Ti su oblici ljudskog iskustva i nalik utjelovljenoj misli napokon samo zato jer im je tragalačko polazište vjera u smisao svijeta. Misao je o zbilji dakle opravdana tekar smislenošću zbilje. I povijest vjerskog poimanja svijeta jednako kao znanost i filozofija proniče u smisleni mu temelj. A pri zborenju o punini čovjekova žitka vjernik taj smisao prepoznaje kao Promisao.

Ovaj filozofijski pojam »punoće« mi kršćani razumijevamo u smislu vlastita nam spasa. Imati u sebi spasenje značilo bi imati u sebi punoću.

To spasiteljsko događanje poprima svoje konkretno lice kroz naše moljenje, sačinjavanje obrednih čina i kroz traženje smisla ili logosa onomu čega smo riječju i osjetilima već iskusili. Traženje je smisla dakle sastavnim dijelom cjeline naše crkvenosti i nezaobilazni put u polučenju našeg spasa. Taj smisao vjerskog života i smisao biblijskog teksta temeljen je, dakako, na našem osobnom liturgijskom iskustvu. Jer onomu tko nije iskusio života, zaludu je pokušati »razumijevati ga«.

Sažmemo li sve izrečeno u bitno, uviđamo ovo: u bogoslužje je m i s a o utkana, a naša zadaća iznalaženja njena smisla počiva u činjenici spasenja kroza spoznavanje.

Liturgijska ta zbilja, c r k v e n e g o d i n e t i j e k, datost je, a ne izmišljotina. Njegov je vanjski okvir izraz svjetlosnih sunčevih mijena u jednoj godini. Ta svjetlosna igra nije puka samo simbolika. Kada bi slikom bila i samo slikom, ičega ljepotnijega ne bi nam se nuđalo negoli da vjerski nam godišnji tijek odražava bibanje svjetla. Od toga izvanjskog na mijeni svjetlosnoj rođena crkvenog godišnjeg protijeka dolazimo do nutrine mu a to će reći k njegovu licu. To lice Kristovo je lice.

»J a s a m s v j e t l o« biserna je novozavjetna rečenica, započetu nam kraljevanju klicom. Sin Božji umnaža pšenično svoje zrno u nama C r k v i. Tijekom jedne godine mi putem liturgijskog događanja »kušamo« Objavu. Te-

meljno je za našu vjeru hranjenje, govorenje i ljubljenje obiteljskih skupina vjernih. Kušamo Objavu, što jednostavno znači: mi živimo. Živimo j e d i n i nam život. Naš stalni vijek, život naš vječni, ono je što uistinu jest, dok su vrijeme i prostor pričin: sjen puki. Poradi misaonijeg razumijevanja govoriti nam je o trojaku vidu našeg žitka: riječju (pjevajući biblijske psalme), osjetilima (sačinjavajući obredne čine) i mišlju (ištući smisao vjerske zbilje). Svakoji od tijeh vidova dó savršene punoće dohodi istom u z a j e d n i c i. »Biti« značilo bi ponajprije »biti zajedno«. Upitamo li se međutim kako umaći zamci uzajamne sablazni, kazati nam je da je lijeka u takvu zajedništvu koje ne skriva u sebi plitkosti misli tuđe a nemisli svoje, nego tomu suprot priopćava vlastitih bogatstava, primajući i štujući čovjeka pojedinca »vjerujem«. Zajedništvo takvo postojalo bi mjestom susretanja izvornih nam misli s našom zbiljom. Razgovarati nam valjade bez pashe, kroz ljubeću borbu, voljni u pripomoći jedni drugima oko primaljska umijeća: M I S A O poroditi.

Netko negda divnu zapisa riječ: »Pokušaj razumijeti, pokušaj upoznati i u svakom slučaju ljubi, otvori oči ljepoti svijeta i svoju dušu tajni; i kad budeš shvatio, objasni to svojoj braći!«. Obnoviteljskim naslovom sebi je protumačih: z a n i j e t č o v j e k s k l a d o m o b i l u j e.

Nova imena

Mladen SPAHIJA

Podnevno zvono

U podnevno doba
Sat moj
broji moje korake
Molitvom jarkom
Dan za danom
kucaje svoje ziblje
M a r i j o
milena mati
obiljem i mirom
darom prelijepim
ti nas prati
Tornju zlaćanu
zvonidba
milotne punine je
M i l o s t i
si puna
s tobom
Gospodin je
slovljena si
blago
za stalno a m e n

Branko BAJIĆ

Teško je

ne znam ali desi se
da jednom ljubim
drugi put mrzim
jednu te istu stvar
mutne prostrane pustinje
zapletene čudne prašume
more more more
meke putene magle
osvijetljene pune dvorane
vrbe žalobnice
život naš svagdašnji
kidam se nadvoje
a teško je lomiti se
i čekat zarašćenje

Rastanak

Teško se mirim s rastankom
a ipak smo se razišli
s najmanje riječi
Ona je čvrsto stiskala trešnjine usne
a ja sam šutke stajao s noge na nogu
Palo mi je na pamet
da se snijeg
slično oprašta s proljećem
Oboje smo držali da je bolje rastaviti
naše korake
a sad smo zatečeni
Naprosto, mi smo odlučili...
ali vidim da ona dršće
(osjećam da su joj suze sišle
u vrške prstiju)
Fino natečeni kapci
trzaju se ko ribice
nad dvije vode, krupne vode
Bio sam pograbljen u korijenu
Šumio sam ko jablan pred oluju
Strah se gostio na mojim kostima
a mene kao nutkao mrvicama
Zemlja je kukala pod nama

Mi smo se tiho razišli.

Milenko BISTRIĆ

Na pokopu nepoznatog

Pokapali smo koga nikad vidjeli nismo.
U povorci s vijencima ispred lijesa
udarao je ko iz daleka bubanj.
A svrake na vrhu vrbe i kljaste ruke
crnih hrastova prema nebu.
I ilovača, svud žuta ljepljiva ilovača.
I nadgrobno kamenje.
I kupole u sutonima magle.
Hladno... Hladno...

Ništa nisam osjećao već hladnoću.
Ispred mene su pokapali nepoznatog mrtvaca,
čitali... a očekivao sam nešto ljudsko,
duboko ljudsko:
jauk, povik i krik,
i naricanja,
pogrbljenu staricu u crnom,
naotekla lica od plača,
i mutne oči,
i otupjele poglede
ko udarac sanduka u jami.

Ispred mene su pokapali umrlog.
I gledao sam — oni su bili živi
i, možda, sretni što su živi
i, možda čak, zadovoljni
zbog ovako obavljenog posla.
Olakšanje. Odahnuli su...

Nama je bilo sasvim svejedno.
Mi smo bili promatrači,
slučajni promatrači da bismo zadovoljili običaje.
Radi živih!
koji su pokapali suvišno,
i kojima će odsad biti lakše,
i koji će odsad imati čitav krevet više.

Dječak traži majku

Dječak traži majku.
Trči dugim peronom,
gura se i traži majku,
plače i traži majku.
Staklaste male oči otječu
kroz vlažnu zaparu punoće.
Netremice poniru u hrpe golemih oblika
i sijevaju u svom propadanju
i prelamanju
i huku duboke unutrašnjosti.
Pogledi ga ne vide,
okreću se za njim, ali ga ne vide.

I idu prenatrpanom stanicom.
Osjetim toga dječaka.
Prepoznam tebe u vrevi
ogromnog micanja i prolaska.
I okrenem se, ali osjećam te samo
jer pogledi ne vide,
jer su pogledi slijepi...

U srebrnu vodu

Pamtim kad su puštali zmajeve
mališani na pašnjacima zelenim
i kad sam trčao pun sunca
oranicama nedavno preoranim.
Djevojčicu uz put sam sreo
s poljskim cvijetom u ruci.
Protrčao sam pored nje
i oteo joj cvijet i bacio
latice u nebo.
A one su pale u prašinu.
I plakala je mamina curica...

Pamtim kad su puštali zmajeve
i penjali se da ih skinu
s jablanova pored ceste.
Bio sam dječak
koji ništa nije znao,
već trčati kroz travu
i obalom rijeke.
I bacati busenje u srebrnu vodu.

Marija ŠIMUNOVIĆ

Molitva

Tebi nježnijem od večernjeg lahora
nad proljetnim usjevima
neka su moje krhke čežnje
Tebi jačem od porođajnih bolova Zore
kad sunce nam rađa
Za Te i more
Ovaj trenutak na pijedestal dižem
i molim
Ugasi rasplesale plamičke života
kamenom spilje
Vrati okove na još neotvarana vrata
velikih želja
i azil pruži nekom rađanju novom.

Da se vratiš, ćale

Da se vratiš, ćale,
što bi rekle prozirne ti ruke?
Možda iste pahulje bi mjesto kose
na glavi mojoj našle,
a drugo...?

Izmijeniše!

Ne dolazi, ćale, mjesta ti ne ostaviše!
I oblake sjećanja kad lovim sama...
O, kako je divno bilo,
bez bola u beskraj s tobom koračati,
ćale moj!

Željko IVANKOVIĆ

Raskorak

U stajanju
se ne približujemo.
U hodu se
mimoilazimo.
I susret do
vječnosti odgađamo.

Ljubav

Samo se ljubav odupire stoljećima
i bezobzirnom komadanju vječnosti.
Samo je ona van opkoračaja vremena
i neuhvatljiva rukama uništenja.
Ni neumorno tkanje godina ne
pomiče kazaljku njenoj besmrtnosti.

Ružica ETINGER

Susret

S prosjačkim štapom,
Dok hodah Gospodine,
Ugledah Tebe i upoznah
Milosti te ih tad zaprosih.
Bio si milostiv i dobar,
I spas veliki za mene
Gospodine, dao si mi sve,
Ja slijepac to ne vidjeh.
Štap opipljiv izgubih,
Rodi se nova ideja.
U žurbi posrnuh i padoh,
I Ti me ponovno nađe — hvala!

Lude želje

Kako bih voljela biti vjeverica,
Da skačem iz života u život,
Nipošto ptica da letim na krilima,
Niti čovjek da pužem pred nižima.
Vjeverice moja hitra, čuješ li me,
Spuštala bih se s tobom niz drveće i grane.
Da ne ostanem nigdje na jednom mjestu,
Da gledam ptice kako sele i puna gnijezda
napuštaju.
Kako bi voljela da sam ti prijateljica,
Da živim poput tebe i berem plodove svoje.

Marija REĐEP

To je više od smijeha

Što je za mene krčag smijeha
prosut zorom pod moje prozore,
ako mi ga pokloni dan,
a ne ti?

Što je za mene cvijeće
u mir umotano,
ako mi ga pokloni proljeće,
a ne ti?

Jer kad se ti smiješ,
to je više od smijeha,
to je prigušena jeka
rasutih tišina nebesima.

Jer kad mi poklanjaš cvijeće,
to je više od cvijeća,
jer u svakoj latici
smiješi se skriveno
tisuću riječi.

Tihomil BUTERIN

* * *

Kraj bezimenog pjevača
u vrelom podnevu sanja
uzvišen je pomir dana i noći

Siromašna budućnost ptica
počela je prije njegova rođenja
Neizgovorene slutnje učiniše moju
prisutnost posve jasnom
U plavim krilima želje
nebo se odmetnulo
Moj odmjereni pokret duha
nadgleda raznježene ljubavi prostora

* * *

S onu stranu pjesme
potvrđuje me nedovršeni smisao tvari
Imam tajnu dovoljnu za razlog puta
Tko to krade zanos moje samoće
Iza posljednjeg koraka odbačen blagoslov
nije više prokletstvo za mrtve
Sličnost će nas uništiti
Njihovo prijateljstvo obvezuje me na riječi

Kazalište

NE FESTIVAL RADI FESTIVALA, NEGO FESTIVAL RADI KVALITETE

»FESTIVAL LJUBLJANA« je kulturno-umjetnička manifestacija kojom je Ljubljana više nego primjerno ispunila ljetni nedostatak kulturnih i umjetničkih priredaba. Festival je započeo 1952. god., kad je izražena želja da se i Ljubljana pretvori u umjetnički centar kao što su Salzburg ili Verona. Za taj su pothvat imali jaku osnovu u bogatoj glazbenoj tradiciji »Academie Philharmonicorum«, koja djeluje od 1702. Prvobitna je zamisao bila zadovoljiti svačiji ukus, pa su u okvir Festivala ušle i sportske priredbe. S vremenom se program oblikovao i u njemu su ostali: opera, drama, koncert i folklor. U svojoj zadnjoj fazi programskog oblikovanja Festival se usredotočio na Operni i Baletni bienale.

Prostorno se Festival nije mogao bolje smjestiti. Predstave koje zahtijevaju veći prostor, kao što su opera, balet, folklor, održavaju se u ljetnom gledalištu Križanke, u jednoj od najljepših arhitektonskih cjelina Ljubljane, koja po svom stvaraocu arhitektu Plečniku nosi naziv: Plečnikov paviljon. Komorni koncerti, za koje je kao i posvuda manji interes, održavaju se u Ljubljanskoj Katedrali, koja je najautentičniji ambijent za orguljaške večeri.

Teško je zamisliti ljubljansko ljeto bez Festivala. To je ujedno jedinstvena prilika da se ocijene dostignuća jugoslavenske operne i baletne umjetnosti te da se ona usporede sa svjetskim dostignućima.

Pod vodstvom precizne i sigurne ruke dra Henrika Neubauera, Festival ima jasno zacrtan cilj — k v a l i t e t a. Zanimanje za Festival ne izražava samo brojna naša i strana publika; sve je više stranih skupina koje same izražavaju želju da nastupe na Festivalu. Upravo iz te činjenice, da skupine pristižu sa svih paralela i meridijana, niču brojni problemi. Veoma je teško biti upoznat s kvalitetom svih tih skupina, pogotovo ako su u svijetu manje poznate. Zbog toga Direkcija Festivala prati kulturna događanja kod nas i u svijetu i onda pokušava neposrednim kontaktima angažirati ansamble.

Vrata Festivala su svima širom otvorena, radilo se o radniku ili doktoru, i to ne formalno. Festival je u neku ruku pravi dokaz da u ljudima još živi ljubav i zanimanje za umjetnosti kao što su opera i balet, za koje se donekle smatra da izumiru i da nisu u skladu s tempom života današnjeg čovjeka. Baš kod opera se zna dogoditi da je ljetno gledalište pretrpano i da moraju postaviti dodatna sjedala. Isto je tako nepotrebno naglašavati koliki je interes za folklor ili za crnačke pjevačke ansamble. Taj folklor predstavljaju vrhunski majstori. Sjetimo se samo ruskog vrhunskog folklornog ansambla BERJOZKA.

Što se publike tiče, Direkcija Festivala nije pasivna, već joj je cilj rasprostrijeti što širu mrežu obavještavanja po cijeloj Sloveniji, pa i izvan naših granica. U tu je svrhu Direkcija povezana s brojnim slovenskim poduzećima i ustanovama, tako da se preko 50% ulaznica neposredno izdaje radnim kolektivima.

Ni ovogodišnji program nije bogatstvom zaostajao za programom prethodnih Festivala. Svojim slikovitim i specifičnim folklorom predstavile su se slijedeće skupine: ansambl narodnih igara Srbije KOLO iz Beograda; ansambl Manolite i Rafaela Aguilara iz Madrida te folklorni ansambl iz Nigerije.

U Opernom bienalu su bile zastupljene operne kuće: Ljubljane, Beograda, Sarajeva, Skoplja a kao gost je nastupio Operu Teatr Wielki iz Lodza u Poljskoj.

U baletu se predstavila skupina HARKNESS BALLET iz New Yorka. Njihova se umjetnost oslanja na velike tradicije klasičnog baleta uz istovremeno prodiranje u nove plesne oblike. Na svom kruženju svijetom skupina ispovijeda vjeru u zajedništvo ljudi koje povezuje ljubav prema ljepoti.

Večer pantomime izveo je MIME AMIEL iz Švicarske. Bila je to tiha igra, koja ne misli više na jezik pokreta, već je znak bogatog osjećanja, dobre volje i tjeskobe.

U programu su bili zastupljeni i plesni orkestar, orguljaške večeri, zborna glazba, solistički i komorni koncerti.

Kazališnu je umjetnost zastupalo CELJSKO kazalište predstavama »Antigona« i »Ubojstvo u katedrali«.

Pri kraju kolovoza zagrebačko je kazalište Komedija zatvorilo Festival musicalom »JALTA, JALTA«. Sada Festival Ljubljana miruje, ali se intenzivno radi u kazalištima, koncertnim dvoranama i drugdje. Narednog ljeta opet će se u Ljubljani oglasiti festivalske fanfare.

Darija Juravić

ŠESTI MEĐUNARODNI FESTIVAL KAZALIŠTA LUTAKA

Festival je održan u razdoblju od 1. do 6. listopada o. g. u Zagrebu, Karlovcu i Sisku. Potvrdio je organizatorsku sposobnost *Međunarodnog centra za usluge u kulturi* koji je u zajednici sa sisačkim *Pionirskim domom* i karlovačkim *Radničkim sveučilištem* ponovio svoj izvanredni kulturni pothvat. Bez obzira na kritičke primjedbe iznesene u jednom dijelu zagrebačke štampe u toku festivala, koje svojom neobjektivnošću nisu poduprle taj vrijedni rad Međunarodnog centra, mi ćemo se ovdje, ne upuštajući se u nepotrebne polemike, opširno osvrnuti na predstave, njihove sudionike i sve ostalo u vezi s time.

Na festivalu je sudjelovalo ovih sedam kazališnih lutkarskih družina: 1. Kazalište lutaka »*Marcinek*« iz poljskog Poznanja, sa scenskom igrom »O Katici koja je guske izgubila« (autori: J. Kurczewski i Maria Kownacka); 2. Lublinsko Kazalište lutaka s dvije scenske igre: s Andersenovom »*Snježnom kraljicom*« u obradi A. Dziedziula i »*Staropoljskim triptihom*« H. Jurkowskog. Taj originalno izvedeni triptih (*Judita i Holoferno, Alegorija o sinu razmetnomu* i *Pogubljenje sv. Doroteje)* posebno je zainteresirao lutkarske stručnjake i teoretičare. 3. Budimpeštansko kazalište lutaka s izvedbom Shakespeareova »*Sna ljetne noći*«; 4. Plovdivsko kazalište (Bugarska) koje je nadasve obradovalo prisutne mališane Kiplingovim »*Radoznalim slonićem*«, izvedenim u tehnici kazališta sjena, a u obradi J. Cankove. 5. Kazalište lutaka iz Iasija (Rumunjska) predstavilo se publici »*Žabicom-Kapljicom*« A. Popescua, a u režiji K. Brehnescua. 6. Indonezijski lutkari s Jave prikazali su tehnikom kazališta sjena »*Vjenčanje princa Irawana*«, koje je, zajedno sa »*Staropoljskih triptihom*«, prikazano izvan konkurencije (jer su obje igre bile izvođene na materinskom jeziku). 7. Kazalište iz Niša nastupilo je »*Krilatom kravom*« S. Pešića.

Po odluci stručnoga žirija, sastavljenog od inozemnih i domaćih stručnjaka, za najbolju izvedbu u cijelosti, prvu nagradu, statuu Ž. Janeša, osvojio je »*Radoznali slonić*« plovdivskog kazališta, a druga je nagrada, također statua istog autora, dodijeljena za scensku igru »*O Katici koja je guske izgubila*« što je izvelo poznanjsko kazalište. Umjesto treće nagrade pohvaljena su kazališta lutaka iz Niša, Pešte i Lublina. Nagradu dječje publike »*Studijevog*« Piku Bodlića osvojilo je plovdivsko kazalište s »*Radoznalim slonićem*«. Najboljom izvedbom u jezičnom pogledu žiri je proglasio »*Krilatu kravu*« niškog kazališta, nagradivši je vrijednom zbirkom lutkarskih djela, a za odličnu glumu pohvaljena je *Mima Janković*, članica niškog kazališta.

Festival je, međutim postigao i niz drugih izvanrednih rezultata, podigavši njima već priznatu vrijednost svoga pothvata. I upravo ti rezultati uvjerljivije govore u prilog ovoga esperantskog festivala negoli sva druga i najrječitija uvjeravanja i citati. Oni su, istodobno, i najbolji odgovor na nepromišljeno i nedokumentirano iznesene tvrdnje u našoj štampi na račun esperanta kao međunarodnog posredujućeg jezika. Mi ćemo pokušati da te rezultate ovdje sažeto obuhvatimo:

Festival je u kratkom vremenskom razmaku uspio ostvariti i dobro organizirani međunarodni susret djece. U našem je gradu boravilo 23 djece u dobi 9—13 godina iz talijanske Cesene (Čezene), mađarskog Pécsa (Pečuha) i čeških Košica, u pratnji devet odraslih voditelja.

Inozemna djeca-gosti sklopila su prijateljstva (možda i te kako trajna i važna za njihov razvoj) sa 50-ero djece iz naših osnovnih škola »R. i Z. Baković«, »Karl Marx«, »Milan Špalj«, »Kata Dumbović« i »I. L. Ribar«.

U vrijeme spomenutih dječjih susreta održane su sportske priredbe, zatim bratimljenje osnovne škole »Oltre-

savio« iz Cesene s osnovnom školom »R. i Z. Baković« iz Zagreba. Nadalje, upriličene su i dvije zasebne predstave za najmlađe i skupni izlet u Samobor. Osim toga, od djece je sastavljen poseban žiri koji je samostalno donosio prijedloge i odluke o dodjeljivanju nagrada. Sve te akcije daju ovom festivalu posebnu vrijednost i izdižu ga iznad svih ostalih festivala koje smo doživjeli u Zagrebu.

Neće biti suvišno ako iznesemo i nekoliko statističkih podataka: ukupno su održane 73 predstave u 15 gradova, koje su posjetile 22 tisuće gledalaca. U suradnji sa Zagrebačkom televizijom (Dječja redakcija) 6. listopada je održan simpozij na temu *Televizijsko lutkarstvo,* na kojemu je sudjelovalo 35 lutkara, te predstavnici zagrebačke i sarajevske televizije. Tom je prigodom prikazan i dvosatni televizijski lutkarski program uz prigodni referat H. Jurkowskog.

Jo-Ri

Izložbe

PRESKOČENO PROLJEĆE

IVKA MATINA-MARINKOVIĆ, slikarica — naivac iz Hlebina doživjela je pola stoljeća života (1923—1973). U tom popriličnom razdoblju ima samo desetak godina slikarskog staža. Hrvatskoj javnosti manje je poznata negoli inozemnoj. Obveza je prema umjetničkim talentima i prema narodu kojem pripadaju da se zastori na vrijeme razmaknu. Nikad nije kasno. Ali što prije, to bolje.

Fenomen naive nije tako mlad kao što misle površni poznavaoci povijesti umjetnosti uopće, a posebno ove grane. Starost je naive — samonikle — nenaučene — izvorne ili kako god se napirali da nađemo što sadržajniji izraz za ovu umjetnost, identična sa starošću čovjeka.

Dosljedno tome, hrvatska naiva, koja se u suvremenom zamahu počela zapažati i njegovati u vremenu nakon prvog svjetskog rata (1929. i dalje), i naskoro se počela pretvarati u specijalnu »školu«, nije samo naš specifični fenomen. Naiva je međunarodna pojava, jer je autohtoni izraz čovjekovih intimnih težnja i izražaja, koje ničuu same od sebe i očituju se u najjednostavnijim oblicima. Istina je da je našoj naivi bila opasna zapreka pomodarstvo i brutalni komercijalizam, koji nemaju ni duše, ni srca, ni sadržaja ni ljudskog. Na svu sreću i među slikarima i među kiparima naivcima našlo se istinskih umjetnika, koji se nisu dali zanijeti vjetrovima besadržajnih ponuda, već su upornim radom i u skladu s otajnim zovom svoga prirodnog talenta stvarali i stvarali, te konačno afirmirali nenatrunjenu izvornu umjetnost neiskvarenog ljudskog duha. Time su dokazali da pravi umjetnici ne mogu biti anulirani, oni se moraju uspeti na vrhunac svoga osobnog umjetničkog rasta. Ne omalovažavajući nikoga, ja bih za potvrdu ovih tvrdnja samo htio od slikara spomenuti Ivicu Lackovića Croatu, a od slikarica Ivku Matinu.

Ivka Matina ne stvara dugo, tek je jedno desetljeće da se odala slikanju, a ponešto i crtežu. To je relativno prekratko vrijeme u redovitim slučajevima da bi se moglo govoriti o određenom opusu, smjeru ili dosegu. Međutim, kod ove slikarice još više začuđuje da se ona odala umjetničkoj ekspresiji u obliku naive tek iza četvrtog desetljeća života. A najintenzivnije razdoblje njena stvaranja počinje od 1967. Jedno i drugo je specifičan fenomen, koji se rijetko susreće i koji je vrijedan izuzetne pažnje, posebno za povjesnike umjetnosti. Zar nam to ne dokazuje da se umjetnički talenti ne mogu sasvim zakopati. Iz ljudske duše mora provreti erupcija osobnog izražaja kroz forme koje su duboko usađene u nas i ne mogu ostati skrivene. Različite okolnosti mogu usporavati vrijeme pojavljivanja ili odlaganja u zgodniji trenutak.

»U rodnom mjestu« — piše slikarica u svojoj autobiografiji — »završila sam osnovnu školu kao odličan đak, posebno iz predmeta crtanja. Hlebinska škola naivnog slikarstva, koja se tada nalazila u svome razvoju, dala mi je pečat i inspiracije za ovu vrstu umjetnosti.

Uz radove na polju, pronalazila sam vremena za crtanje, a za prve likove su mi služili moji ukućani. Za pejzaže sam uzimala okolicu rodnog mjesta i sela Gabajeva Greda, malog sela pokraj rijeke Drave.

Udajom i odlaskom iz rodnog mjesta, sve se završilo na nekoliko spomenutih crteža. Ratne godine, briga za obitelj i dijete, poslije rata preseljavanje iz jednog mjesta u drugo, nije mi omogućavalo da nastavim sa željenim i započetim radom, kako sam to sama željela i intimno osjećala.

Ipak i uz spomenute životne uvjete, ostalo je sačuvano nekoliko crteža iz moga djetinjstva i moje mladosti, koje sam brižljivo čuvala, u želji i namjeri da ih bilo kada stavim na staklo ili platno i da ih obojim.

Moj san se ostvaruje tek nakon sređenja obiteljskih prilika, tako da koncem 1967. počinjem intenzivnijim radom, posvećujući sve svoje slobodno vrijeme kistu i bojama, koliko mi to obaveze domaćice i supruge dopuštaju.

Slikam pretežno ulje na staklu, ali radim i na platnu, kao i crteže. Izradila sam poveću kolekciju slika, a nekoliko ih se nalazi i u inozemstvu.«

Veoma je zanimljivo promatrati prve radove Ivke Matine, zatim one kad se više posvetila slikanju, prijelomnu 1967. i slike iz daljnjih godina. Obično se veli da se dan vidi po mladom suncu. To uvijek tako ne biva. Ni u ovom slučaju nije tako.

Prvi rad Ivke Matine na staklu, kad joj je bilo sedamnaest godina, prikazuje sliku sela. Odiše mladenačkom početnom nevještinom. Središnji lik je djevojčica s kravicom, koja nema ušiju. Djevojčin nosić je sličan nepreciznoj noti. Nižu se kućice, stabla, pas, mačka, a posebno se ističe svojom glomaznošću pasja kućica. Boje su tamnijeg tona.

Ako odmah k tom prvom sačuvanom radu pridružimo sliku **Obitelj za stolom,** koja je nastala na pragu započetog zdušnog stvaranja, vidimo velik napredak, ali nipošto perspektive koje bi naviještale današnji doseg. Druga varijanta iste slike već je izrazitiji korak prema periodi od 1967. i dalje.

U vremenu od 1936. do 1967. Ivka Matina ustrajno sređuje i izbor tema, što joj nipošto nije zadavalo nikakva problema, a nadasve tehniku izbora boja i način svoje urođene ekspresije. Početno zrelije nastojanje nosi u prvim ostvarenjima stanovitu negipkost, plahost i ponešto tvrđi način izraza. Što se više nizao fundus ostvarenih slika, sve se više bližila onom stadiju koji će prerasti u njezin svijet zadovoljstva.

Posljednjih pet-šest godina označeno je izborenim i dosta brzo sazrelim umjetničkim dostignućima. To može zahvaliti prvenstveno zalihama inspiracije i vjernom dosluhu u ostvarivanju.

U sadanjem stadiju stvaranja, iako brojčano nema mnogo izrađenih slika i crteža (vjerojatno ne više od stotinjak, bilo onih rijetkih s kojima se teška srca rastala bilo uglavnom sačuvanih kod sebe), ipak može i smije govoriti o formiranosti njena izraza i dometu njene umjetničke vrijednosti. Time se dolazi do najvažnijeg fenomena: kroz desetak godina ona je toliko sazrela kao da je slikala od ranih godina života. Svojevrstan slučaj i vrijedan pažnje. To ne znači da se ona ne može ili neće usavršavati u svojim daljnjim kreacijama, jer na ljestvici bogodanog stvaranja nema zaustavljanja ili mirovanja: ili se ide naprijed ili se neminovno pada natrag. Primjera imamo napretek u bilo kojoj grani umjetnosti.

Pri izboru tema Ivka Matina ostaje kod svoga sela. To doduše čine i drugi naivni slikari naše domovine. Ljudi općenito ne mogu zaboraviti svoj rodni dom, kraj, ljude, životinje, pejzaže itd. Razlika je u pristupu i u unošenju sadržaja u taj patrimonij života. Ivka Matina unosi svu sebe kad pristupa toj sveobuhvatnoj temi. Postaje neposredna, široka i sveljudski rodoljubna. Ništa ne mijenja na stvari što je iza tridesete godine izvan svoje uže domovine. Ona svoju Podravinu, sela uz Dravu, neprestano gleda, nosi ih, miluje.

Kod nje dominira jednostavnost i neposrednost u izrazu. Ona ne deformira žive i nežive predmete. Lica su plastično izvedena u svojoj normalnoj formi, nisu ukočena, ona su pretežnim dijelom u pokretu. Veselje se pomalja na svakoj slici, ali ono je u pravim granicama, nije namješteno. Sunce, cvijeće, raznobojno nebo (već prema situacijama), oblaci, potočići, livade, stabla, priroda zimi ili ljeti, svakodnevna zanimanja i običaji — sve je to sa svojim detaljima ukomponirano u cje-

linu. Iako se seoska tema ponavlja nebrojeno puta, ona je uvijek nova, svježa, živa.

Boje su tako složene da pretežno dominiraju pastelno svježe. Ponekad tamni okvir još ih više istakne. Kao da hoće kroz stvorene udubine od granja stabala pronaći ozračje i tako kroz svijetlu perspektivu istaknuti lica, nosioce slike. Razigranost boja posebno dolazi do izražaja kod oblaka, koje Ivka Matina priikazuje gotovo uvijek u drugom obliku i ekspresivnosti tonaliteta.

Kad sve ovo zbrojimo, ne iznenađuje da se je Ivka Matina dosta brzo našla pri vrhu uspjelih kreatora naše naivne umjetnosti. I prva od žena naivaca kod nas održala je samostalnu izložbu u Zagrebu (1970). Ništa zato što joj se do sada nije dao dovoljan publicitet u našem tisku. Dobri talenti niti rastu niti opadaju ako se na njih osvrće ili ne osvrće dnevni tisak. Možda nekad i dobro dođe, da dim slave ne zamagli vidike.

Solidnim ostvarenjima Ivka Matina prokrčila je već sebi put. To dokazuju njezine samostalne izložbe: 1970. u Zagrebu, 1971. u Zagrebu, 1972. u Koprivnici, 1973. u Milanu u dvije galerije, zatim u Veroni i Ferari. Na kolektivnim izložbama sudjelovala je od 1970: na jedanaest u domovini i na evropskoj naivi 1973. u Švicarskoj. Do konca 1973. predviđane su samostalne izložbe u inozemstvu na više mjesta.

Veoma je zanimljivo spomenuti da joj je Galleria d'arte Cavour u Milanu izdala krasan album (u boji) reprodukcija njenih izloženih stakala.

Možda ne bi bilo suvišno napomenuti da se Ivka Matina, iako veoma rijetko, prigodno pozabavila i portretom. Teško je zbog malobrojnih ostvarenja s tog područja govoriti o dometu ili neuspjehu i u toj grani umjetničkog izraza. Ali ne bi bilo promašeno da i na tom sektoru okuša svoje snage. Portret K o p r i v č a n i n a, prijatelja vrele kapljice, daje nade u još bolja ostvarenja. A posebno portret Ž e n e s č i s l o m.

Slikarica se okušala više puta i u mrtvoj prirodi (redovito cvijeće). Čini se da te slike već pomalo bježe iz naive. One nas neosjetno upućuju na drugi rod slikarskog stvaranja. To će se najbolje zapaziti ako usporedimo J o r g o v a n, M a g n o l i j e, J a g l a c e i druge, koji su na podlošku, a u pozadini bogati zastori sočnih boja, — sa S u n c o k r e t o m, koji se prirodno šepiri u svom ambijentu.

Religioznih motiva kod Ivke Matine nema. Nema ih ni kod drugih naivaca, ako izuzmemo Lackovića, Večenaja, Kovačića i još pokojega. Osim ako u domenu religioznog stvaranja svrstamo sahrane i slično.

Zaključak se nameće sam od sebe:

Ivka Matina je samonikla umjetnica naivka s posebnim osobitostima.

Preskočila je proljeće slikarskog stvaranja. Osvanula je u ljetu. Pod suncem inspiracije i pronalaženja adekvatnih forma izraza, uspjela je u relativno kratkom periodu izboriti pravo mjesto.

Prva polovina stoljeća života u svojoj konačnici donijela je vrijedne plodove. Nek druga polovina stoljeća svojim početkom nadoveže još vrednija ostvarenja.

Mirko Validžić

Knjige

Dr JOSIP BUTURAC — Dr ANTUN IVANDIJA, POVIJEST KATOLIČKE CRKVE MEĐU HRVATIMA

5-372, Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1973, 67 fotosa i 5 zemljovida.

Dosadašnji historiografski prilozi posvećeni proučavanju prošlosti Katoličke Crkve među Hrvatima bili su ili fragmentarni ili narativno-pučkog značenja. Pojava knjige »Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima« dopunila je te nedostatke i obuhvatno prikazala čitatelju djelovanje Crkve među Hrvatima od prvih početaka kršćanstva na hrvatskom povijesnom i etničkom području do suvremenih dana. Autori su knjige dr Josip Buturac i dr Antun Ivandija, sveučilišni profesori i poznati znanstveni radnici s povijesnog područja i s područja crkvene umjetnosti. Cilj je autorima bio prikazati čitatelju kako je Crkva u tijeku djelovanja među Hrvatima izvršila svoju zadaću. Gradivo problematike u navedenom prilogu obrađeno je po cjelinama — poglavljima. Prvo poglavlje knjige »Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima« posvećeno je kršćanstvu u Dalmaciji i Panoniji prije dolaska Hrvata u kom su autori prikazali Ilirik, rimsko vladanje u Dalmaciji i Panoniji, početke kršćanstva u Dalmaciji, biskupe mučenike sv. Venancija i sv. Dujma, početke kršćanstva u Panoniji, biskupiju i metropoliju u Solinu (313—614), metropoliju i biskupiju u Panoniji u IV i V stoljeću, te kršćanstvo u Istri od III do VI st. U pogl. »Crkva u doba hrvatskih knezova i kraljeva« prikazana je seoba Hrvata, državno uređenje u hrvatskim zemljama, pokrštavanje Hrvata, Hrvatska i Crkva u Hrvatskoj u doba knezova i kraljeva. Osobitu pažnju autori su u tom pogl. posvetili pokrštavanju Hrvata, povijesnoj problematici vezanoj za ime hrvatskog kralja Zvonimira, problematici oko hrvatskog biskupa, slavenskom bogoslužju ili glagoljaštvu, samostanima i crkvenoj umjetnosti u vrijeme vladavine narodnih vladara. U pogl. »Hrvatska od XII—XV stoljeća« prikazane su političke prilike u Hrvatskoj navedenog vremena, kršćanstvo u Posavskoj Hrvatskoj prije XI stoljeća, osnutak Zagrebačke biskupije, kaptoli u Zagrebu i Čazmi, katedralna škola u Zagrebu, Zagrebačka biskupija od XII do XV stoljeća, Slavonija u Pečujskoj biskupiji, požeški zborni kaptol, Srijemska biskupija, Splitska nadbiskupija u Hrvatsko-ugarskoj državi od 1105. do 1420, te mnoge biskupije: Hvarska, Šibenska, Ninska, Kninska, Senjska i Krbavsko-modruška, Krčka, Rapska, Osorska i Zadarska nadbiskupija i metropolija. Dalje, posebna su poglavlja posvećena Dubrovačkoj metropoliji (Dubrovačkoj biskupiji i nadbiskupiji), Barskoj nadbiskupiji, Crkvi u Istri od VII do XVIII stoljeća, Bosni od XII do XV stoljeća (u kom su prikazane političke prilike, Bosanska biskupija, dominikanci, franjevci u Bosni i patarenstvo u Bosni), redovništvu u srednjem vijeku, crkvenoj umjetnosti među Hrvatima od XII do XVI stoljeća, Bosni, Slavoniji i Južnoj Ugarskoj pod Turcima u XVI i XVII stoljeću (u kom su prikazane opširno svjetovne i vjerske prilike), sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću, Crkvi u Dalmaciji od XVI do XVIII stoljeća, Katoličkoj Crkvi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918, Hrvatskoj u Habsburškoj Monarhiji od 1700. do 1918, Crkvi u vrijeme Kraljevine SHS-Jugoslavije od 1918. do 1941. i životu Katoličke Crkve u sadašnjosti. Ovo zadnje poglavlje sadrži kroniku događaja od 1941. do 1972, prikaz o Biskupskoj konferenciji od 1958. do 1972, statističke podatke o crkvenoj hijerarhiji, prikaz o stanju redovništva, prikaz o školama za spremanje svećenika, te pregled o katoličkom tisku.

Na kraju ove vrijedne knjige još se nalazi kronološki pregled događaja od 9. godine poslije Krista do 1971, vremenski pregled papa, vladara i događaja, popis banova kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, popis sultana iz kuće Osmanove koji su vladali nad dijelom Hrvata, kronotaksa ili popis biskupa i nadbiskupa po biskupijama na hrvatskom etničkom i povijesnom području, kazalo osobnih imena, kazalo zemljopisnih imena, i kazalo stvari, popis slika, zemljovida i popis važnije literature.

Kad se pregleda ovo historiografsko djelo, onda se može zaključiti da je to upravo knjiga koju su očekivali svi oni koji se bave djelovanjem Katoličke Crkve među Hrvatima; u njoj su, pored crkvenih, prikazane i državne prilike, upravne i društvenopolitičke okolnosti, vojne prilike, gospodarsko, kulturno i prosvjetno stanje. Naime, autori su osim prikaza same crkvene hijerarhije prikazali i stanje običnih vjernika Crkve, a dali su i dragocjene podatke o vjernicima drugih vjerskih skupina i sljedbi. Pored historiografskog značenja knjiga »Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima« ima osobito veliko poučno značenje i ona će svakom hrvatskom katoličkom vjerniku pružiti bezbroj dragocjenih podataka o prošlosti i sadašnjosti vjerske zajednice kojoj pripada.

A. M.

DANICA 1974

Hrvatski katolički kalendar. Redovito izdanje HKD sv. Ćirila i Metoda.

Danica za 1974. god. pojavila se ove godine vrlo rano u lijepoj opremi A. Pala. Njezin sadržaj i njezina oprema na neki način simboliziraju značenje i kontinuitet ove najstarije i najpopularnije edicije Društva sv. Jeronima, odnosno HKD sv. Ćirila i Metoda.

Od prvoga svetojeronimskog koledara iz 1869. pa sve do danas u Danici su se svojim prilozima javljali poznati i ugledni predstavnici našega javnog, religioznog, književnog i prosvjetnog djelovanja (I. Trnski, A. Šenoa, J. Kozarac, J. Draženović, F. Iveković, V. Deželić, A. Veber, F. Šišić, B. Šulek, R. Lopašić, O. Kučera, S. Radić, S. Basariček, F. Rački, N. Tordinac, I. Dežman, A. Štampar, M. Pavelić, Đ. Sudeta, N. Jenko, P. Grgec, J. Andrić itd.). Velik broj suradnika uspio je okupiti naročito dr Josip Andrić. On je oko Danice okupio i veći broj pisaca seljaka i radnika kao i stručne likovne suradnike (V. Kirin, K. Ružička, Z. Sertić, M. Veža itd.). Suvremena Danica nastavlja u današnje vrijeme, naravno »mutatis mutandis«, tu liniju koju su uglavnom zacrtali njezini prijašnji urednici (F. Rožić, J. Andrić i dr.).

Danica pripada tzv. pučkoj literaturi, a taj izraz danas nije baš previše popularan, barem ne među pobornicima tzv. čiste književnosti. To je sasvim razumljivo u vremenu kada je u modi tzv. aliteratura ili antiliteratura, kada zasićena i razočarana imaginacija i inspiracija nalaze odušak u apstraktnom i nekomunikativnom (ili čak antikomunikativnom) izrazu koji, iako možda nema trajne umjetničke vrijednosti, svakako ima vrijednost kao dokumenat i odraz jednog vremena i jedne civilizacije. Danica se obraća širim slojevima pa, prema tome, nema nikakvih literarnih pretenzija u tom smislu. Uz to ona i danas pruža svoje stranice i nekim seljacima i radnicima čije pisanje ne treba biti uvijek kvalitetno u literarnom pogledu. Religiozno-idejni i neki drugi članci u Danici mogu se čak ubrojiti u tzv. »pobudnu« literaturu, izraz koji je sada također vrlo nepopularan, naročito među pristašama neangažirane i netendiciozne književnosti (premda se i o toj književnosti govori malo drugačije danas nego prije desetak godina).

Nova Danica ističe se bogatstvom i raznolikošću tekstovnih i likovnih priloga. Među njima se nalaze i neki koji imaju i svoju literarnu vrijednost. Uz pjesme i prozne tekstove naših književnika Đ. Sudete, A. Đarmatija, A. Jakšića, I. Balentovića, J. Velebita, A. Matasovića, Lj. Matković, S. Džalte, D. Tusuna, S. Dominića, M. Validžića, M. Pavelića i dr., ima tu i priloga seljaka i radnika, djece i odraslih početnika.

Posebnu privlačnost daju ovogodišnjoj Danici njezin specijalni prilog za djecu (»Mala Danica«) i prilog za naše radnike u inozemstvu (sa člankom V. Stankovića i s adresama katoličkih misija).

Nakon uobičajenoga kalendarija, u kojemu su i kratke bio-bibliografske bilješke o piscima, urednicima i odbornicima HKD-a dosada još neuvrštenima u tu rubriku (M. Vunić, Đ. Kuntarić, S. Zaninović, D. Cerovac, J. Ricov, R. Grgec, D. Tusun, S. Džalto, Lj. Matković, J. Berka, S. Dominić i A. Šimunić), dolazi riječ glavnog urednika Radovana Grgeca i njegov članak »Vjera nekad i sad« gdje on posebno upozorava na potrebu vjernosti u vremenima krize i dezorijentacije. O toj vjernosti govori i članak Y. Ivonidesa

»Kršćanstvo pod sjenom izdaje« i Pavelićeva pjesma »Gospodin otpalom svećeniku«. Tu su i članci o molitvi nadbiskupa Kuharića i Matije Markova, zatim Ćurlinov članak »Vjera i rad« te Kolarićev prikaz ekumenskih gibanja među Hrvatima. Crnačka spisateljica Nzekwu u svojoj noveli, koju je preveo Nikola Marčetić, govori o problemu zvanja u Africi. Kao i obično vrlo su korisni prilozi Dorčića, Božićevića, Bošnjaka i Bičanića. Crtica J. Vrane o biskupu Langu podsjeća nas na jednu godišnjicu kao i članak Srećka Majstorovića o Vendelinu Vošnjaku. Posebna je rubrika posvećena pokojnim članovima Društva i društvenim vijestima.

Valja još spomenuti korisne i poučne priloge Jelene Brajše o Karitasu, Josipa Berke o nastavi književnosti, Ljudevita Maračića o prošlogodišnjim filmovima, Kamila Križanića o nekim obljetnicama, Oskara Piškorića o osjećajnom životu biljaka, Ante Miličića o seljačkim problemima u Zap. Evropi, Pija Sarjanovića o uzgoju cvijeća, Ćirila Bosnara o sadnji voćaka, Marka Kadića o stočarstvu itd. Proza se izmjenjuje s pjesmom, citati i poslovice sa statističkim zanimljivostima, tekst sa slikom. Ukratko, vrlo raznoliko, interesantno i pristupačno svima!

P. R.

ANTE STARČEVIĆ SKULPTURA I GRAFIKA

Četrdeset godina života — dvadeset pet godina stvaranja

Album-monografija, str. XIV + 48 fotografija, izd. DARS

Ne znam da li sam dobro naslovio, jer »album-monografija« nigdje ne piše, iako to po sadržaju ova edicija jest. Nigdje nisam mogao pronaći mjesto i godinu izdanja. Koliko znam, tiskano je u Zagrebu, a na svjetlo dana pojavilo se ovo izdanje početkom 1973. Na to upućuju i podaci o životu i ostvarenjima umjetnika — kipara i grafičara, koji su navedeni sve do uključivo 1972.

Edicija je vrlo otmjena, tehnički na zamjernoj visini, informacijama potpuna, sadržajno s obzirom na Starčevićev rad dosta pregledna i obilna. Nedostaje materijal s područja sakralne umjetnosti, ali to se sigurno predviđa u posebnom albumu. (Bar jedna fotografija u tehnici kolora dala bi izdanju još jednu ocjenu više. Međutim, to nije neophodno potrebno).

Tekstovni podaci počinju navodima o Starčevićevim ostvarenjima u cjelini ili pojedinačno: A.-V. Mihičića, D. Kečkemeta, K. Prijatelja, B. Pavlovića, J. Baldanija. To su uglavnom naši poznati likovni kritičari i eksperti. Zatim su navedeni biografski podaci, sve izložbe (samostalne i skupne) od 1949—1972, studijska putovanja, muzeji i galerije u kojima se nalaze pojedina umjetnikova djela i bibliografija napisa o Starčeviću. Na kraju uz »popis slika« navode se vlasnici obuhvaćenih radova u ovom albumu. — Tekstovni navodi naših likovnih stručnjaka doneseni su, osim na hrvatskom, još i na engleskom, francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku.

Ako usporedimo ovo izdanje s albumima o nekim našim likovnim umjetnicima koji su se pojavili prije desetak godina, ne zaostaje nimalo za njima, možda ih i premašuje. Izdanja albuma-monografija većeg formata iz posljednjih godina o našim već definitivno sazrelim i u godinama poodmaklim umjetnicima ili nedavno preminulima, razumljivo je da su uspjelija i dotjeranija.

Sve u svemu, ovaj Starčevićev album dopušta nam cjelovitiji, iako ne sasvim potpun uvid u njegov razvoj i doseg na polju grafike i skulpture. Starčević je ispunio četvrto desetljeće (1933 — 24. VIII — 1973), pa se zasluženo predstavio hrvatskoj umjetničkoj i široj javnosti.

Prvih deset fotografija posvećeno je odreda crtežima i jednoj grafici: Otočanka, Dječak I i II, Glava I i II, Hruškovac, Pisac, Žena I i II i Nosioci. Vrijeme postanka je 1952—1967. Izrađeni su u tehnici tuš-pero, flomaster, tuš-kist, ugljen i linorez.

Prva dva, zatim osmi, deveti i deseti crtež veoma su karakteristični za Starčevićevo stvaranje, i to ne samo za grafiku već i skulpturu. Otočanka, kojom počinje album i koja se u crtežu ponavlja još dva puta, iako u užem izboru, kao da želi dati osnovnu intonaciju daljem razvoju na oba područja. A Dječak I svojom voluminoznom osebujnošću odmah na početku upućuje na posebno tretiranje figuralnih izražaja. Karijatide — Nosioci predstavljaju već treću varijantu.

Selektori albuma A.-V. Mihičić i B. Pavlović razdijelili su Starčevićev skulptorski opus na dva dijela: prva figuracija i druga figuracija.

U prvu figuraciju obuhvaćeni su: Akt I, II, III, Napuštena i Igra, Torzo, Kuja, Otočanka, A. Starčević I i II, poprsja Hruškovca, M. V. Starčevića, D. Trnskoga, Mihičića, Filakovca, Režeka, reljefi Pavlovića i Rajića, Žene-reljef, te oltarski reljef bl. Ozane Kotorske. Izrađeno 1956—1972. Drvo, bronca, gips, terakota.

Druga figuracija predstavljena je s osamnaest kreacija: dva reljefa žena, reljefi Plitvice, Nosioci, Karijatide, Glava, Bizon-glava, Rob, Torzo, Otočanka I i II, Žena IV i V, Žene III i II, Grupa žena I, II i III. Nastalo 1958—1972. Bronca, terakota, ugljen, drvo.

Bogat pregled radova Ante Starčevića od njegovih prvih radova (1952) do njegove četrdesete godine (1972).

Ovdje bi se moglo postaviti pitanje: Da li se kod Starčevića zapažaju, da se tako jednostavno izrazim, u njegovu kiparskom stvaranju uistinu dvije figuracije? I da li se to uopće može govoriti kod bilo kojeg pravog umjetnika? Ili je ovdje možda nesporazum u izrazu? Mogu li se kod istinskih likovnih umjetnika pronaći dva figurativna izražaja u istom području? Ili je kontinuitet umjetničkog nadahnuća i, dosljedno tome, izražaja conditio sine qua non za unošenje sebe i svoga svijeta kroz sva očitovanja bogodane impresije i ekspresije? Zrenje se nastavlja i postaje formiranje kroz sve faze ljudskog kreativnog duha.

Da li je ovo u protuslovlju s onim što smo pisali o Starčeviću 1968. u zborniku »Marulić« (str. 256):

»U prvom periodu svoje likovne stvaralačke aktivnosti (1957—1962) skulptura Ante Starčevića nosi na sebi biljeg najjednostavnijih oblika. Stvara u traženju arhajske forme, tj. čistih realnih oblika.

U posljednjim godinama (1963—1967) zapaža se kod Starčevića u likovnim ostvarenjima težnja za kristalnom formom ..., oblikovanje velikih ploha, posebno pronalaženje kontrastnih vrijednosti u konkavnim i konveksnim suprotnostima.

— — —

U Starčevićevoj grafici osjeća se lirski pristup predmetu, ali kroz prizmu kipara koji kao da umjetničkim dlijetom izrezuje crtež u drvetu ili nekoj drugoj čvrstoj materiji. U grafici Starčević ima za cilj: izvesti linijom likovnu grafiku i stvoriti vizuelni doživljaj naših poznatih čipaka i narodnih ornamenata, koji dobivaju nov sadržaj upravo lirskim elementom i kiparskim potezom.«

Uvjeren sam da će se svatko uvjeriti u istinitost ovih zapažanja tko pažljivo prelista Starčevićev album. On uvijek ostaje dosljedan u sve intenzivnijem usavršavanju svojih umjetničkih potencijala, a vrijeme i ustrajan dosluh inspiraciji kao i potenciranje uzrasta kroz dostupne forme ubrzava kreacije zrelijih dosega. Radi se samo o sazrijevanju kroz forme autohtone osobne ekspresije.

Skoro polovina obuhvaćenih radova u albumu nastala je u posljednjih pet godina. Kroz to vrijeme tri samostalne izložbe, a sudjelovanje na dvadesetak skupnih izložaba. Ako tome dodamo i njegovu sakralnu umjetnost, koja je u istom periodu bila obilna, onda nas sve to upućuje na zaključak, da Starčević u svojim zrelim godinama sigurnim korakom ide do logičnog uspona za svoj umjetnički izraz prvenstveno kao kipar, a kroz kiparsko oblikovanje i na drugim područjima koje on gaji.

M. V. Ćelkanović

GANGA, PISMICE IZ HERCEGOVINE, IMOTSKE KRAJINE, OD DUVNA, LIVNA I KUPRESA

Sabrao i pripremio Anđelko Mijatović, Duvno 1973, izdanje Naših ognjišta.

Gange — pjevani i ganganjem praćeni dvopjevi (tj. praćeni ponavljanjem slogova *gan, gan,* ili *gn, gn, gu*), koje je Mijatović sabrao i objelodanio, po svemu sudeći, vrlo su stare, samo ime im je novije. Gange se pjevaju pri svakom poslu i u različitim zgodama u kojima se nađe čovjek. To je izrazito seoska pjesma, i to dvopjev; jedan pjeva, a prate jedan, dva ili više njih, u jedan glas. Broj izvođača ovisi

o skupini, odnosno o glasovima koji je izvode i kako se uspiju složiti; a njeno izvođenje vrlo mnogo ovisi i o glavnom pjevaču i njegovoj izdržljivosti. Zbog različitog načina pjevanja ganga ima i drukčijih imena: *rera, brojkavica, džotavica* i druga. Pjeva se u Hercegovini, kao i na području Imotske krajine, oko Duvna, Livna i Kupresa. Mijatović je utvrdio da je, osim hrvatskog stanovništva, pjeva i seosko muslimansko i srpsko stanovništvo. Među onima koji su pisali o gangi (Cvjetko i Dunja Rihtman, Jozo Balić i drugi), Branko Marić je prvi, još 1934. godine u Napretkovu kalendaru, izvijestio da ima više tipova gangi i da je po tvorbi melodije i po pratnji ganga razvijenija s desne strane Neretve negoli s lijeve. Marić je još ustanovio da je za hercegovačko ganganje tipičan inicij ili započinjanje. Pjevanje je, uglavnom, ograničeno na nizove do oko pet tonova. Od intervala najčešći su sekunda i kvarta, a sekundom se dosiže i tzv. varavi završetak, koji obično prelazi u glisando. Terca je rijetka, najviše se javlja u samom motivu. Oblik gange obično je dvostih deseterac, a nekad i osmerac, deveterac, pa i jedanaesterac. Sadržaj joj je vrlo različit, ali je ipak pretežno erotičan. Proučivši bit pentatonike (petoglasja), Marić tvrdi da je nalazimo u svim starim kulturama, štoviše, i među američkim Indijancima. O njoj su pisali i grčki teoretičari u 4. st. Pentatonika je utjecala i na narodnu pjesmu u Bosni i Hercegovini, pa, dakle, i na gangu; jer Marić smatra sve vrste pentatonskog pjevanja gangom, pa je tako pronalazi i preko Drine kod Era (oko Titova Užica), zatim oko Kosovske Mitrovice, Raške i Gornjeg Milanovca.

Međutim, novo tehničko doba uništava i gangu, tu čistu seosku popijevku, pa je zato valja bilježiti, tonski snimati i proučavati, jer još uvijek nije dovoljno proučena. Na sreću, ganga i njoj srodni tipovi dvostiha zasad još uvijek žive na ustima naroda, pa ćemo je naći i među našim gradskim doseljenicima, koji su amo došli iz njezina ranijeg životnog prostora. Sam naziv *ganga* također još nije potpuno razjašnjen. Marić misli da riječ dolazi od albanske riječi *kang*, koja znači pjesmu, veselje, dok Rihtman naziv dovodi u vezu s glagolom gangati. Spomenuta dvojica drže da je ganga nastala u doba austrijskog zaposijedanja Bosne i Hercegovine (1878) i da je tih godina prenesena iz Dalmacije. Na usvajanje takva mišljenja utjecala je, izgleda, i sama pjesma: »Gango moja, ko te izmislija, Škutur Mate, djava ga odnija.« (Škutur je ovdje podrugljiv naziv za Dalmatinca.) Međutim, Mijatović upozorava da se ganga pjeva samo u Imotskoj krajini, pa kad bi ta Krajina doista bila postojbina gange, Hercegovci bi mogli naučiti njeno pjevanje i prije 1878, jer su živjeli u jakoj međusobnoj vezi s Imoćanima. Zato smatra da pitanje njezina podrijetla ostaje i dalje neobjašnjeno. Treba čestitati Mijatoviću što je, uz suradnju mnogih kulturnih radnika, pa i đaka i njihovih nastavnika, skupio oko sedam tisuća gangi. Ipak, u knjizi je, zbog više razloga, objavljeno svega tri tisuće i osamsto dvostiha, dakle, samo nešto više od sakupljene polovice, pa bi bezuvjetno trebalo omogućiti objavljivanje i ostalih pjesama. Zaslužili su, naime, i te kako, svaku pomoć oni koji rade na spasavanju gange od zaborava. Jer je, nažalost, zapisivači ostalih oblika narodne lirike ili uopće ne zapaze, ili je, onako usput, zabilježe, ne ističući da se radi o gangi. Tko prolista najnovija, pa i starija izdanja naših narodnih lirskih pjesama, otkrit će više izrazitih gangi, koje tamo stoje osamljene, pa samo što ne zavape, jadne, riječima druge svoje posestrime iz Mijatovićeve zbirke:

Gospe moja u šarenu cviću,
sirota sam, udili mi sriću.

U ukusnoj knjizi plavih, polutvrdih korica, koje s naslovne stranice ukrašuju likovi triju gangača u narodnoj nošnji, objavljene su i neke zborne, pjevane pjesme i pjesme uz kolo, koje se pjevaju u selima Popova polja. Pjesme su razvrstane prema licima koja pjevaju određeni sadržaj i prema samom sadržaju. Na kraju knjige dodan je i rječnik tuđica i manje poznatih riječi.

J. Riječanin

ŽIVKO STRIŽIĆ: »BLAĆANI«

Živko Strižić, rođen na jugu Hrvatske, u selu Blatu na Cetini (nedaleko od Omiša), napisao je zanimljivu knjigu proze o Blaćanima, svojim sumještanima. »S jedne strane Cetine nalazi se glasovita Poljička kneževina, mala država Poljičana, o kojoj se mnogo toga zna. O kojoj se uglavnom... zna sve. A s druge strane Cetine, s one naše strane zemlja je nepoznata«, kaže autor u Progovoru (str. 7). On je htio taj svoj kraj i te ljude spasiti od zaborava.

Knjiga se sastoji od pripovijedaka, novela, crtica i anegdota o stvarnim ljudima i događajima. Tu ima nekoliko veoma uspjelih pripovijedaka, a to su uglavnom one u kojima pisac priča o svojoj obitelji. Priča autor tu o svome ocu, koji je neodoljivo provodio svoje zamisli. Jedna druga pripovijetka posvećena je dobrom stricu Nikoli. U njoj se među ostalim opisuje kako su se otac i njegova braća dijelili, u potpunoj slozi i ljubavi podijelili su baštinu na tri jednaka dijela. Dirljivo je prikazano kako je tada stric Nikola, koji je bio neoženjen, odlučio i dalje živjeti s obitelji autorova oca. Rekao je nevjesti neka uzme njegov dio i stavi ga zajedno s bratovim dijelom, a pri tom je zaplakao.

Osobitom živošću dijaloga i kratkim ali snažnim karakteriziranjem ističe se pripovijetka »Tetka Iva i tetak Pavić«. Tetka Iva i tetak Pavić veoma su se volieli, ali je Ivina majka (a piščeva baka) bez pravog razloga branila Ivi da se uda za Pavića. Majka je vikala Ivi da će je ubiti, da će je zaklati.

— A ja ću se ubit, ako se za njega na udan... Ako za drugoga podjem... Prije u grob, nego za drugoga... — Ne ostaje dužna ni tetka Iva svojoj majci. — Jel' za njega, jel' za nikoga drugoga... — Prijeti tetka Ivka.

— Samo se udaj! Glavu ću ti skinit... — Baba Matija ne popušta (Str. 38.)

Ivka bijaše uporna i utekla za Pavićem, a majka joj je brzo sve oprostila. Ivka se opravdavala pred majkom:

— Majko, bilo bi od Boga griiota, a od judi sramota, da sam ja pošla za koga drugoga, a ne za Jozu svoga, kojega san volila. Je li tako...? Da san se za drugoga udala, a na njega uvik mislila...?

— Ajde, balavice jedna, šta ti mene učiš i podučavaš... Ajde večeraj i jopet mi sutra dodji... Ne mogu se brez tebe obiknit. Uzmi onu torbu na ponistri i ne mora svako znat, šta je u njoj... Ne mora ti ni ćaća znat. Pozdravi i onoga svoga »lipotana« — na polasku reče malko ironično baba Matija tetki Ivi. (Str. 39.) Kako tu iz prijekornih riječi očito proviruje majčinska ljubav i nježnost.

Dirljiva je i priča o Frani i Ani, o Frani koji se nije usudio progovoriti o ljubavi pred djevojkom koju je godinama volio Došao je da je prosi, a nije bio u stanju ništa reći.

Većina tih priča jesu zapravo portreti, ali živi portreti, često mala remek-djela, kao ona pripovijetka o stricu Nikoli ili o Ravaelu, koga su kao partizana uhvatili četnici, a on tumači četniku Jovi da nema smisla da ljudi jedan drugog ubijaju, jer onaj koga ubiju ima možda ženu i djecu, pa što će oni poslije. Jovo mu kaže na kraju: »Jesi li ti lud ili si ti... prepametan?« (Str. 122.)

Moglo bi se reći da su sve pripovijetke koje je autor napisao na temelju vlastitog opažanja u pravilu bolje od pripovijedaka koje se temelje na tuđem pričanju, iako i među njima ima veoma dobrih, kao što je »Luka Vukić«, priča o malom dječaku koji je bio u službi kod imućnog seljaka i nikada se, siromah, nije naspavao, jer ga je već rano ujutro budilo zvono.

Neki od portreta koje je naslikao Strižić čine se nedovršeni, kao npr. »Mate Bilin«. Često to i nisu pripovijetke u pravom smislu, nego crtice ili anegdote, u kojima se prepričavaju zanimljive zgode iz života sumještana.

Pa ipak, veoma često dok priča o drugima, npr. o crkvenjaku Matuši, autor priča sâm o sebi. On je usko povezan s rodnim selom. Kad opisuje npr. svadbene običaje, vidi se da on živi s tim selom, da mu je ono prirasło srcu. Uopće, iz cijele knjige izbija velika ljubav prema zavičaju, prema rodnom selu i njegovim ljudima. To je pošten i priprost svijet i nije čudo da ih autor u dobroti svoga srca voli.

Nisu ti Blaćani, ipak, neki zamišljeni idealni ljudi, imaju oni i svojih mana. Pa i te bi autor htio razumjeti i opravdati.

Mnogi od tih ljudi ne idu u crkvu za vrijeme mise, nego razgovaraju pred crkvom, dobacujući jedni drugima kojekakve besmislene dosjetke.

I autor kao da se, zajedno s njima, ustručava ući u crkvu, ali kad piše o svojoj majci, središtu ljubavi u njihovoj obitelji, onda se divi toj ljubavi i ponosan je na majku koja je propješačila tisuće kilometara hodočasteći do svetišta Majke Božje, moleći pri tom za svog muža i djecu.

Strižić piše živim i sočnim jezikom, te je svojim neposrednim, jednostavnim i otvorenim načinom prikazivanja uspio stvoriti žive likove koji se duboko doimlju čitatelja. Pisac je majstor u prikazivanju ljudi i dočaravanju atmosfere dijalogom. Jasno da tu dolazi osobito do izražaja govor sela Blata, koji autor veoma dobro poznaje.

Događaji o kojima Strižić piše često su smiješni ili prikazani sa smiješne strane, u čemu autor pokazuje izrazit smisao za humor, koji je kod njega uvijek naravan, iako koji put površan, kad ga nekritički preuzima iz pučkog života.

No nisu »Blaćani« humoristička knjiga, jer joj ozbiljnost pa i tuga daju jak pečat. Autor živi i djeluje u Zagrebu, gdje uspješno vodi Knjižaru i antikvarijat Matice hrvatske, ali piše knjigu o svom rodnom kraju, za kojim čezne i bez kojeg ne može opstojati, a zna da ga je definitivno napustio. Zato s toliko razumijevanja i suosjećanja piše o iseljenicima u dalekoj Americi, koji plaču kad im propovjednik don Jozo govori o rodnom Blatu u dalekoj domovini.

Pisac je tužan što su toliki Blaćani prisiljeni tražiti kruh širom domovine ili u dalekom svijetu. A opet, ma gdje god se nalazili, srcem su u Blatu. U svome rodnom kraju. Mjesto ih ne može hraniti, nego samo — čežnjom za njim. Čežnjom kroz sav život... Čeznu za selom dok ne umru, ne vidjevši to »mjesto čeznuća« svoga. Autor osobito teško doživljava postupno umiranje starijeg naraštaja Blaćana, a upravo ga boli što je opustio »Strižića Klanac«, mjesto gdje su se nekad sastajali članovi njegove uže i šire obitelji.

Noseći u duši bogatstvo života svojeg i poštenje toga priprostog puka, živko Strižić nam daje nešto od tog blaga, koje sjedinjuje stotine Blaćana, rasute po svijetu. Knjiga je to jednostavna tako da je zacijelo može čitati gotovo svaki Blaćanin, a ujedno predstavlja osvježenje u hrvatskoj književnosti, vraćanje jednostavnosti i izvorima narodnog života.

Nedjeljko Travljanin

BRANKO ČAČIĆ — DAVOR SALOPEK
»HRVATSKA KORABLJA«

Arhitektura u drvu petrinjskog Pokuplja i sisačke Posavine — Stručna biblioteka — Izdavačka djelatnost Saveza arhitekata Hrvatske Zagreb

Kad je prije trideset i nekoliko godina u Petrinji poznati društveni radnik Matija Filjak pokrenuo Zbornik za povijest i obnovu zavičaja »Zrin«, naglasio je u pogovoru kako se u proučavanju zavičajne tematike ne misli na uski regionalizam, već prije svega na potrebu da se iznese ono ljudsko najdublje i najvrednije iz ove građe.

Bilo je i prije »Zrina« sporadičnih pokušaja, uspjelih ili manje uspjelih, da se zahvati i obradi zavičajni materijal. Tako na muzičkom području djelovanjem A. Zagorca, V. Stahuljaka i M. Miholjevića, pa skupljanjem narodnih običaja (jedan dio materijala donio je i »Seljački svijet«), likovni prikaz zavičaja dali su I. Pejaković, V. Muha, M. Wood, I. Tucić i dr. Inicijativom Dragana Jagetića održala je B. Hanzić u Sveučilišnom udruženju »Matija Gubec« predavanje o narodnim vezovima petrinjskog kraja za koje je seljački pisac Mijo Rujevčić dobro naglasio da odrazuju čvrst karakter naše seljačke žene. Trebalo bi valorizirati rad i utjecaje Ženske udruge za narodno vezivo i tkivo (ta je udruga djelovala u Petrinji od 1908), pokušaje oko osnutka muzeja, neka nastojanja u lončarskom obrtu i ostalo.

Međutim, vrijedna knjiga dvojice autora (akad. slikara Branka Čačića i dipl. ing. arh. Davora Salopeka) nosi već u pristupu materiji neka specifična obilježja, pa bi zaslužila i opširniji osvrt od ovoga informativnog. Autori već u uvodu ističu da im je namjera upozoriti i pokazati na »vrijednost jednoga minulog svijeta predmetnosti, koji je po svojim suštinskim funkcionalno-oblikovnim principima i danas neobično aktualan«. Ovaj stav: interpretirati, a ne docirati, konzekventno je proveden čitavom dokumentacijom slika i tekstova. Makar autori ističu kako je njihovo gledanje poteklo iz oduševljenja i poštivanja prema još živoj baštini, u naučno fundiranim sociološkim i psihološkim analizama o uzrocima sudara dvaju svjetova osjeća se kako narodna seljačka kultura često nemoćno stoji pred naletom civilizacije, a ova nosi otuđenost ličnosti, apsurdnost i kaos. Prema tome, ovdje se ne radi samo o betonizmu i mašinizmu, već primarno o čovjeku, o propasti jednoga iznimnog humaniteta niklog iz onih kulturnih nastojanja oko boljeg i ljepšeg narodnog života. Tu je seljak svoju kuću (ili hižu) prozvao d o m o m, pa čak i »domovinom« (»idemo na domovinu«), a kreativni karakter toga čovjek nije rješavao samo stambeni prostor (jer to nije stan, nego dom!), a u domu je bio smješten bogati kolektivni život sa svim svojim funkcijama.

Autori »Hrvatske korablje« osjećaju u starim pokupskim ili posavskim kućama svu intimnost one originalnosti u jednostavnosti, u smislu svih elemenata u ritmu i harmoniji, pa s pravom u sjeni te seljačke arhitekture govore ne samo o stvaralačkoj sposobnosti već i o našem doprinosu onom univerzalnom. Kritičkim refleksijama i uvođenjem tih pitanja u integralni dio naše kulturne problematike žele autori motivirati za daljnja istraživanja.

Ponegdje susrećemo i lirska doživljavanja, no to nisu ona iz skitnji i tumaranja Matka Peića upravo ovim krajevima oko Kupe i Odre.

Autori podvlače odnos čovjeka i prirode i okvire kolektivnog seljačkog života s načelima pravice i mira. Intenziteti narodne kulture koji se tu javljaju (a ta kultura mora biti uz druge, a ne pod drugima, ističe pisac »Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«) govore o harmoničnosti i o stvaralačkom aktivitetu, pa tu svako odstupanje donosi malo srca i sreće, čitamo kod seljakinje Kate Jajnčerove onu aluziju na hiže »zdelane po nove mode« (»Zbornik za nar. život i običaje juž. Slavena« 1898).

B. Čačić i D. Salopek nisu pesimisti. Njihove asocijacije idu do naših suvremenih arhitektonsko-likovnih htijenja odbacujući misao o čovjeku zatvorenu u kakofoniji željeza, betona i stakla. Otkrivajući prošlost oni su u potpunosti angažirani vrijednostima koje su kroz stoljeća zračile svojim sakrivenim harmonijama i kontrastima i sačuvale seljačkoj arhitekturi svježinu i istinitost izraza.

Posebno treba naglasiti da je ova knjiga naš prilog onim nastojanjima koja se javljaju i u nekim drugim zemljama sa seljačkom tradicijom. Tako se u susjednoj Austriji vodi živa i svestrana akcija za očuvanje seljačkih domova, jer je oko 18.000 seljačkih kuća devastirano nakon drugoga rata. Apeli sveuč. prof. Korena iz Graza i drugih, mobiliziranje mladih arhitekata oko renoviranja starih kuća, djelovanja mjesnih vlasti, banaka s povoljnim kreditima, brojne publikacije — sve se to bori protiv pomodnosti, profanacije i kiča. A list »Neues Land« pledira da se zakon o zaštiti kulturnih spomenika koji je u gradu sačuvao crkve, dvorce i kuće, primijeni i na zaštitu starih seljačkih domova. Negdje je to uspjelo jer su osnovani tzv. zavičajni muzeji.

Djelo Branka Čačića i Davora Salopeka ne, samo da nas je obogatilo novim spoznajama o našoj seljačkoj arhitekturi već je i korigiralo stavove prakticizma i konvencionalnog shvaćanja, upozorilo na naše propuste, krivice i nonšalantnosti. A to je mnogo.

Kamilo Križanić

KAČIĆ, 5

Franjevačka provincija presvetog Otkupitelja, Šibenik 1973).

Nedavno je iz tiska izišao »Kačić 5«, zbornik Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja. Po svom sadržaju i ovaj broj toga već dobro poznatog povremenog glasila raznolik je i bogat. Dr o. Krsto Križanić u prilogu »Sv. Bonaventura: život-djela-ideologija« prikazao je život Sv. Bonaventure, tog iza Sv. Franje najznačajnijeg franjevca u 13. stoljeću, od rođenja i studentskih dana pa do profesorskih dana na sveučilištu u Parizu, i svu drugu djelatnost, osobito njegov spisateljski rad. Vrlo je zanimljiv, po pristupu prema samoj materiji, prilog »O. Bonaventura Ćuk« (književnik i član Hrvat-

ske franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda), koji je davno napisao sad već pokojni prof. Petar Grgec. O. fra Karlo dr Kosor u prilogu »O. fra Petar Krstitelj Baćić« prikazao je životni put i djelovanje, osobito na književnom području, tog franjevca, člana provincije presvetog Otkupitelja, koji je živio u zadnja tri desetljeća prošlog i u tri prva desetljeća ovog stoljeća. Dosta su zanimljiva i značajna i dva priloga s povijesnog područja. Prvi je »Gajo Bulat i Mihovil Pavlinović« što ga je priredila Benedikta Zelić-Bučan i drugi »Kada je osnovan Imotski samostan na Otoku Prološkog blata«, koji je na temelju turskih i drugih izvora napisao dr fra Karlo Jurišić kao odgovor prof. Anti Ujeviću na osvrt u »Kačiću 4«. »Kačić 5« sadrži još tri zanimljiva priloga: »Ljekaruša fra Šimuna Gudelja Imoćanina« koji je priredio prof. Ante Ujević, »Tin Ujević hrvatski pjesnik i Vrgorac« od o. Vjeke Vrčića i »Filozofski rukopisi fra Andrije Kačića -Miošića« koji je napisao dr fra Ivan Gliibotić. Svi navedeni prilozi popraćeni su bibliografijom izvora i literature na temelju koje su napisani.

A. M.

BOŽICA JELUŠIĆ: RIJEČ KAO LIJEPO STABLO

Autorica ove knjige, relativno mlada (rođena 1951) javljala se stihovima u Mladosti i Republici, a zastupljena je i u zajedničkim knjigama pjesama »Vrijeme začinjanja« (Virovitica 1969), »Hrvatski mladi pjesnici« (Zaprešić, 1972). I to je sve što smo dosad o ovoj pjesnikinji čuli, vjerojatno i stoga što živi izvan Zagreba (Pitomača), a vjerojatno i zbog drugih razloga: nesuradnje sa časopisima, nedovoljne afirmacije itd.

Pred nama je prva zbirka pjesama koja je podijeljena u tri ciklusa: Intima i ruža, Vrijeme angelusa i Privatni volukvarij. Ta mlada poetesa zabilježila je svoj svijet dojma na onaj eliotovski način pisca koji putuje i upoznaje, što se manifestira u njenoj knjizi konkretnim pjesmama o gradovima istočne Evrope.

Svijet B. Jelušić manifestira se u ljubavnoj poeziji (Druga govorenja, Intima i ruža, Jesenji madrigal), u pjesmama ambijentalne i koloritne lirike (Panonija, Rekvijem za slomljeni točak), u prisnoj ugođajnoj liričnosti (Zapis poslije podne). Taj se svijet manifestira nadalje nekim osobitostima metafizičke poezije (Brod od soli) te kao izvorni pokušaj preuzimanja forme narodne pjesme (Mali prepjev F. G. Lorke po goblenu moje bake), pa kroz poetske crtice ciklusa »Privatni volukvarij« koji je na granici između ritmične proze, pjesme u prozi i crtice, a to je po ugledu na neke mlađe pisce koji su taj oblik također preuzeli.

Izvjesnu razbarušenost i prenatrpanost metaforičkog izraza autorica najčešće uspijeva svesti na jednostavnu čistoću u pjesmama duboko proživljenim, a onda pretočenim u iskustven asocijativan izraz. Tu je i ona popratna svilena banalnost ljubavnih doživljaja koja je redovita pojava kod mnogog mladog pjesnika, pa nije mimoišla ni ovu autoricu, ali ona disciplinira svoje emocije u opću sintetiku svog izraza koji odaje mladu pjesnikinju kao dobrog znalca svog posla.

I, kao da su to jedine zamjerke ovoj zbirci. Kada se zna da je to prva knjiga pjesama, onda je to dobar zalog za autoricu koja se u svojim ponajboljim ostvarenjima otkriva kao dobar poznavalac i umješan stvaralac u formi ritma i metra, kao i u tvornoj sintetici bijelog stiha (Katedrala, Rekvijem za slomljeni točak, Jesenji madrigal).

Po onim osobitostima koje čine vrijednost ove poezije B. Jelušić se potvrđuje kao stvaralac mnogovrsne forme i izraza, otkriva se kao pjesnik izvornih motiva i bogate metaforike, ali kao pjesnik koji će tek dokraja rafinirati svoj izraz, svesti ga na nužnu jednostavnost.

To je pjesnikinja koja izravno i izvorno nosi i donosi ambijentalnu sliku svoje Panonije, a pokušava proširiti svoj horizont u širine kozmopolitskih vidika.

»Riječ kao lijepo stablo« prva je knjiga i prvi zalog koji autoricu nagoviješta među imenima novog pjesničkog naraštaja.

Jure Ujević

KOMPENDIJ POVIJESNIH ZBIVANJA U ISTRI

U Pazinu je »ISTARSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA« izdalo u vremenskom razmaku od 1966—1973. godine dvije knjige uglednoga hrvatskog kulturnog i političkoga radnika dra Bože Milanovića pod naslovom »HRVATSKI NARODNI PREPOROD U ISTRI«. Ova II knjiga (Pazin 1973), s opsegom od 673 stranice, sadrži razdoblje od 1883—1947, ili od smrti biskupa Dobrile do oslobođenja, pa je tako u tim knjigama prikazana povijest našega narodnoga života u Istri kroz 150 godina novijega vremena i to od 1797—1947. godine. Time je naša javnost kompleksno upoznata sa životom, radom i borbom brojnih minulih generacija naših otaca i djedova u očuvanju etničkoga bića, narodnog opstanka te u pružanju žilavog otpora za tegobama življenja pod tuđinskim upravama u ogorčenoj obrani održavanja nacionalne egzistencije i konačnog sudbinskog odlučivanja o svojoj budućoj narodnosnoj pripadnosti. Ovaj Milanovićev kompendij povijesnih, kulturnih, političkih, društvenih i gospodarskih zbivanja u Istri novijega vremena veoma dobro upotpunjuje dosadašnje historiografske radove o povijesti Istre koji su pisani hrvatskim jezikom (Dane Gruber: Povijest Istre. Izd. Braće Hrvatskoga zmaja. Zagreb 1924; ili — od istoga pisca uz »Pregled povijesti Istre«, objavljeno u prigodnom djelu enciklopedijske obuhvatnosti »Znameniti i zaslužni Hrvati od 925—1925«. Zagreb 1925, str. CI—CVIII), ali s tom razlikom što je ovo Milanovićevo epohalno povijesno djelo napisano ne samo na temelju mnogih dokumenata i drugih povijesnih izvora novijega vremena nego i na njegovim osobnim sjećanjima što ih je crpio iz mnoštva sačuvanih dragocjenih bilježaka, od kojih manji dio i citira. Time je objektivacija autentičnosti događaja temeljitija, detaljnija, vjernija i iscrpnija zbog komunikativnosti intimnijega kontaktiranja s mnogim sudionicima i poznanicima kao pokretačima historijskih događaja i nacionalnih zbivanja te tvorcima diplomatske historije hrvatskoga narodnog preporoda u Istri novijega vremena.

Sadržaj II knjige, s vremenskim razdobljem od 1883—1947. godine, prebogat je svojim detaljističkim poglavljima koji, istrgnuti iz te cjeline, mogu poslužiti i kao pojedinačni samostalni prikazi određene povijesne materije i to zbog svoje izvorne određenosti, periodičke cjeline i tretmanske zasebnosti. Čitava povijesna građa podijeljena je u tri dijela s mnoštvom raznovrsno razrađenih suvislih poglavlja i obuhvaća: I dio — Pod Austrijom, str. 9—471; II dio — Pod Italijom, str. 475—585; III dio — Oslobođenje, str. 589—614. Iza toga slijedi pregled navođenja 1795 natuknica bilježaka, bibliografskih jedinica, s preglednim prikazom sadržaja i popisom slikovne dokumentacije. Samo letimičan pogled na to opsežno povijesno i arhivsko blago informirat će nas o svrsi i korisnosti njena izdanja, upotpuniti naše povijesno znanje o tom perifernom kraju hrvatske domovine i poslužiti nam da se lakše nađemo u činjenicama i stanjima što su ih nametnula sama narodnosna zbivanja i javne društvene, političke i socijalne prilike određene regionalne teritorijalnosti dobne i povijesne periodizacije.

Svaki od triju dijelova II knjige značajan je zbog obilnih povijesnih podataka i iscrpne obrade. Temeljito je prikazana austrijska uprava u Istri, s pregledom narodne borbe, radom Carevinskoga vijeća, u kojemu se ističe parlamentarno djelovanje hrvatskih zastupnika D. Vitezića, V. Spinčića i M. Laginje, te periodička brojna zasjedanja istarskoga sabora u Poreču. Osim prikaza političkih i poreznih općina pojedinih istarskih kotareva, detaljnije je iznesen položaj i rad istarskih biskupija, navođenjem kraćih biografija pojedinih biskupa i brojnih svećenika, što je vrlo korisno, kao i djelovanje svećenika u obrani narodnoga, hrvatskog i slovenskoga, jezika i glagoljice u Crkvi. Nadalje slijedi osvrt na pučke i srednje škole, zatim na prosvjetu, novinstvo, pojedina politička društva, katolički pokret, radničke organizacije, sudove, iredentizam, kao i vrtlog prilika nametnutih I svjetskim ratom, a manifestirale su se u Londonskom ugovoru, Majskoj deklaraciji, radu pojedinih članova Jugoslavenskog odbora u emigraciji, stupanju u rat Italije i evakuaciji Južne Istre. Mozaičko iznošenje svih tih povijesnih činjenica pruža cjelovitu i preglednu sliku života našega naroda u Istri, jer je tada osobni doprinos svakoga poje-

dinca u tome rodoljubnome radu sitna karika nacionalne neprobojnosti i ispunjenje nacionalnoga programa.

Drugi dio: Pod Italijom — sadržajno kraći, zgusnutiji, zbijeniji u svojoj dokumentarnoj važnosti i izražajnoj uvjerljivosti — objektivno i pregledno donosi i razrađuje vrijeme okupacije, pojavu i definiciju fašizma, pruža opširniji prerez ličnosti B. Mussolinija kao novinara, političara, vođe naroda i predsjednika talijanske vlade, zatim nasilje i uništenje naših političkih i kulturnih tekovina, aneksiju i rad naših društvenih organizacija. Zapaženo je i djelovanje hrvatskih istarskih novina pod Italijom, kao i nužni osvrt na izbore od 1921. i 1924. godine. Potcrtana je važnost Društva sv. Mohora za Istru kao i crkvene prilike, uz objektivno, sistematsko i pregledno isticanje tadanjih gospodarskih prilika, pružanje narodnog otpora u stvaranju Labinske republike, Gortanova protesta i Bezovičke žrtve te pobune žena i djelovanje antifašističkih organizacija. Tako je plastički ocrtano stanje zemlje, gradova i pojedinih istarskih krajeva između dva rata pod talijanskom okupacijom, sve do uoči II svjetskoga rata. Sav taj političko-povijesni materijal pisac i kroničar narodnih događaja i kulturnih zbivanja Božo Milanović donosi nepretenciozno, pregledno i suvislo u stilu same životne zakonitosti i u odnosu na potrebe ostvarenja narodnih oslobodilačkih težnja ispod tuđinskoga jarma.

Treći dio knjige II, pod naslovom — Oslobođenje, najkraći je jer sumarno obuhvaća vrijeme i događaje samo do nagodbe od 15. rujna 1947. godine, kada je Istra, izuzevši Zonu B, bila službeno pripojena Hrvatskoj, dotično Jugoslaviji. U sklopu borbenog oslobođenja iznijet je početak partizanskoga djelovanja, uz proglašenje nezavisnosti, do konačnoga vojničkog i političkog oslobođenja Istre. Tu je naročito zacrtano djelovanje hrvatskoga istarskog svećenstva pred Komisijom za razgraničenje, pothvati naše delegacije u Parizu, održanje Slavenskoga kongresa u Beogradu 8. prosinca 1946. godine i odobrenje Savezne narodne vlade posebnom rezolucijom Londonskoga sporazuma od 5. listopada 1954. godine, po kojem su onda 25. listopada 1954. godine ujutro preuzele jugoslavenske čete Zonu B kao vlastitu zemlju. Time se Istra, nakon stoljetne mučne borbe i mnogih drugih javnih nevolja i društvenih neprilika, našla u zajedničkom državnom sklopu s ostalim teritorijalnim jedinicama hrvatske i jugoslavenske državnosti.

Pri savjesnom proučavanju vrijednog i nadasve potrebnoga povijesnog djela dra Bože Milanovića »HRVATSKI NARODNI PREPOROD U ISTRI« uočavaju se mnogi bitni naučni elementi. Prije svega, povjesnik Božo Milanović polazi, prikazuje i iznosi pojedine povijesne činjenice s čisto znanstvenoga stajališta, u sve unosi duh objektivnosti i temeljite preglednosti, posvuda nastoji biti nepristran i ostati u granicama stroge kritičnosti u prosuđivanju i izlaganju djela, čina, pothvata, pa i onda kad prikazuje one koji su se poslužili brutalnim metodama. Svoj odmjeren stav znanstvenika želi zadržati prema svim događajima, zbivanjima i ličnostima, intuitivno naslućuje neminovni razvoj narodnih događaja i idejnih smjeranja, manifestiranih u narodnim pokretima, otporima i obranama vitalne nacionalne egzistencije. Povijesna je građa iznijeta obilno, snalažljivim poznavanjem svih javnih činjenica, aktera i ideoloških pokretača u svome vremenu. Djelo se odlikuje bogatom erudicijom, akribijom znanstvenika i ležernošću novinara. Kod Milanovića je sve to prodahnuto još i rodoljubnim zanosom što ga poput sudionika iznosi ugodnom naracijom, lakim i čitkim stilom, pregledno i temeljito, iskreno i uvjerljivo, kako bi nam približio i predočio što veću galeriju likova, sudionika u tim sudbonosnim danima nacionalne opstojanosti našega naroda u Istri. Piščev rodoljubni rad u Istri, kao političkog i društvenoga radnika i svećenika, bio je dobrovoljan, požrtvovan, nesebičan i tegoban. Djelovao je oko dvadeset i pet godina u Trstu, gdje je od preostale nekolicine hrvatskih narodnih radnika jedino on izdavao hrvatske knjige Društva sv. Mohora do 1940. godine, a za uzdarje nakon toga proveo nekoliko godina u konfinaciji u Bergamu, blizu Milana.

Tako je monsinjor dr Božo Milanović svoj dugogodišnji mukotrpni javni, društveni, politički i svećenički rad javnosti dokazao, a u dobnim ga je godinama i prikazao u nesebičnoj skromnosti u najnovijoj II knjizi »HRVATSKI NARODNI PREPOROD U ISTRI«. Tako je hrvatskoj historiografiji omogućio temeljiti i znanstveni uvid u stanje i prilike hrvatskoga naroda u Istri u novije doba, a drugima je dao rijedak primjer rodoljubne radinosti, ljudske požrtvovnosti, naučne temeljitosti i marljivosti za dobrobit čitave nacije. Stoga mu i pripada zasluženo priznanje narodne zahvalnosti.

— bk. —

DIEGO FABBRI: SUĐENJE ISUSU

Džepna knjiga HKD sv. Ćirila i Metoda, svezak 5, preveo s talijanskoga Radovan Grgec, Zagreb 1973

Nakon prvi put u nas objavljenih Claudelovih drama, što je predstavljalo izvanredan, ali nažalost nedovoljno zapažen kulturni događaj, te nakon objavljivanja još neprevedenih djela engleskog književnika G. Greenea i njemačkog nobelovca H. Bölla, izašlo je sada u biblioteci Džepne knjige i djelo jednoga talijanskog pisca. Time je Ćirilometodsko društvo učinilo još jedan vrijedan korak naprijed u upoznavanju naše čitalačke publike s djelima suvremenih književnika kršćanske inspiracije.

Diego Fabbri, rođen 1911. u Forliju, vjerojatno je uz Uga Bettija najčitaniji i najviše izvođeni dramski pisac u Italiji. Njegova su djela mnogo prevođena i izvođena i u drugim zemljama. Ističe se vrlo smionom dramskom tehnikom i religioznom tematikom svojih djela od kojih je »Suđenje Isusu« njegov najveći uspjeh. U toj drami on pristupa staroj temi koja se uglavnom bazira na evanđeoskom izvještaju na suvremen, nov i originalan način. Usporedo s evanđeoskom potkom odvija se pred nama i opis intimnih sudbina protagonista iz »trupe« koja reproducira sudski proces Isusu.

Pojedine osobe otkrivaju nam svojim replikama i intervencijama lik Isusa Krista u posebnom svjetlu. To je potresna drama radikalne prekretnice u životu čovjeka i kršćanina. Krist je svojim dolaskom na zemlju promijenio njezino lice. Čovjek je ispunjen novom slobodom djece Božje, novom sviješću i savješću. Poruka nade ispunja nakon Govora na gori srce sviju progonjenih, siromašnih, ucviljenih i ranjenih nepravdom. U privilegiranim trenucima istine kršćani znaju prepoznati i priznati Isusa pred ljudima, usprkos ruganju ili neshvaćanju okoline. Takvo priznanje provaljuje kao krik ljubavi i kao prošnja milosti i oproštenja na kraju Fabbrijeva »Suđenja Isusu«. Na taj način njegova drama završava kao veličanstveni hvalospjev Onome koji je došao na svijet radi bijednih i nevoljnih, radi Židova i kršćana, radi onih koji vjeruju i onih koji ne vjeruju.

Gledalac ili čitalac ovoga potresnog djela odlazi iz kazališta ili zatvara pročitanu knjigu s uvjerenjem da se dolaskom Kristovim na zemlju ipak nešto u biti izmijenilo i da se njegova poruka ne gubi ni u sekulariziranom ljudskom društvu ni u bezličnoj gomili onih koji traže kruha i igara.

R. G.

DRUŠTVENE KNJIŽEVNE VEČERI U HKD SV. ĆIRILA I METODA

Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ponovno je započelo priređivati književne večeri u svojim prostorijama na Trgu kralja Tomislava br. 21. Večeri se održavaju četvrtkom u 17 sati.

Na dvije prve večeri (22. XI i 6. XII) čitali su svoje pjesme članovi Društva: Dinko Tusun, Ljiljana Matković, Ante Šimunić, Ante Jakšić, August Đarmati i Mirko Validžić. 13. XII književna večer bila je posvećena komemoraciji 70. obljetnice rođenja pjesnika Đure Sudete.

Vijesti

GABRIEL MARCEL

Francuski filozof i dramski pisac Gabriel Marcel umro je 8. X 1973. u Parizu. Tako je nekoliko mjeseci nakon Jacquesa Maritaina umro i drugi veliki kršćanski filozof današnjice. I jedan i drugi bili su konvertiti. Maritain je svojim djelom nastavljao aristotelovsku i tomističku tradiciju kršćanske filozofije, a Marcel je pošao tragom postidealističke misli. Mnogi su ga kao kršćanskoga egzistencijalističkog filozofa stavljali uz bok Sartrea i Camusa, za koje Bog ne predstavlja egzistencijalnu stvarnost. Marcel, naprotiv, polazeći od shvaćanja čovjeka dolazi do pojma Boga, od egzistencije do esencije.

Rođen u Parizu 1889. u obitelji francuskog diplomate Henry-Camilla Marcela, G. Marcel je tu završio svoje filozofske studije i postao profesor na gimnaziji Condorcet, odakle je prešao na mjesto urednika u izdavačkoj kući »Plon«. Obratio se na katolicizam 1929, a veliku su ulogu u toj konverziji imali François Mauriac i Charles du Bos.

Postavke Marcelovih glavnih filozofskih djela (Le Journal métaphysique, Etre et avoir, Homo viator, La Dignité humaine) ilustriraju njegova dramska djela (Un homme de Dieu, Rome n'est plus dans Rome, La Chapelle ardente, Le Dard, L'Emissaire itd.) i njegovi eseji (De Giraudaux à Sartre, Regards sur le théâtre de Claudel itd.). Dobio je Veliku nagradu za literaturu Francuske akademije, Nacionalnu nagradu književnosti, Veliku nagradu grada Pariza i nagradu »Erazmo Roterdamski«.* Bio je nosilac Legije časti i član Francuskog instituta. Bavio se mnogo i glazbom i tu ljubav prenio na svojega sina Jeana-Marie kao i na svoje unuke.

Prigodom svečanoga ispraćaja posmrtnih ostataka i mise u crkvi Saint-Sulpice kardinal Daniélou govorio je o velikom značenju Marcelova života i djela za suvremeno kršćanstvo. Iako se često deklarirao kao antimodernist, Gabriel Marcel bio je uvijek otvoren za sve humane akcije i ekumenska gibanja, a što je najvažnije, svojim plemenitim životom bio je uvijek spreman da sa simpatijom, interesom i razumijevanjem sasluša i pomogne svakoga čovjeka. Konferencijama i predavanjima, koja je održavao diljem čitavog svijeta, neumorno je branio sve potlačene i diskriminirane boreći se za pobjedu pravde i ljubavi. Svojom velikom simpatijom i živim interesom prema pojavama i ljudima oko sebe Gabriel Marcel sačuvao je do kraja života mladost, svježinu i lucidnost duha.

* Jedan dio te nagrade podijelio je G. Marcel 1970. kao stipendiju gl. uredniku HKD sv. Ćirila i Metoda Radovanu Grgecu omogućivši mu na taj način dvomjesečni boravak u Francuskoj. V. »Susreti s G. Marcelom« (Marulić 1/71., str. 23).

Sadržaj

Smiljan Velebit: Dr Franjo Fancev 1
Vlado Horvat: Muzikalnost stila A. G. Matoša 5
Carmelina Sicari: Mauriac i Greene 8
Josip M. Janković: Sreća, Suton, Veče u parku 10
Antun Šimunić: Jednokolica, Epitaf točku, Pjesma za svakoga pomalo . . . 11
Marijan Vogrinec: Boja, Dugo te puštam da odeš 13
Benedikta Zelić-Bučan: Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji 1860/61. g. 15
Ljiljana Matković: Sjećanja na Maltu 26
Tomislav Prpić: Starokajkavsko crkveno nazivlje u rječniku Adama Patačića . 29
Josip Riječanin: Smrt svetoga Franje, Pod Križem, Sonet o pokajnici . . . 36
Anka Petričević: Bježim sve dalje od smrti, Rasvijetljeni brod, Moja najljepša pjesma 37
Ante Jakšić: Jesen, Jablan 39
Alma Fides: Da te čujem 40
Mirko Rogošić: Tri verzije jedne smrti 41
Kamilo Križanić: Neki aspekti uz Heideggerovu interpretaciju Rilkea . . . 52
Mladen Spahija: Zanijet čovjek skladom obiluje 55

Nova imena

Mladen Spahija: Podnevno zvono 57
Branko Bajić: Teško je, Rastanak 57
Milenko Bistrić: Na pokopu nepoznatog, Dječak traži majku, U srebrnu vodu . 58
Marija Šimunović: Molitva, Da se vratiš, ćale 60
Željko Ivanković: Raskorak, Ljubav 60
Ružica Etinger: Susret, Lude želje 61
Marija Ređep: To je više od smijeha 61
Tihomil Buterin: Dvije pjesme 62

Kazalište

Darija Juravić: Ne festival radi festivala nego festival radi kvalitete . . . 63
Jo-Ri: Šesti međunarodni festival kazališta lutaka 64

Izložbe

Mirko Validžić: Preskočeno proljeće 65

Knjige

A. M.: Dr Josip Buturac - Dr Antun Ivandija, Povijest katoličke Crkve među Hrvatima 68
P. R.: Danica 1974, ... 69
M. V. Ćelkanović: Ante Starčević, Skulptura i grafika 70
J. Riječanin: Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa 71
Nedjeljko Travljanin: Živko Strižić, Blaćani 72
Kamilo Križanić: Branko Čačić — Davor Salopek, Hrvatska korablja . . . 74
A. M.: Kačić, 5 75
Jure Ujević: Božica Jelušić, Riječ kao lijepo stablo 76
bk: Kompendij povijesnih zbivanja u Istri 77
R. G.: Diego Fabbri, Suđenje Isusu 79

Vijesti

† Gabriel Marcel 80

U P R A V O I Z I Š L O

Diego Fabbri

S U Đ E N J E I S U S U

Drama poznatoga talijanskog suvremenog pisca.
Džepna knjiga HKD sv. Ćirila i Metoda br. 5.
Preveo Radovan Grgec. Opremio Josip Bifel.

Cijena 20.— d

N a r u d ž b e p r i m a

HKD sv. Ćiriła i Metoda, 41000 Z a g r e b, Trg kralja Tomislava 21